

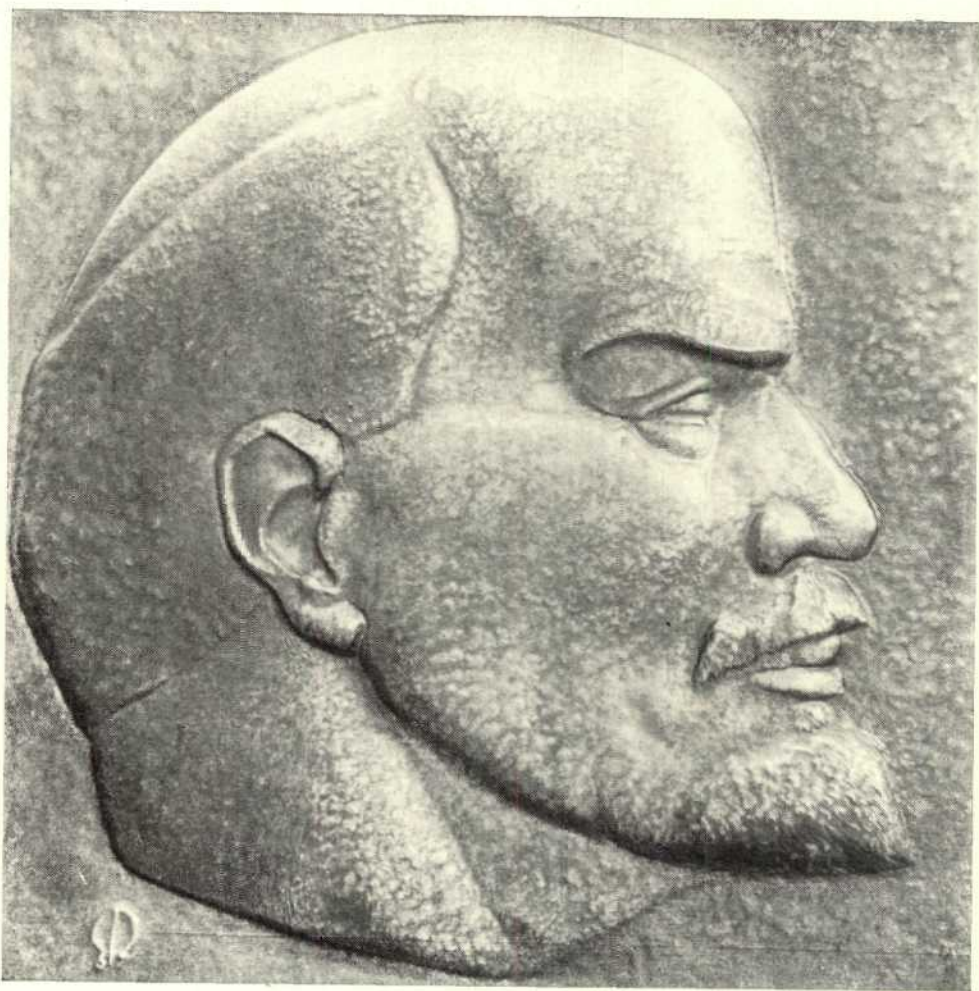
LOOMING

NOVEMBER 1967

ESTI NSV. KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

11

O. Pille

V. I. Lenin (Kohrutus) 1967

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

11 NOVEMBER 1967

Ma sündind seks

Ma sündind seks, et hoida endas
kõik see, mis maast on mulle antud.
Kõik see, mis astub, roomab, lendab,
on elust kantud.

Kõik see, mis lainetab ja liigub
ja voogab pahinal mu randa.
Mis õitseb, hällib, tuultes kiigub,
mu meelte kanda.

See päev, mis on nii suvehele,
öö, milles hallaööde karmus,
kõik koputab mu südamele
vaid ühes armus.

See arm nüüd puudutab mu palet,
hell soojus emalikes kätes.
Kas õige süda vannuks valet
mind maha jättes?

On neid, kes püüdnud õnne leida,
end löönud võltsi tõega mesti.
Neab maa, kes annab meile leiba,
neid igavesti.

Võib sulguda su valulävi,
aeg põletab su taga sildu.
Ma sündind seks, et mus ei hävi
sest armust ühtki kildu.

Piiril

Lähen. Lähen. Öhtu laskub maha.
Rand ja vesi. Vetel loojuv kiir.
Tee täis tolmust kruusa jäi mul seljataha.
Eel on lõpp ja algus. Öö ja päeva piir.

Tee täis tolmust kruusa. Maa täis pilvist taevast,
igavhall ja lausa sügismust.
Pruunid lepad, kased soodevaevas,
kevad kannab külma jahedust.

Kare maa. Ta öitsema ei tõtta.
Vastu kive peksab laine vahupärg.
Ei saa rõõme anda ega neid mult võtta
päev nii udune ja vihmast ligemärg.

Murtud tiibadega tuulik kingul,
elust ammugi ei oota miskit uut.
Aga vaata — mere rind on pingul
elavat ja kohisevat tuult.

Seisan kaldal vastu laia roogu,
karjub kajakate lennutiir.
Seal, kus silmapiir end mässib uduvoogu,
algab teine meri, algab teine piir.

Seljataga tee täis tolmust kruusa.
Maa täis halli taevast. Peotäis päiksetuld.
Vastu rannamäнди toetan väsiind puusa,
kallis maa, mu saatus ja mu muld ...

* *
*

Millest on soolased ookeanid?
Madruste higist ja tormide vahust.
Laevavakkide punasest roostest.
Ootavate emade ootusest.
Leinavate emade pisaraist.
Truuduseta naiste purjus naerust.
Ootavate naiste armastuse kibedusest.
Kuidas nad saavad olla mitte soolased
kõik need soolased ookeanid.

* *
*

Õo häälitseb oma mängu
öötuul on väravad avanud
ja ma olen teel taassündi
olen äramineja ja tulija
ning jalajälg märjal liival
vihma sajab piiskade krabinasse
piisk on ka meri
isegi siis
kui ta su peopesale langeb
ja mida kõike võid sa oma südames kanda
kui tume-tumesinine meri su kätele mahub.

Põgenemine

nes ärkas, kui tuba hakkas valgeks minema. Päris valge veel ei olnud, aga päris pime ka enam mitte. Kas ta peab üles tõusma või võib veel natuke pikutada? Annes kella ei näinud, kuulis ainult selle tiksumist. Neil oli äratuskell, suurt seinakella ei olnud. Varem polnud isegi mitte vekkerit, oli ainult must uur, mille isa tööle minnes kaasa võttis. Siis oli igavene häda, naabritelt tuli käia õiget aega küsimas. Praegu on hoopis parem.

Miski nagu hoidis Annest voodis kinni. Ta vaatas aknast välja ja püüdis mõistatada, kui palju võib kellaeg olla. Kuid aknast nägi ta ainult vastasmaja laia tõrvatud katust ja selle kohal ahtakest halli pilveriba, muud ei midagi. Nende järgi oli raske otsustada. Täpset kellaega polnud tal vajagi teada, sest ta käis koolis õhtupoolikul ja kell ei saanud olla hoopiski mitte kaksteist, et peaks ruttama. Isegi niisuguse pilves ilmaga nagu täna oleks keskpäeva ajal valgem, Lutheri vabriku toru üürgaks ja ka ema ei laseks teda teki all vedelda kas või juba sellepärast, et ase korda teha. Egas voodi või jääda lõunani lahti ja lohakile. Kui voodi on lahti, siis pole toas õiget astumiseruumigi, muust rääkimata. Nende korter oli kõige väiksem kogu majas. Õieti polnud see korter, vaid ainult üks kitsuke tuba, viis sammu pikk ning kaks ja pool sammu lai, mille uksepoolses nurgas lösutas päratu ahjulahmakas. Tõmmati voodi lahti, siis jäi voodi ja söögikapi vahele parajasti niipalju ruumi, et isa mahutus oma raami juurde minema. Isa magas raamil, mis päeval viidi üle koridori sahvrisse. Õisi oli toas kõige kitsam. Päeval, kui voodi oli kokku pandud ja isa raam välja viidud, muutus raasuke lahedamaks. Aga pead-jalad koos tuli ka siis elada. Pead-jalad koos oli ema ütlemine, ja need sõnad, mis Annesele nalja tegid, ei meeldinud isale.

Annes avastas, et ta on üksi kodus. Ema on kas poodi või turule läinud või pesuköögis. Või niisama õuel. Isa on tööl ja õde koolis. Õde käib hommiku poole koolis ja peab vara üles tõusma, peaaegu ühel ajal isaga, ainult tund aega hiljem. Järgmisel sügisel hakkab ka Annes hommikupoolikul käima. Ja ta pole kindel, kas tuleb nii varase ülestõusmisega toime, sest ta on igavene unimüts. Ema ütles, et lapse hommikune uni on väga magus, ja emal oli õigus. Hommikul tahtis Annes hirmus kangesti magada ja teda pidi mitu korda äratama, enne kui ta une silmist ära sai. Ema laskis teda alati nõnda kaua põonata kui vähegi võimalik, ema ei kihutanud teda tagant. Ema ise oli kõige varem jalul, koguni varem kui isa, sest selleks ajaks, kui isa hommikusöögiks laua taha istus, pidi ema talle midagi ette andma. Kas praetud kartuleid või soojendatud suppi või silku või tulist kohvi või muud. Ja ka võileivad pidi ta jõudma valmis teha ja valmis panema joogipudeli,

mille isa tööle kaasa võttis. Pudelisse valas ema auravat kohvi või teed, ja talvel mähkis ta selle millessegi villasesse, kas vanasse salliräbalasse või kindasse, ja siis paberisse. Paber hoidvat hästi sooja. Ka jalgade ümber mähkis isa külmal ajal paberit, olgu jalas sokid või jalarätid või nii sokid kui ka jalarätid, pakasega pidi ikka ka paberit olema. Nii et kõige varem ärkas ema, siis tõusis isa ja edasi jõudis kord õe kätte. Kõige kauemaks jäi süngi Annes, mispärast öde teda vahel ka-destas.

Annes imestas, kuidas ta küll täna nõnda vara oli ärganud, või on kell hoopis rohkem. Talvel on ilmad üldse pimedad ja täna on peaaegu juba talv, ainult et lund ei ole. Lumi tuleb harilikult jõuludeks maha, mõnikord aga varem. Isegi novembri lõpus, täna on aga juba esimene detsember.

Annes otsustas üles tõusta. Tal oli häda, ja kui on häda, siis ei tule õigest magamisest enam midagi välja. Häda oli nii suur, et ta ei jõudnud enam riidesse panna ja välja minna. Võib-olla oleks ehk jõudnudki, kuid Annes uskus, et ei jõua, ja tegi seepärast solgipange. Oleks ema või keegi teine kodus olnud, siis poleks ta nõnda talitanud, siis oleks ta kindlasti püksid jalga tõmmanud ja üle õue värava kõrval asuvasse kemmergusse jooksnud, kuid ta oli üksinda ja lapse piss ei haisevat.

Ega Annes muidu hästi lapse nime kanda ei tahtnud. Aastaid oli tal juba kaheksa ja teist talve käis ta koolis. Ta tundis end hoopis vane- mana kui oli. Teistele ju võis ta paista väikese kõhetu põnnina, kellel on suur pea, harjasjuuksed ja peast eemale hoidvad kõrvad, enda silmis polnud ta enam kaugeltki tita, vaid poiss mis poiss, keda pirakad jõmmid juba kampa võtavad ja kes on kohustatud end mehena ülal pidama. Kes ei tohi kergesti tööna hakata, kes kunagi ei kaeba ja oskab enda kaitseks rusikaid kasutada.

Emal astus tuppa siis, kui Annes juba sukki jalga kiskus. Emal oli suurrätt üle õlgade, Annes taipas, et emal polnud kaugel käinud. Emal riputas suurräti varna ja ütles:

«Hea, et sa ise maast lahti said.»

See kõlas nagu kiitus ja Annes ootas, et emal veel midagi head ütleb. Kuid emal ei lausunud rohkem sõnagi, vaid hakkas kohe voodit kokku panema. Laia puust voodisse, kui see oli lahti tõmmatud, mahtusid nad kolmekesi magama: emal keskel, Annes ühel ja Aino teisel pool emal. Vahel kukkus mõni põhjalaud ära, mis tegi Annesele koledasti nalja, aga enamasti püsisid lauad paigal. Alla langesid nad siis, kui Annes voodis hullama sattus, ja ka siis mitte alati, vaid ainult mõnikord. Voodi ülestegemine käis emal käes kähku. Tõstis ühe aluskoti teise peale ja lükkas voodipooled kokku. Ka Annes oli proovinud süngi kokku lükata, aga siiani polnud ta sellega toime tulnud. Lahtikäiv voodipool oli ise raske ja aluskotid lisasid kõvasti kaalu, sellepärast jäi ta omadega jänni. Õnneks oli ta alles kaheksa-aastane, nii et ei tarvitsenud häbi tunda. Ometi tundis, sest mehe jõud peab voodist üle käima, ja tema on ju mees. Vähemalt peab temast mees saama.

Lutikate otsimise ajal võttis voodi kordategemine rohkem aega. Emal vaatas siis läbi iga põhjalaua, uuris nurki ja tapivahesid ning valas kahtlased kohad keeva veega üle. Mõnikord kasutas ta ka petrooleumi, aga petrooleum haises ja kõrvaltoa tüdruk päris siis Anneselt, et kas teil aetakse lutikaid taga. Annes punastas, kuigi häbenenud polnud midagi, sest ka teistes korterites hävitati lutikaid lambiõliga või kõrvetati keeva veega. Kuid piinlik oli Annesel sellegi poolest. Ta kas

ei kuulnudki siis Tiia küsimust või torkas, et kuhu sa ikka pääsed, kui söödikud teilt läbi seinapragude meile tükivad.

Emal paistis olevat rutt. Kärmesti seadis ta sāngi korda, viis isa raami sahvrisse ja tõstis Annesele süüa. Annes jõudis selleks ajaks silmad āra pesta ja end riidesse panna. Emal oli nii kiire, et ta ei mārrganud Annese jalgu. Annes polnud jällegi sukki üles tõmmanud, vaid oli põlved paljaks jātnud. Kāānas sukad põlvede all keerdu, mitte ümmargusse rulli, vaid laia vōōti, nagu tāitsamad poisid tegid. Ümmarguselt kāānasid sukki alla plikad vōi mammapojad, aga mammapojad ei kāinud enam paljaste põlvedega. Annes kāis, kāis ema keelust hoolimata, kāis koguni siis, kui ema üsna kurjaks sai ja oma kāega ta sukad trippide külge kinnitas. Toast lāks Annes küll vālja ülestõmmatud sukkadega, kooli jõudis aga paljaste põlvedega. Kas juba koridoris, trepikojas, kuskil õuenurgas vōi varjulisemas paigas tānaval keeras ta sukad alla, nōnda jonnakas oli Annes. Tāna aga polnud emal silmi tema sukkade jaoks. Silmad muidugi olid, kuid need ei nāinud Annese paljaid põlvi. Emal pidi olema midagi tõsist südamel.

«Ma lāhen korraks vālja,» ütles ema Annesele. «Āra sa kuhugi kaugele mine. Ka kooli āra enne mine.»

Ema esimesi sõnu Annes ei kuulnud. Tāhendab, ta kuulis küll, kuid laskis need kõrvust mōōda. Nōnda manitses ema teda alati ja sellega oli Annes harjunud. Egas ta iga pāev vāga kaugel kāinudki. Jooksis niisama ümberkaudseil tānavail ringi vōi pūūdis Lutheri kraavist kalu vōi togis raudteetagusel heinamaal kaltsupalli. Harvemini, siis kui paras kamp kokku juhtus, jōnkis ta suuremate poiste sabas Ūlemiste jārve āārde, Stroomile vōi Kalaranda. Need olid juba kaugemad kohad, aga sūgisel seal ei kolatud. Vesi oli kōlm, ja kui ujuda ei saa, mida siis rannas teha. Ūldse ei mōistnud Annes igakord, mida ema kaugemalemineku all mōtles. Vahel polnud Stroomi rand kauge, vahel oli kauge juba Pārnu maanteegi. Kōik sõltus emast, mitte sugugi paikadest ja Annesest. Annesele endale olid kōik kohad lähedased, sest ta ei mārrganudki, millal oli sattunud kas jārveāārsetesse liivaukudesse vōi mujale.

Jah, kaugemalemineku keelamine lendas Annese kõrvust mōōda. Ema viimased sõnad aga jāid takjana pāhe kinni. Ema polnud talle veel kunagi öelnud, et ārgu ta kooli mingu. Kooli tuli alati minna, kas oli ema kodus vōi mitte. Enamasti toimetas ema kodus ja mingisugust juttu koolimineku ūmber ei tekkinudki. Ja ka sel puhul, kui ema kodunt āra oli, teadis Annes, mida teha. Lukustas ukse, pistis vōtme jalamati alla ning lippas kooli. Nūūd aga: «Kooli āra enne mine.»

Annes mugis leiba, jālgis silmadega ema ja pūūdis aru saada, mis on juhtunud.

Ema tõmbas suurrāti õlgadele, tuli Annese kõrvale ja kordas:

«Nōnda et ole kenasti kodus, kuni ma tagasi jōuan.»

Annes noogutas kuulekalt, nūūd oli ta suu kartulist pungis ja tāie suuga pole paslik rāākida. Seda oli talle ema õpetanud. Pead noogutades tundis Annes, et tāna on ta tōepolest siinsamas oma maja ūmber, tāna ei kao ta kuhugi, nōnda iseāralikult kāitus ema.

Harilikult rāākis ema mārksa rohkem ega olnud nii tōsine kui tāna. Vanemate inimeste suust oli Annes kuulnud, et ta ema on lahe ja hea inimene. Hea oli ema kahtlemata, vāga hea, isegi siis, kui ta riidles. Ta riidles harva, rohkem noomis, ja noomimine pole see mis taplemine, kuigi on tūūtu ja ūlepea kehv asi. Annes oli ammu taibanud, et

emad peavadki tõrelema ja õpetama; kui nad seda ei teeks, siis polekski nad emad. Ka riidlema ja sõitlema peavad, muidu ei kasva kellestki inimest. Ema oli igapidi tore ema, ka välimuselt. Pisut ümarik, pehmete käsivarte ja enamasti naeratavate silmadega, ja kõrgete kohevate juustega. Kõrvaltoa tüdruku ema ei paistnud välja üldse emana, ta oli kondine ja vimmas ja ta silmad olid nii teravad, et Annesel vahel hirm hakkas.

Õues käis Annes siiski ära, õueminekut polnud ema keelanud, kuid õues hakkas tal igav. Ilm oli vilets, madalatest paksudest pilvedest õhkus niiskust ja jahedust. Ei õuel ega tänaval näinud ta ühtki täitsapoissi. Alumise korra kaks tüdrukutirtsu mängisid küll rullikuuri ukse ees poodi ja kutsusid teda ostma, aga Annesel polnud lusti tita-dega jännata. Ta tiirutas pisut aega maja ümber ja läks tuppa tagasi.

Vaevalt jõudis Annes enda järel ukse sulgeda, kui Tiia neile tuli.

Tiia oligi see tüdruk, kes elas kõrvalkorteris. Ta isa töötas rauavabrikus, ema käis Lutheris ja müüs salaviina. Ükskord nuhkisid nende juures politseinikud; pärast seda räägitigi, et Kolvide eit müüb salaviina. Kolvidel oli kolm last, kõik tütreid. Neljas, poeg, oli sõja ajal surnud kõhutõppe. Kaks tütart olid nii suured, et Annes nende vastu mitte mingisugust huvi ei tundnud. Kolmas oli temast üks aasta noorem Tiia, kõhn helesiniste silmadega ja lühikeseks lõigatud juustega plikanääps, kes eputas oma poisipeaga ja ajas nina liiga püsti.

«Õpid?» tegi Tiia juttu.

Annes raputas põglikult pead. Oleks ta praegu laua ääres vihiku kohale kummardunud, ka siis oleks ta eitavalt pead raputanud ja mõista andnud, et ta lehitseb vihikut ainult niisama, ajaviiteks. Raamatuis tuhnijaist ei peetud lugu ja kõige vähem ihkas Annes tuupija nime.

«Mina täna kooli ei lähe,» teatas Tiia, kes käis esimeses klassis.

«Mina ka vist ei lähe,» ütles Annes.

Tiia lisas:

«Mis sinna otsida, kui tagasi saadetakse.»

Annes ei taibanud midagi.

«Elfriide saadeti poolelt teelt tagasi,» vadistas tüdruk. Ta tahtis õhinal jätkata, kuid Annes katkestas ta jutu:

«Ära püüa.»

«Jumala eest. Sõdurid saatsid tagasi. Seisid uulitsal ees, kõik püssid ja ... Ühtegi inimest ei lastud läbi, kõik kihutati tagasi.»

Nüüd pörutas Annes:

«Ainu on koolis.»

Annese õe nimi oli küll Aino, aga Annes kutsus oma õde isa kombel Ainuks.

«Elfriide on kodus. Küsi Elfriide käest, kui sa mind ei usu.»

Annes jäi umbusklikuks.

«Mina lähen kooli,» ärkas Anneses trots. Trotsist pahvatas ta, et läheb kooli, kuigi oli alles nüüdsama vastupidist kinnitanud.

Tiia ei hoolinud Annese sõnadest vähematki.

«Sõdurid ei lase.»

«Sõdurid mind ei pea.»

Tiia sosistas äkki:

«Sa ei tea — praegu on mäss.»

Annes jäi tummaks. Esiteks sellepärast, et Tiia ilmselt teadis midagi

niisugust, mida tema ei teadnud, ja teiseks oli mäss tema jaoks hirmuäratav sõna, mille tähendust ta lõpuni ei mõistnud.

«Mäss jah,» kordas Tiia.

Annes vaikis. Mõne poisi käest oleks ta välja uurinud, mis asi mäss täpselt on ja veel muudki, aga Tiia ees ei tahtnud Annes oma rumalust näidata.

«Järsku Ainu ei olegi koolis, järsku... järsku lasti ta maha.»

Tiia kohkus ise oma sõnadest.

Ka Annes ehmus. Äkki näisid talle Tiia sõnad tõepärastena. Tuppa oleks nagu valgunud midagi võõrast, rasket ja rõhuvat. Ta peas seostusid ema iseäralik käitumine ja Tiia jutt mässust, sõduritest, ja sellest, et järsku Ainu ei jõudnudki kooli.

Samas tuli Annesele päästev mõte:

«Elfriide ei käi meie koolis.»

See oli tõsi. Elfriide õppis südalinna koolis.

«Mässu ajal võib kõike juhtuda. Ma ei taha, et oleks nii, aga mässu ajal ei tea keegi, mis tuleb.»

Tiia kõneles kole targalt. Ja ajas oma nina uhkeldavalt püsti.

«Ma lähen linna,» ütles Annes endalegi ootamatult.

«Ära mine,» kohkus Tiia. Ta silmad muutusid tume-tumesiniseks. Peaaegu et mustaks. «Ära mine.»

«Ma ei karda sõdureid,» paisus järjest Annese vaprus.

«Praegu on mäss. Ära mine. Mässu ajal ei tohi minna.»

Tiia rääkis niiviisi, et Annes tundis, et Tiia tõesti ei taha, et ta läheks. Niisugune äratundmine mõjus talle imelikult. Ja selle imeliku mõju tõttu andis ta järele:

«Ma ei lähe, kui sa ei taha.»

Tiia pööras talle selja ja vaatas aknast välja.

«Kus see mäss on?» sõandas nüüd Annes küsida.

«Linnas. Toompeal ja vaksalis ja... Varahommikul oli päris sõda. Kuulid ja paugud ja... surnud ja...»

«Mina magasin,» tunnistas Annes.

«Ka mina magasin. Mamma rääkis, Mamma kuulis ise paukuseid, kui hommikul töölt tuli. Nüüd tõttas linna, jahu ja suhkrut ostma. Sõja ja mässu ajal peab ikka jahu ja suhkrut tagavaraks olema.»

Annes pidi juba ütleva, et ka tema ema läks jahu ja suhkrut tooma, ent sai õigel ajal sõnal sabast kinni. Talle meenus, et ema polnud ei turukorvi ega käekotti kaasa võtnud.

«Punased hakkasid mässama. See on punaste mäss,» ladus Tiia nüüd kõik välja, mida oli kuulnud.

«Punaste mäss?» usutles Annes.

Tiia imestas:

«Kes siis veel mässaks?»

«Sinised või rohelised,» katsus Annes oma prestiiži hoida.

«Siniseid ja rohelist ei olegi,» hakkas Tiia itsitama. Ta pilk oli jällegi hele ja pea kuklas. «Sa oled loll. On ainult punased ja valged.»

«On küll,» raius Annes. «Ainult meil ei ole. Mujal on. Ameerikas ja Inglismaal. Prantsusmaal kah. Aafrikas on veel mustad. Igat värvi on.»

Annes rääkis hästi kindlalt, et Tiia teda usuks, kuid talle paistis, et Tiia ei jäänud uskuma. Tiia muutus jälle niisuguseks nina püstihoidejaks, nagu ta alati oli, ja niisugune Tiia oli hullem kui mõni norija poiss.

Kooli Annes ei läinud

Enne jõudis küll enne koolimineku aega tagasi, kuid Annes jäi siiski koju. Ema ise ütles, et ärgu ta täna kooli mingu.

«Kas sellepärast, et on mäss?» küsis Annes.

Ema vaatas temast mööda ja lausus:

«Mässu enam ei ole.»

«Mäss ikka oli?»

«Oli.»

«Kelle mäss?»

«Enamlaste mäss.»

«Mis mäss on?»

«Valitsuse kukutamine.»

«Kas valitsus kukkus?»

«Ei kukkunud. Ainult inimesi tapeti.»

«Kus tapeti inimesi?»

«Ära nõnda palju päri. Mäss pole laste asi.»

Mässust ema enam ei rääkinud. Ainult kordas, et koolist jäägu ta täna koju, ja hoiatas veel kord, et ärgu ta, Annes, kaugele kolama mingu. Seekordki võttis Annes ema keeldu tõsiselt. Ema oli hoopis teistsugune kui harilikult. Palju valjem ja murelikum. Kohe päris, päris mures.

Õues polnud ikka veel kedagi peale plikade, kes endistviisi poodi mängisid ja teda ostma mangesid. Annes ei teinud neist väljagi. Titad ikka titad. Ei tea mässust ega midagi. Annes jooksis väravasse ja vaatas tänavale. «Ristija Johannes!» karjusid tüdrukud talle järele.

Tänavanurgal kohtas Annes Rihit, endast tublisti vanemat poissi, kes oli juba peaaegu suur. Rihi tegi tihtilugu koolist poppi, suitsetas salaja, ja kakles esimesel võimalusel. Annes ühtaegu pelgas ja imetles teda. Rihi jäi seisma ja küsis:

«Kas sa pauke kuulsid?»

«Kuulsin,» valetas Annes, et mitte olla liiga väike, kes magab ja mitte midagi ei tea.

«Valetad?»

«Ei valeta.»

«Kustpoolt sa kuulsid?»

Hetke vältel oli Annes kimbatuses, siis näitas käega südalinna poole.

«Sitta sa kuulsid,» põlastas Rihi, kellel näis olevat norimisetuju.

«Kuulsin küll,» pidas Annes vapralt vastu, kahetsedes juba, et oli asjatult kelkinud. Ühtlasi jälgis valvsalt teist, et õigel ajal jalga lasta.

Ent Rihi ei norinud rohkem. Toppis käed sügavale püksitaskusse, ajas jalad harki ja seisis niisama. Ka Annes pistis oma käed taskusse, mitte püksi-, vaid palitutaskusse, sest tal oli palitu seljas. Rihi oli aga kampsuniväel, seepärast sai ta käsi püksitaskusse panna. Anneski oleks tahtnud Rihi moodi riides käia: kampsun seljas, pikad püksid jalas ja soni kuklas. Mis sellest, et kampsun oli Rihile suur, ilmselt olid seda kunagi kandnud vanemad vennad, mis sellest, et nii kampsun, püksid kui ka soni narmendasid — nii just paistiski ehtsam. Annese palitu polnud ka paras, vaid kippus väikeseks jääma, ja sukapõlved olid nõelutud nagu Rihi kampsuni käised, kuid sukapõlvi ei näinud keegi, sest Annese sukad olid ju maha keeratud. Müts, sinine nokatsmüts oli aga uhiuus ja pikki, kandaeni ulatuvaid pükse polnud ta veel kordagi kandnud.

Rihi vahtis tükk aega Väike-Ameerika tänava poole, nagu toimuks

seal midagi huvitavat. Seal ei juhtunud aga midagi, ainult üks vana-eit komberdas kõnniteel ja Rotermanni leivavanker kadus nurga taha.

Korraga ütles Rihi ootamatult:

«Nüüd hakatakse inimesi maha laskma.»

Lausus nii ja lonkis piki Kristiine tänavat minema.

Samas nägi Annes öde koolist koju jõudvat. Annes rõõmustas. Ta jooksis Ainole vastu ja küsis, kuidas sõdurid teda küll hommikul kooli lasksid. Öde vahtis teda, nagu oleks ta kes teab missugust rumalust ajanud, ja küsis omakorda, mis sõduritest ta patrab.

«Kas siis sõdurid uulitsal ees ei seisnud?»

«Ei seisnud.»

Annes oli pettunud. Nüüd päris Aino, mispärast ta kooli ei läinud, ja Annes seletas isegi pisut uhkelt, et mässu pärast. Öde rääkis, et ka nende klassis puudunud paljud, ja ega temagi poleks nii rumal olnud ja kooli kõmpinud, kui oleks kohe hommikul teadnud, et on mäss. Annes sõnas nagu muuseas, et nüüd hakatakse inimesi maha laskma. Ainot mässujutt eriti ei huvitanud, ta ütles, et sai aritmeetikas nelja, ja ruttas tuppa, et ka emale sellest rääkida.

Õhtupoolikul tegi Annes koos teiste poistega kõrge plankaia taga juurviljapõllu veeres tuld. Öieti öelda vahtis Annes seal niisama, vanemad poisid süütasid lõkke; ta viskas tulle ainult mädanenud roika, mille leidis kraavipervelt. Üks vanamees pistis neid söimama, et nad tahavad majasid maha põletada, et nad on nagu punased, kes aina lõhuksid ja hävitaksid.

Detsembris läheb vara pimedaks ja pimedas pole väljas enam midagi teha. Suuremad sellid klappisid raha, et kinno minna, Annes timpis koju. Ema hoiatus püsis tal täna hästi meeles.

Kodus hakkas Annes isa ootama. Isa käis tööll Nõmmel, rinnalastekodu ehitusel. Suvel käisid nad kogu perega Mustamäel ja enne seda viis isa nad oma töökohast läbi. Annesel jäid meelde kõrged punetavad telliskivimüürid mustavate aknaavadega, tohutud telliskiviriidad ja lauavirnad ning ähvardav lubjauk, ja veel haruraudtee, mis tuli jaamast otse ehitusele. Nüüd on kogu see määratu hoone üles ehitatud, ainult sees käivad veel mingisugused tööd, ja lausa õnn, et kõik pole siiani veel valmis saanud. Nõnda oli ema mitu korda isale öelnud ja isa oli sellega nõusse jäänud. Annes taipas, mis ema nende sõnadega mõtles, — kas sellepärast, et ta oli terane poiss, nagu nende maja pere-mees teda vahel kiitis, või lihtsalt muidu, mine võta kinni. Õnn oli töö, muud ei midagi, ja kui töö otsa sai, siis polnud enam ka õnne. Siis tuli süüa ainult kartuleid ja leiba, silkki kadus pannilt, lihast võis ainult und näha. Seepärast soovis Annes, et õnn kaua kestaks ja isa alati Nõmmel tööll käiks. Ta rääkis sellest ka öele, kuid öde naeris ta välja. Ütles, et isa käib Nõmmel tööll rinnalastekodu valmisaamiseni, ja et ühtegi maja, isegi nii maailmatu mürakat, nagu on rinnalastekodu, ei ehitata igavesti, ja tal, Annesel, on tita aru, kui ta niisuguseid asju ei mõika. Annes sai aru küll, ta sai väga hästi aru; ta ainult unistas, et kõik oleks teisti. Kui nende isal oleks kindel töö nagu Tiia isal, kes käib vabrikus, kes käib vabrikus nii talvel kui ka suvel, ja kuigi Tiia isa köhib rauaroostet, ei loe see midagi.

Isa tuli töölt harilikust hiljem. Palju hiljem kohe. Annes märkas, et isa samme kuuldes muutus ema rõõmsamaks. Niisuguseks nagu ikka või veelgi rõõmsamaks. Terve päeva oli ema olnud väga iseäralik. Tõsiselt ja murelikult oli ema varemgi isa oodanud. Kas või mõnikord lau-

päeva hilisõhtul, kui isa jooma peale sattus. Vahel jõudis isa koju alles südaöö, vahel koguni järgmise päeva hommikul, ja ta oli siis palgast palju maha joonud. Laupäeva õhtul ootas ema isa tõsiselt ja murelikult, aga täna oli esmaspäev. Esmaspäeviti ei jää isa kunagi nii kauaks kui laupäeviti, kuigi ka esmaspäeval juhtub, et meestel läheb peaparandamiseks. Ja esmaspäeval, isegi siis, kui isa peaks kauaks jääma, ei muretse ema kunagi nii. Täna polnud ema harilikul kombel tõsine ja murelik, täna oli ta hoopis, hoopis imelik.

Nii ema kui ka Ainu ja tema, kõik nad tundsid isa sammud ära, kuigi ükski neist läbi ukse näha ei võinud, et isa tuleb. Kui Annes Tiiale rääkis, et tema tunneb oma isa sammud juba trepilt ära, siis Tiia ütles, et mis siin imet on, ka tema ei aja oma isa samme kellegi teise sammudega segi. Annes seda hästi ei uskunud, Tiia ainult tahtis sedasama osata mis temagi. Või siiski?

Isa oli täiesti kaine. Ei olnud ta pead parandanud ega midagi. Ema ei pärinud isalt, kuhu ta nii kauaks istuma jäi. Ei öelnud isegi seda, et toit kipub külmaks minema, sest neil polnud praeahju ja kogu aeg ei jõua ometi poti all tuld hoida. Ta aitas isal nahkjopi seljast võtta. Paigutatud nahkjopp oli hirmsasti kulunud ja seisis vaevu koos, kuid isa kandis seda ikka, ta oli sellesse nagu armunud. Ema riputas jopi varna ja valas pesukaussi vett, et isa saaks ennast pesta ja korda seada. Ka isa ei rutanud jutu alustamisega, pesi ennast, pani koduse särgi ja vesti selga ning istus söögilaua äärde.

«Rong ikka läks?» küsis ema soojendatud kapsasuppi kausiga lauale kandes. Kõikidest toitudest maitstes isale kõige rohkem kapsasupp, eriti soojendatult, ja kui isal tööd oli, siis keetis ema laupäeviti tihti kapsasuppi, mida soojendati mitu-mitu päeva. Annesele kapsasupp eriti ei maitsenud, rohkem maitstes sealihaga, aga seda ta nii palju süüa ei saanud kui tahtis. Liha anti ikka jaopärast, ka siis, kui isal tööd oli.

«Hilines mitu tundi.»

«Sa olid siis vaksalis?»

«Parem, kui ma seal poleks olnud.»

Annes ei oimanud tuhkagi vanemate jutust, kuigi oli terane poiss ja kuulas hoolega.

Õde leidis paraja aja torkamiseks:

«Annes tegi poppi.»

Ema heitis Ainole etteheitva pilgu.

«Ma ei lubanud poisil minna,» seletas ta isale.

Nüüd ei kannatanud Annes enam välja, ehkki teadis, et isa ei salli, kui lapsed end vanemate jutu vahele segavad. Isa ütles niisugusel puhul ikka, et laps räägib siis, kui kana kuseb, mis Annese üsna nõutuks tegi, sest ta teadis ülihästi, et kana ei sorista kunagi. Ta ei tohigi siis suud paotada, aga vahel tuli hirmus kõnelemiseisu peale, nii et keelepaelad vägisi valla pääsesid. Nõndaviisi ka praegu.

«Kõrvalt Elfriide tahtis küll kooli minna, aga sõdurid ei lasknud läbi.»

Pilguga Annesele osutades ütles isa:

«See on siis ainuke mees, kes mässust kasu lõikas.»

Annes taipas küll, et isa nõokas teda mingi isevärki tagamõttega; isa rääkis sageli mõistu, nii et sõnad tähendasid hoopis midagi muud kui muidu, aga jällegi ei jaganud ta pea midagi. Et mitte narri olukorda jääda, purskas ta välja Rihilt kuulnud tarkuse:

«Nüüd hakatakse inimesi maha laskma.»

Isa ja ema vaatasid teineteisele otsa. Ema ohkas:

«Kohe hirm tuleb, kui mõtlema hakkad.»

Isa tõstis endale suppi.

Pikemat kõnelust ei tekkinud. Isa rääkis küll, aga mitte sellest, mida Annes ootas. Alles siis, kui Annesel voodis silmad kinni vajuma kipusid, käänas jutt mässule. Algul lendasid vanemate sõnad Annese kõrvust mööda, sest ta oli juba unine. Lendasid mööda nõnda kaua kuni isa ütles, et vaksalis peeti kaks tundi päris sõda. Korraga kadus Annese uni ära. Ta tegi, nagu magaks, hoidis silmad kinni ja keele taltsa, ehkki oleks mitu korda kangesti tahtnud küsida, kuigi ta pähe sigines tuhandeid mõtteid. Oleks ta aga oma suu paotanud, poleks ta enam midagi kuulnud. Isa oleks ta magama käratanud, isa poleks enam midagi rääkinud. Isa ütles sageli, et ega iga jutt pole laste kõrvadele. Kasvagu Annes enne meheks, siis tulgu meeste kõnesid pealt kuulama. Ja siis ei keela teda keegi rääkimast, siis ta peabki rääkima, kui on midagi ajukapslis. Hiirvagusana vanemaid jälgides sai aga Annes nüüd teada, et enamlased võtnud Balti vaksali algul oma kätte ja olnud ratsapolitseist üle. Ratsapolitseist tulnud jaama tagasi võtma, löödud aga põgenema ja alles sõjaväel õnnestunud suure vaevaga mässajate salgast võitu saada. Isa kordas mitu korda Anveldi nime, mis polnud Annesele mitte päris võõras. Anveldist olid isa ja teised mehed varemgi rääkinud, aga Annesel oli meelest läinud, kes see Anvelt õieti on. Sedakorda ei suutnud Annes ennast enam taltsutada ja ta päris:

«Kas Anvelt on punaste pealik?»

Rohkem Annes enam midagi ei kuulnud. Ta põrutati vait ja magama, ja nõnda ei saanudki Annes teada, kas Anvelt oli mässajate ninamees või ei olnud. Vist ikka oli.

Järgmisel päeval läks Annes kooli. Mäss oli otsas, ja kui mässu ei ole, tuleb kooli minna, siis ei lubata koju jääda. Isegi vihma ja tuisuga. Ja poppi polnud Annes veel kordagi teinud, kuigi vahel oleks tahtnud teha. Kas või sellepärast, et proovida, kas ta on niisama julge nagu Rihi, kes ei karda popitegemist ega ühtki muud asja. Ometi ei saanud Annese popitegijat, ka siis mitte, kui oli eelmisel õhtul endamisi töötanud, et läheb kooli asemel hoopis sadamasse, kus on sada korda koolist huvitavam, peaaegu niisama põnev kui kinos, mis on juba ükskord äge koht. Töötuse murdmist õigustas Annes sellega, et tal polnud põhjust poppi teha, koolitükid olid õpitud, ja et nende klassis ei tee veel keegi poppi. Poppi teevad vanemate klasside poisid. Hingepõhjas aga tundis Annes, et ta on siiski arg ja muud ei midagi.

Ka koolis räägiti mässust. Sellest kõneles klassi tulnud koolijuhataja, kes ütles, et eile oli Eesti vabariigi kohale tõusnud kohutav hädaoht ja ainult tänu eesti rahva mehemeelele ning tema politsei ja sõjaväe vaprusele suudetud vaenlastest jagu saada. Need olid vaenlased, idast Eestimaale saadetud vaenlase agendid, kes öövarjus valmistusid meie verrega võidetud vabadust lämmatama. Nüüd on aga rahu jälle majas ja eesti rahvas võib jätkata oma elu vabana. Annes lootis, et koolijuhataja, kes pidas hommikupalvusi ja oskas mängida harmooniumi, räägib ka Balti vaksalist ja Anveldist, kuid sellest ei pajatatud. Annesel tekkis tunne, et isa teab mässust rohkem kui koolijuhataja, sest isa kõneles ratsapolitseist ja Anveldist, juhataja aga ei kõnelnud. Ent ühest sai Annes nüüd hästi aru. Et mässajad olid tõepoolest punased ja enamlased ja kommunistid, ning et kõik kolm on eesti rahva ja riigi kõige koledamad vaenlased. Tiia oli ka ladranud, et mässajad on punased.

aga seda, et punased on vaenlased, seda polnud ta teadnud. Seda ütleb ta ise Tiiale, ärgu Tiia end maailma nabaks ka just arvaku. Tiia on plika ja plikadel on pikad juuksed ning lühike aru. Samas meenus Annesele, et ka isa polnud mässajaid nimetanud vaenlasteks, kuigi ta muidu teadis mässu kohta koolijuhatajast rohkem. Seepärast tekkis Annese peas uuesti segadus, ja kuna koolijuhataja üht ning sedasama kordas, tükkis lõpuks igavus kallale. Annesel hakkas nii igav, et ta unustas koolijuhataja käest küsida, kes on Anvelt ja kas nüüd hakatakse inimesi maha laskma, ning oli õnnelik, kui kell helises ja esimene vahetund algas.

Vahetunni ajal pani kuuenda klassi kolge Annesele jala ette, nii et see käpuli kukkus. Ise uhkustas oma kaaslastele, et nõndaviisi löödi eile hommikul ka punaseid mättasse. Annes pörutas oma põlve valusasti ära, ta ei hakanud aga tõinama, vaid näitas jala ettepanijale keelt. Nutmine on keelenäitamisest häbistavam, kuigi ka viimane pole suurem asi. Ta pole mõni punane vaenlane, keda tuleb käpuli tõugata. Ta ei tahaks aga hoopiski olla politseinik ega sõjaväelane, kui need on niisamasugused nagu kuuenda klassi kolge, kes näitab väiksemate kallal oma kangust.

Õhtul küsis Annes isa käest, kas punased ja enamlased on eesti rahva vaenlased või mitte. Seekord ei käratanud isa teda vait, vaid küsis omakorda, kes seda räägib.

«Koolijuhataja,» vastas Annes.

«Õpetajad peavad nii rääkima,» ütles selle peale isa.

Ka isa sõnadest ei saanud Annes lõplikku selgust kätte. Ta oleks tahtnud veel pärida, aga kartis, et isa pahandab. Isa seadis end ajalehte lugema ega sallinud, kui teda lugemise ajal segati.

Sel õhtul luges Annes esimest korda ajalehte. Mitte päris esimest korda; ta oli varemgi isa moodi ajalehe kätte võtnud ja lugeda püüdnud, kuid ikka oli ta «Päevalehe» varsti kõrvale pannud. Ajalehes kirjutati asjadest, mis teda põrmugi ei huvitanud. Liiatigi röövis ajalehelugemine palju aega. Leht kubises sõnadest, millest ta aru ei saanud, mida ta kokku lugedagi ei osanud, ka siis mitte, kui tähekaupa veeris. Täna aga jätkus Annesel püsivust. Ka seekord edenes lugemine visalt. Mõnda sõna pidi ta jälle mitu korda tähthaaval kokku liitma, enne kui aru sai, mis sõna on just ära trükitud. Igakord ei aidanud seegi, et ta tähed kokku sai, sõna jäi ikkagi uduseks. Vahel ei mõistnud ta tervet lauset. Mida tähendas: «Praegune vastutav olukord sunnib lõpetama parteitülid»? Ent hoolimata kõigest rühkis Annes rida-realt edasi. Võttis aega mis võttis, aga ta luges läbi kogu suure kirjatüki, kus kirjutati mäsust. Mõni asi sai talle selgemaks, teine muutus segasemaks. Selgeks sai Annesele see, et Anvelt on punaste ülem ja veel peale selle organisaator. Mida tähendab organisaator? Kas organisaator on seesama mis sõjaväes kindral? Segasemaks läksid aga lood punastega. Sedapuhku taipas Annes, et punased ja enamlased ja kommunistid on üks ja seesama nagu silk ja räim või peremees ja omanik. Aga kas punased on eesti rahva vaenlased? Siin jäi Annes kahtlema. Ajaleht nimetas küll koolijuhataja kombel punaseid vaenlasteks, aga isa näis teisiti arvatavat.

Järgmisel hommikul tuli Tiia neile, käitus üpris saladuslikult ja soovistas lõpuks Annesele, et Rihi kaks venda on öösi kinni võetud ja võibolla neid polegi enam elavate kirjas.

«Jäta oma plära,» ütles Annes hästi täiskasvanulikult. Ta raksatas nii

igaks juhuks, et igavene ninatark endast liiga palju ei peaks. Kõige rohkem aga sellepärast, et Tiia uudis teda tugevasti rabas.

«Plära! Sa ise ajad plära! Mõtled igasuguseid siniseid ja rohelisi ja musti välja! Ma ei räägi sulle enam midagi! Ise loed lehte ja ei tea sedagi!»

See võttis Annese tummaks. Kust Tiia tema ajalehelugemist teab? On tal tõesti nõia silmad nagu õelatel vanamooridel? Nõia silmad, mis näevad läbi seina? Annes värvus näost veripunaseks, nagu oleks ajalehelugemine kõige koledam häbitegu, veelgi hullem kui tuupimine ja tön-nimine, isegi kaebamisest hirksam. Järsku meenus talle, et Tiia kuulutas eile Aino surnuks, ta puhkes kergendatult naerma ja ütles võidu-rõõmsalt:

«Sinu sõdurid lasksid eile Ainu ka maha!»

Tiia mäletas oma sõnu ülihästi.

«Ma ei ütelnud, et sõdurid lasksid Ainu maha. Ma ütlesin, et järsku lasti Ainu maha.»

«See on üks ja seesama,» punnis Annes.

«Ei ole. Järsku ei ole see mis päriselt.»

Annes tundis, et Tiia on endas liiga kindel, ja pidas mõistlikumaks natuke, õige natuke järele anda.

«Eks ma pärast Rihi käest kuule.»

«Rihil olid hommikul silmad punased.»

Uus uudis! Annese jaoks uus uskumatu uudis. Rihi nuttis! Ei iialgi! Annes polnud kunagi näinud Rihit pisaraid valamas. Isegi siis mitte, kui Rihi kurjal kombel kolki sai. Alles paar nädalat tagasi peksis Poriküla Sass, igavene loikam, Rihi vaeseomaks, kuid sellel ei tulnud veetilkagi silma. Rihi nägu läks ainult plekiliseks, ühelgi teisel polnud Annes näinud nii laigulist larhvi, kuid vesistama Rihi ei hakanud. Sass istus Rihi rinnal, hoidis lamaja käsi põlvedega kinni ja virutas oma kondiste rusikatega Rihile hoop hoobi järel vastu pead, kuni Rihi oime-tuks jäi. Alles siis tõusis Sass, kes oli Rihist pea võrra pikem, püsti, korjas rahad kokku ja lingas minema, aeg-ajalt üle öla tagasi sihtides. Nad olid sussi mänginud, see tähendab Rihi ja Poriküla Sass, Annes keksis niisama nende ümber. Sass tegi sohki, ka Annese meelest ei mänginud pirakas ausalt, Rihi ütles seda Sassile, ja riid oligi käes. Rihi ei visanud varvast, vaid kaitses ennast ägedasti, ja ei tea, kuidas kak-lus oleks lõppenud, kui Rihi poleks libisenud ja seljali prantsatanud. Kohe langes Sass kaksiti ta peale ja Rihi vastupanu murdus. Pärast Sassi lahkumist ajas Rihi end vaevaga püsti, päris tuikus jalgel, aga silmad tal märjad ei olnud. Nägu oli paistes ja sinise-punaselapiline, lõhkiste huulte vahelt sülitas ta suuri verelarakaid, aga ühtki pisarat ei veerenud üle ta põskede. Annes oleks võinud selle peale mürki võtta.

Tiia rääkis kärsitult edasi:

«Öösi viidi Rihi vennad ära. Politseinikud ja salad viisid. Nad on punased, sellepärast viidi. Nüüd püütakse kõik punased kinni. Ja lastakse maha. Ko... dan, ei, ko... man... dan... tuuri õuel lastakse. Automootorid pannakse käima ja lastakse. Autod pannakse mürisema sellepärast, et paukused ei kostaks.»

Tiia kõneles nii enesekindlalt, et Annesel kadusid igasugused kahtlused. Küsis ainult, mis asi see ko... dan, ei, ko... man... dan... tuur on, kus automootorid mürisevad, et mahalaskmise paukused ei kostaks.

Seda ei teadnud isegi kole tark Tiia. Aga ta lubas järele uurida ja

seletaski järgmisel päeval Annesele, et komandantuur — seekord ütles Tiia keerulise sõna sorinal välja —, et komandantuur on niisugune maja, kus elab kindral, kes käsutab kõiki Tallinna ohvitserisid ja soldateid. Isa oli Annesele komandantuurist küll natukene teisiti rääkinud, aga et sel asutusel on tegemist sõjaväega, et see on sõjaväeasutus, seda oli temagi selgitanud. Seepärast ei hakanud Annes vaidlema, ja veel sellepärast, et Tiia oli Rihi vendadest tõtt kõnelnud. Ema kinnitas Tiia sõnu ja ohkas, et mis saab nüüd Rihist, keda vanemad vennad toitsid. Rihil polnud isa, Rihi isa ei tulnud sõjast tagasi, ema käis tal ainult tükati tööl, siis kui mõne otsa leidis. Igal mehelgi polnud tööd, mis siis rääkida naistest, kes ei oska ühtki ametit. Isa oli tähendanud, et nüüd ei või enam ükski pahempoolsete vaadetega tööline rahulikult magada. Pahempoolsed vaated olid jällegi niisugused sõnad, millest Annes täiesti aru ei saanud. Isegi ajalehelugemine ei aidanud. Ajalehes ei kirjutatud üldse Rihi vendadest ega komandantuurist, kus inimesi maha lastakse.

Rihit ennast Annes ei kohanud, nagu oleks Rihi maa alla vajunud. Järsku võeti ka Rihi kinni? Tiia arvas, et alaealisi vangi ei panda. Ja ega Rihi visanud Tondi kasarmutesse granaate või käinud Balti vaksalit või postkontorit üle võtmas, et teda nüüd peab maha laskma. Annes ei hakanud jällegi vaidlema, Tiia tähtsus oli tema silmis tugevasti tõusnud. Seda ta siiski ütles, et ega ka Rihi vennad mässust osa võtnud. Tähendab see, kas sa mässasid või ei mässanud, ei loe midagi; kui miski Rihit päästab, siis ehk see, et ta on alaealine. Tiia õpetas Annest, et ütelda tuleb mitte alaealine, vaid alaealine, ja Annes lubas ennast vastu punnimata parandada. Nii kõrgesti hindas ta praegu poisipeaga Tiiat. Ja kui Tiia tegi ettepaneku minna komandantuuri juurde vaatama, nõustus Annes pikemata, kuigi ta südamepõhjas tundis hirmu maja ees, mille õuel inimesi tapetakse. Tiiale ei näidanud Annes välja, et ta kardab. Ja ega Annes kohe hirmu tundnudki, kui Tiia teda kaasa kutsus. Kartus tekkis pärastpoole, siis kui nad teele asusid.

Nad läksid hommikul enne kooli. Tiia oli välja uurinud, et komandantuur asub Tartu maanteel, aga kus on Tartu maantee, seda ta ei teadnud. Seda teadis Annes, kes oli suuremate poiste sabas kogu linna läbi hulkunud.

Ilm oli niisama tinane nagu mässupäeval, tuul veelgi vingem. Hoolimata rōskest jahedusest, mis õue minnes pani õlgu vōbistama, käänas Annes väravas sukad põlvede alla keerdu. Ema oli jälle nii nagu alati ja allakeeratud sukkadega Annes toast välja ei pääsenud. Ema nõudis, et sukad oleksid üleval ja sall kaelas. Annes vastu ei tõrkunud. Natuke ikka punnis, aga rohkem moepärast, et ema aru ei saaks, mis neil on kavas. Kuhu nad minna kavatsesid, sellest Annes targu vaikis. Ta tundis, et ei tohi rääkida, ema ei lubaks teda minna. Kohe tundis niimoodi. Ütles nagu muuseas, et läheb Tiiaga mängima. Ema küsis, kas tal on õpitud, ja Annes vastas, et on. Põris kõik ei olnud, aga nii peaaegu oli kah.

«Kungla» kinost möödudes vaatasid nad tükk aega reklaampilte. Tiia arvas, et kinus ei ole hea tihti käia, kinu rikub silmi, ja Annes noogutas pead. Ühine ettevõtte tegi teda väga leplikuks, täna tundus Tiia peaaegu poisina.

Mida kaugemale nad jõudsid, seda ärevamaks mõlemad muutusid. Tiia usutles Annest mitu korda, kas ta ära ei eksi ja ikka kindlasti oskab Tartu maanteele minna ning ka tagasi tulla. Annes suurustas, et

Tallinnas polegi niisugust kohta, kus ta ära eksiks. Teda võib seotud silmadega ükskõik missugusele uulitsale viia, ikka oskaks ta koju tulla, niipea kui side silmadelt on ära võetud. Isegi Kadriorust, Koplast ja Nõmmelt.

Nõnda ta küll kiitles, kuid ärevus kasvas sellest hoolimata. Tartu maanteele jõudes kahetses ta juba, et oli Tiiaga nõusse jäänud. Järsku lastakse just siis Rihi vendasid maha, kui nad komandantuuri juurde jõuavad. Mitte ainult Rihi vendasid, vaid ka Rihit ennast. Mis sellest, et ta on alaealine. Rihi ise ütles, et nüüd hakatakse inimesi maha laskma, küllap ta teadis. Annesel oli äkki kohutavalt kahju Rihist ja ta vendadest, eriti Rihist. Annese samm muutus ikka aeglasemaks ja aeglasemaks.

«Kas sa ei leia Tartu maanteed üles?» pöördus Tiia tema poole.

«Me olemegi Tartu maanteel,» ütles Annes.

«Minu meelest peab Tartu maantee olema teistmoodi.»

«Loe ise,» osutas Annes käega majale, mille külge oli kinnitatud tänavasilt.

«Tee-aa-rrr-tee-uu,» veeris Tiia. «Tartu. Em-aa-aa-en-tee-ee-ee. Maantee, Tartu maantee.»

«Noh, nüüd usud,» ei suutnud Annes hoiduda kelkimast.

«Kus on komandantuur?»

Tartu maanteele oli Annes küll tulla osanud, kuid nüüd ütles temagi tarkus üles. Tartu maantee läks kaugemale Lasnamäele välja; nii kaugemale kui silmad võtsid, seisis kahel pool tänavat maja maja kõrval. Annes nägi nii puu- kui ka kivimaju, nii ühe-, kahe- kui kolmekordseid hooned, nii väikesi ja madalaid pugerikke kui ka suuri kiviehitusi, mida on ainult südalinnas. Missugune neist on see hirmus maja, kus...?

Kõige parema meelega poleks Annes enam edasi läinud. Oleks Tiia nüüd öelnud, et pöörame koju tagasi, et ta enam ei tahagi komandantuuri näha, poleks Annes vastu puigelnud. Isegi moodupärast mitte. Ta oleks sõna lausumata ümber keeranud ja tuldud teed tagasi kõmpinud. Kuid Tiia ei avanud suud.

Nad kõndisid piki uulitsat edasi. Tiia võttis tal käest kinni ja nii nad läksid. Ühelgi muul ajal poleks Annes tüdrukuga käsikäes kõndinud, tüdruku käest kinnihoidmine oleks rängalt riivanud ta väärikust. Nii talitavad üksnes mammapojad, aga mammapoeg ei tahtnud Annes olla ühegi hinna eest.

Annes puuris pilkudega iga hoonet. Kõik paistsid aga päris harilikude linnamajadena. Peaaegu igas teises majas asus alumisel korral pood, mille uksest käis inimesi sisse ja välja. Mingi suure kivihoone ees sagisid lapsed, vist oli see kool. Siis tuli puukirik ja selle järel süngel paekivist maja, just samal tänavapolel, kus sammusid nemad. Hall paemürakas näis Annese silmis äkki kohutava kindlusega. Komandantuur, sähvatas tal läbi pea ja hing jäi rinnus kinni. Jalad ei tahtnud sugugi liikuda. Võib-olla oleks Annes soolasambana seisma jäänudki, aga kindlusest väljus hästi kühmus vanaeit, kes kepile toetudes vaevaliselt edasi komberdas. Kuna kindluse ees ei näinud Annes ka sõdureid, muutus kindlus lihtsalt suureks kivilobudikuks, ja Annes jätkas teekonda.

Mitmel puhul tundus Annesele, et kuskil õue varjus müriseb auto, ja koguni pauke kostis ta kõrvu. Iga kord nägi Annes oma silme ees Rihit ja ta vendi. Kõik kolm, Rihi keskel ja suured vennad temast pare-

mal ning vasakul, tulid nagu udust ja kadusid jälle uttu, niipea kui Annes taipas, et mürin ja paugud polnud õiged. Kas põristas neist mööda harilik auto, langes kuskil uks mürtsudes kinni või kostsid mõnest õuest heledad haamrilöögid.

Siis lähenes veoauto, kus istusid neljas reas sõdurid, kes hoidsid püsse jalgade vahel. Veoauto keeras sisse pealtnäha üpris harilikku maja õueväravast, mis avanes justkui iseenesest auto ees. Kui auto oli kadunud õue sisemusse, nägi Annes sõdurit, kes väravapooli kinni tõukas. Ka see sõdur kandis püssi.

Annes ja Tiia justkui naelutati paigale. Suuril silmil vahtisid mõlemad maja ja väravat. Nad hoidsid kõvasti teineteise käest kinni ja taganesid seina varju, et mitte möödujatele jalgu jääda. Aegamisi muutus Annes südikamaks, sest ta märkas, et inimesed käisid komandantuuri eest läbi, nagu oleks see kõige igapäevasem eluhoone. Annes läks kogu niijulgeks, et söandas Tiia endaga kaasa viies üle tänava timpida. Ta läks komandantuurist nii lähedalt mööda, et oleks võinud hirmsa maja seina puudutada, kui oleks tahtnud. Ta tahtis küll, aga mitte nõnda kõvasti, et oleks puudutanud, ta tahtis kuidagi poolikult.

Kus siin hoitakse Rihhi vendi?

Kus siin . . .

Rohkem ei jõudnud Annes mõelda. Samal silmapilgul hakkas komandantuuri õuel mürisema automootor.

Tiia laskis ta käest lahti ja pistis jooksma.

Annes tormas talle järele.

Kitsepiim

See käik ei meeldinud Annesele. Kuid ta pidi tihti selle ette võtma. Muul ajal neile tänavaille sattudes ei häirinud teda miski. Agulitänavad nagu agulitänavad ikka. Puust kahekordsed üürimajad, ainult ehk pisut kõrgemad ja vähem kühmu vajunud kui kodutänava lobudikud. Ei, päris aguliuulitsad need siiski ei olnud. Öieti polnud see ei agul ega ka südalinn, vaid midagi vahepealset. Siin võis kohata üsna peenelt riides inimesi, mõni poiss oli nõnda sile ja klanitud, et rusikad hakkasid sügelema. Aga egas Annes eelolevat käiku sellepärast võõristanud, et tee viis läbi uulitsate, mille hooned olid tema kodutänava omadest kopsakamad ja elanikud peenemad. Ei, Annes ei tundnud end ka Harjus ega Virus ebamugavalt. Ta oli kogu linna risti ja põiki läbi tallderdanud, tuuritanud Lilleküläs ja Kalamajas, Pelgulinnas ja Siku-pillis, Nõmmel ja Koplis, Toompeal ja Kadriorus. Ükski Tallinna nurk polnud talle võõras, ja kui ta ütles, mida ta ka sageli tegi, et viidagu teda kinnisilmi ükskõik missugusesse linnasoppi, ta teab otsemaid, kus asub, ja leiab kõige lühema tee koju tagasi, siis ei ärbelnud ta tühja.

Asi ei seisnud tänavais, vaid ämbris, mis kaasa anti. Just ämbris, ei milleski muus.

Ämber ise oli kõige harilikum. Ema tõi sellega kas turult või alt poest piima. Sinna mahtus kaks toopi. See oli kahetoobine plekknõu. Peaks küll ütlema kaheliitrine, sest nüüd mõõdetakse piima liitritega, ent inimesed räägivad vanaviisi. Niikaua kui Annes mäletas, on neil ikka sedasama riista kasutatud. Nii et tegemist oli vana, aga täiesti kõlbliku pangekesega. Saatis ema teda sama nõuga piima järele, siis

ei rikkunud nätsik Annese tuju. Nii imelik oli lugu. Ütles aga, et Annes, võta kahetoobiline, täna on sinu kord, kui Annese tuju oligi rikutud.

Egas Annes emale millegagi välja näidanud, et ämber muutub vahel ta käes lausa puudaraskuseks. Mida ema parata sai. Annes ise püüdis küll neid käike õe kaela veeretada, aga kui Ainot kodus polnud, ei pääsenud ta kuhugi. Kahmas pleki sangapidi pihku ja läks kõige tavalisemal viisil toast välja.

Ämber, vana kahetoobine piimanõu, oli tõepoolest imelik.

Koridorist läbi minnes, trepist alla kolpsates ja üle õue astudes ei häirinud ta veel Annest. Aga edasi kõndides hakkas sangus Annest vaevama. Nii koormama, et ta oleks pange kõige meelsamini maha visanud. Mõttes oli Annes juba kümneid kordi oma vaevajat üle aedade lennutanud, selle jumal teab kuhu maha jätnud, ent ainult mõttes. Tegelikult hoidis ta sanga isegi tugevamini peos, kuigi see otse põletas sõrmi.

Annesele paistis, et kõik vahivad, kuidas ta läheb, ämber käeotsas kõlkumas. Vahivad ja taipavad, kuhu ta ruttab. Mida lähemale Annes oma sihtkohale jõudis, seda rohkem tundus talle, et teised teda ja tema teekonda läbi näevad. Seda ei tahtnud Annes hoopiski mitte.

Annes ei kasutanud alati ühtesid ning samu tänavaid. Kord läks ta piki Koitu, vahel keeras Suur-Ameerikasse, siis tegi koguni pika ringi ja tuli Paldiski maantee poolt. Ent miski ei aidanud. Missuguse tee ta ka poleks valinud, ikka reetsid teda lõpuks ämber ja koht, kuhu teda saadeti.

Viimased sadakond meetrit olid kõige hullemad. Kuid ta pidi ära käima. Juhtus talle seal vastu mõni temataoline mannerguga poiss või tüdruk, teadis Annes surmkindlalt, et teine tuleb sealt, kuhu tema läheb.

Täna oli kõik nii nagu tavaliselt. Ema loputas veel kord ämbri üle, pani selle Annese ette lauale ja lausus: «Käi siis kähku ära.» Ja naeratas seejuures nagu lepitavalt või julgustavalt või nukralt, igal juhul natuke iseäralikult. Õde polnud veel koolist tulnud. Ta õppis esimest aastat keskkoolis ja keskkoolis on rohkem tunde kui algkoolis, mille viimane klass oli Annesel pooleli. Muidugi algkooli kuuendal klassil ja keskkooli esimesel klassil pole suurt vahet, ka algkooli lõpuklassis on päevas enamasti kuus tundi, aga täna oli viis ja ta jõudis varem koju. Annes pani selga ühisabist saadud lõhkise sabaga rohelise palitu, mis oli tehtud ümber vanast sinelist ning näis algusest peale vanana; ta haaras ämbri sangapidi pihku ja läks. Ukse tõmbas ta enda järel prantsatades kinni. Ta ei kavatsenud ukse paugutamise oma meelepaha väljendada, kuidagi iseenesest rebis käsi liiga tugevasti linki.

Trepist alla kargas Annes kahe sööstiga. Üles tuli ta nõndaviisi nagu igäüks, ainult võttis kaks või kolm astet korraga, nagu parasjagu tuju; alla volksatas metslooma kombel. Metslooma kombel — oli Tiia öelnud, ja Annesel oli hea meel, et talle nii öeldi. Poleks Annest nõu seganud, oleks ta ühe hüppega alla jõudnud. Kallutanud keha ette, toetanud käed vastu kitsa trepikoja külgliseinu ja viskunud alla. Ta maandus alati õnnelikult. Kunagi oli ta trepist alla kukkunud ja pärast seda kokutama hakanud, aga seda kukkumist Annes ise ei mäletanud. Mõnikord erutudes ekitas ta praegugi, ent ikka harvemini. Ükski teine poiss ei julgenud tema leivanumbrit järele teha, Tiia rääkimata. Poleks seda neetud plekki kaasas, oleks Annes tänagi läbi õhu lennanud, mis sellest, et trepiesine oli jäätunud. Ämber segas.

Õues malgutas maalrieit nõõrile riputatud triibulist põrandariiet. Teised keegi põrandariideid nii ei puhastanud, kloppisid kahekesi, üksnes tema peksis klopperiga, nagu kõlguks nõõril mõni pärsia vaip. Maalrieidel oli tegemist, tema vist ei märganudki Annest ega Annese ämbrit. Pesuköögi ees rentsliis lasksid Tiia ja teised tüdrukud liugu. Poleks anumavärki kaelas olnud, oleks Anneski jää libedust proovinud, kuid nüüd möödus ta plikadest võimalikult vaikselt. Keerutas ainult ämbrit sangapidi ümber sõrme. Juhtuks Tiia pead pöörama, siis ta näeks, et Annes on kõige paremas tujus, et Annes ei lähe kuhugi mujale kui piima järele.

Tiia aga ei keeranud pead ja Annesel oli sellest isegi kahju. Tiial oli imelik pilk, imelikum kui teistel tüdrukutel, Tiia pilk võis vahel Annese rõõmsaks teha. Annes otsustas tagasi tülles Tiia poole minna, et vaadata, kas Tiia on matemaatikaga hakkama saanud. Annes käis tihti Kolvide pool, kuigi ema sellele enam hea pilguga ei vaadanud. Mitte Tiia pärast, keda ema sallis, vaid Tiia vanema õe pärast, kes oli litsiks läinud. Kuigi Annes väga hästi mõistis, kes lits on ja mida litsiks minemine tähendab, ei peljanud ta Tiia vanemat õde. Vilma ei paistnud ta silmis ei halvemana ega paremana kui teised leerist läbijõudnud tüdrukud, mis sellest, et ta mehi magatas. Ja kui olekski halvem, siis ei võta see Tiia küljest tükki ära. Tiia on niisugune tüdruk, kes juba litsiks ei lähe. Kui Annes midagi Kolvide juures kartis, siis vanade riiduminemist. Niisugusel puhul hakkas Kolvi taat ropusti söimama ja kippus naisele rusikatega kallale. Kolvi mutt ei lasknud ennast söimata, ta hakkas kärinal vastu ja virutas vanamehele millega sai, kui asi hulruks läks. Seda oli paha kuulda, veelgi halvem näha. Tiia, kes mitte millestki välja ei teinud, kes igale plikale või poisile oskas nina pihta anda, kui keegi teda torgata püüdis, häbenes hirmsasti vanemate riidu. Poleks Tiia siis nii endast välja läinud, ei oleks ka Annesel Kolvide kisklemisest sooja ega külma.

Enne tänavale astumist heitis Annes kiire pilgu vasemale, kas mitte ei seisa nende maja kaupmees tänavanurgal ega aja kellegagi juttu. Kui ostjaid polnud, seeris vürtspoodnik igavuse peletamiseks kaupluse ees edasi-tagasi. Vahel lontis tänavanurgale ja suitsetas seal, käed püksitaskus, heeringasoolveest ja petrooleumist määrdunud põll ees. Niisugusel puhul oleks Annes pidanud ootama. Nähes teda piimanõuga mujale minevat, oleks poepidaja võinud jumal teab mida mõtelda. Kas või seda, et ta läheb teise kauplusse, ja niisugune arvamine tekitaks paksu verd. Järsku ei anna neile enam võlgu, ja siis on kuri karjas. Praegu veel annab, kuigi põrnitseb teda kaupa kaaludes järjest mõtlikumalt.

Annes teadis, et vürtspoodniku käes on vihik, kuhu ta üles märgib, mis nad ostes talle võlgu jäävad. Nad ei osta palju: leiba, soola, heeringat, petrooleumi, vahel pool naela rasva, mõnikord soustijahu, ei mitte midagi muud. Saia, võid ja vorsti mitte grammigi. Isegi margariini mitte. Suvel ostavad, talvel aga ei osta. Ja nii rasket talve pole tükki aega olnud kui tänavune. Hea seegi, et kartulid on kodus, kartuleid ostsid nad sügisel kohe mitu kotti, viis või rohkem setverikku. Ema räägib, et see on taeva õnnistus, muidu ei tea, mis oleks, sest kartuleid poes ei müüda ja turul ei anna ükski vihiku peale, mida kaupmees on siiani teinud.

Annes mäletas, et igal talvel ostavad nad võlgu ja maksavad ära suvel, mil isa paremini teenib. Nõnda vara kui sel talvel pole nad kunagi

enne vihiku peale võtma hakanud. Kõike Annes teab, kuid ta ei muretse selle üle. Ta on harjunud, talle näib, et niisuguses elus pole midagi iseäralikku. Õieti öeldes ei mõtlegi ta sellest. Pealegi on ta veendunud, et neist, kes söövad silku-leiba ja kastavad keedetud kartulit soolvette, tulevad tugevad mehed. Ta isa on tugev, väga tugev, ja millal on ta talvel end lihast täis parkida saanud? Rihi on nende kandi kõige sitkem poiss; nüüd pole ta enam poiss, vaid töömees, praegu küll tööta, kuid siiski töömees. Ja mida ta sööb? Ikka sedasama toitu. Anneski tahaks saada tugevaks, kuid paraku pole teda aidanud ka silgu ja kartuli söömine. Vedel ta pole, osavust ja visadust jätkub, rusikaid kasutada oskab, kuid kasvus on kängu jäänud. Klassis on üksnes kaks poissi temast lühemad. Endasuguste ja pisut suuremate poistega tuleb ta toime, aga jurakad kolged murravad ta maha. Annes ei vannuks kellelegi alla, ent mis teha, kui oled ka kaheteistkümneaastaselt ikka veel narrilt väike.

Täna vedas. Vürtspoodnik ei suitsetanud tänavanurgal. Annes keeras kiiresti paremale ja peaaegu jooksis minema. Ämbrit hoidis enda ees, et ka siis, kui kaupmees peaks nurgale ilmuma, ei näeks ta, et Annesel kõlgub nätsik käes. Minutiga jõudis Annes teisest toiduainetekauplusest mööda ja vähendas kiirust, sest kui nende maja poemes talle nüüd jälle vaataks ja ka ämbri ära silmaks, siis ei mõtleks ta ei tea mida. Siis ei tohiks ta kahtlustada, et Annes on saadetud teise poodi. Siis ei oleks tal põhjust urada, et kui raha on, käiakse mujal, kui näpud põhjas, tulakse tema juurde.

Väike-Ameerika nurgalt kiikas Annes tagasi ja hingas kergemini: vürtspoodniku jässakat kogu ei näinud ta ka nüüd.

Edasi tuli umbes poole kilomeetri pikkune kõige kergem teosa. Mitte ükski, ka Sherlock Holmes'i taoline detektiiv poleks võinud öelda, kuhu ta läheb. Võib olla, et Sherlock Holmes siiski, kuid niisugust salapolitseinikku pole iialgi olemas olnud! Raamatud on üldse üks suur pettus nagu ajalehedki, ajalehed veelgi rohkem kui raamatud.

Annes käänas küll Väike-Ameerikasse, kuid seda tänavat mööda ei kõndinud ta kaua. Kümne sammu pärast pööras ta põikuulitsasse, mis viis Suur-Ameerikasse. Möödudes pikast madalast krohvitud hoonest, kus asusid lihakarn ja tarvitajateühisuse koloniaalkauplus, silmitses ta uudishimulikult tarvitajateühisuse kaupluse ust ja selle lukku, aknaid ja nende luke. Annes pettus, ta ei avastanud mitte midagi iseäralikku. Ometi räägiti, et öösel käinud tarvitajateühisuses vargad. Peaaegu igal aastal murti koloniaalkaupluse sisse, seda Annes teadis. Ja nagu kõik ümbruskonnas, nii uskus ka tema, et sissemurdjad on tarvitajateühisuse omad inimesed, et päris sissemurdmist ei olegi, et see kõik on maskeerimine ja prügi silmapuistamine, mida tehakse puudujääkide varjamiseks. Müüjad varastavad ja siis lavastavad sissemurdmise. Mis viga oma taskuid täita, kui politsei on loll, aga võib-olla mängitakse ka politseiga kokku, nagu Puhkid ja Rotermannid mängivad kokku ministritega. Pettunud oli Annes siiski, sest olgugi et on kokkumäng ja sohk, sissemurdmise jälgi oleks ikkagi pidanud näha olema. Kõlkuv luuk, katkine aknaruut või seinast väljakangutatud raudobadus oleksid tõendanud, et tegemist on ehtsa kuritööga. Võib-olla kasutati valemõõtmelisi ja muukraudu? Või hoopis õigeid mõõtmelisi? Või murti sisse mitte tänavalt, vaid õuepoolest küljest? Muidugi õelt, tagauksest, sest ulitsal oleks mõni juhuslik õhulokku peale sattunud. Õuepoole akna trellid on

ehk läbi saetud, õuepoolse ukse lukk on ehk lahti muugitud, seal võib kõik olla nii nagu päris. Järsku käisidki seekord õiged vargad?

Annes oli palju kriminaalromaane läbi lugenud, ta oli rohkem raamatuid lugenud kui ükski teine õpilane nende klassis. Ta oleks kangesti tahtnud vaadata, kuidas näeb sissemurdmine tegelikult välja. Poleks seda igavest nuhtlust käeotsas kõlkumas, siis oleks ta üles otsinud vä-rava, hiilinud tarvitajateühisuse õuele ja kõik järele takseerinud, kuid nüüd ei jäänud muud üle kui edasi astuda. Aina edasi.

Suur-Ameerika tänav kujutas endast pikka poolkaart, mille üks ots viis Tõnismäele «Põllumeeste Kodu» võõrastemaja ja kõrtsi juurde, teine Koitu, mis varem kandis Allemani uulitsa nime. Harilikult läks Annes ikka Tõnismäe poole, kustkaudu oli kõige lühem tee südalinna, kuid ämber sundis teda täna suunduma vasemale. Sama teed kõndis Annes vahetevahel suvel, kui tekkis tahtmine Stroomile ujuma minna. Muul ajal oli tal Kassisaba kanti vähe asja. Suur-Ameerika oli igav tänav. Ühel pool seisid ühe- ja kahekordsed puumajad, teisele poole jäi lubjatud paepostidega kõrge plankaed, millest Annes oli paar korda üle roninud. Mitte midagi huvitavat ei leidnud ta ka aiast. Ainult kõr-ged lopsakate kroonidega kastanid, vahtrad ja pärnad, pöösad ja pikk rohi, mida vist keegi kunagi ei niitnud. Ükskord sattus ta paarikese peale; mees pistis söimama ja lubas talle vastu lõugu anda. Annesele ei mõjunud ähvardaja räuskamine — mehest, kelle püksid on rebadel, pole kinnipüüdjat. Naise paljad jämedad reied mõjusid talle rohkem. Neid nägi ta isegi unes.

Lahedam teelõik lõppes Endla tänavaga. Pärast Endla tänavast üle-põikamist kasvas ämbri kaal kümnekordseks. Kuigi Annes püüdis as-tuda nii, nagu ei kannaks ta vasemas käes mitte midagi, nagu oleksid ta mõlemad käed tühjad, langes tuju järsult. Nüüd jälgis Annes silma-nurgast valvsalt iga vastutulijat, eriti endavanuseid, ja ehkki ta kat-sus mõelda hoopis muule, mõtles ta aina sellele, millele ta mõelda ei tahtnud.

Nagu kiuste tabasid ta silmad otsekohe poisi, pika kõrendi, kes tuli, kilumannerg käeotsas ja põu pungis. Annes keeras pilgu katuserääs-tale, kus rippusid pikad jääpurikad. Ta vahtis jääpurikaid, ent nägi ka kõrendit, kes tuli kiiresti talle lähemale ja sülitas iga paari sammu järel.

Vaevalt oli poiss möödunud, kui Annes märkas eite, hästi kühmus vanamoori, kelle pikk imelik voltidega vammus kandadeni ulatus. Ka temal oli käes ämber, alumiiniumist ämber, kahetoobine nagu Anne-selgi. Teises käes hoidis ta rätikusse mähitud pambukest; arvatavasti oli seal leib. Kõigepealt nägi Annes ämbrit, siis pambukest ja lõpuks alles mutti ennast ning tema vanaaegset ürpi.

Annese meeoleolu läks päris sandiks. Ta otsustas, et ei keera üldse enam pead ega vahi mujale kui enese ette. Veel ütles ta endale, et see pole kellegi asi, kuhu ta läheb, ja et rohkem ta enam siia ei tule. Ei tule, käskigu ema, riielgu või söimaku, tema lihtsalt ei tule. Ometi tundis Annes, et ta peab tulema, et teisiti ei saa, mitte sugugi ei saa. Oleks isa kodus ja tööl, siis poleks tal tarvis niisuguseid käike ette võtta. Ei temal ega Ainol ega emal. Kuid isa on ära. Kohe pärast jõulusid sõitis isa Sondasse, kus lootis kirve ja saega kopika teenida. Sondas pidavat olema suured metsatööd. Nädala pärast saatis sealt viis krooni, uue punase viiekroonise paberraha leidis ema kirja vahelt, rohkem pole ta käest mitme nädala jooksul pennigi tulnud. Isa kas teenib nii vähe,

et pole midagi koju saata, või joob ta raha maha. Küllap nii ühte kui teist — teenib vähe, palgad on igal pool nii alla löödud, et tööline peab järjest tugevamini püksirihma pingutama, teenib vähe ja selle vähesegi joob maha. Närune teenistus ajabki isa jooma, nagu kurdab ema. Püksirihma pingutamise juttu kuulis Annes aga Rihilt, kes on niisama punane nagu ta pärast esimest detsembrit mahalastud vennad. Rihi käis töötute demonstratsiooniga Toompeal, töötud pole kartnud politseid ega midagi.

Samas hüppasid ühest paraaduksest välja kaks tüdrukut, vahtisid teda ja sosistasid midagi naeru kihistades. Annes küll ei kuulnud, mida plikad sädistasid, aga ta oli surmkindel, et need lõkerdasid temast ja tema ämbri. Kõige totram oli see, et ta hakkas näost õhetama, tõe- poollest loll, lollimast loll.

Mis sellest, et tuju oli närusest närusem, ikka pidi ta teed jätkama. Siinseil tänavail liikus inimesi rohkem, aga mitte nõnda palju, et nende vahel tähelepandamatuks jääda. Ei, hoopiski mitte nõnda palju. Mõõ- dudes kehakast karakullkraega talvemantli papist, kes ähkides ta ees tatsas, kolksatas ämber vastu vihmaveetoru ja Annese enesetunne lan- ges veelgi mitu pügalat. Et pisut kuraasi tõsta, virutas ta meelega ämbri vastu järgmise maja vihmaveetoru — nähku kõik, et ta vilistab igauhe peale, et ta on mees, kes käib kindlalt oma rada.

Kätte oli jõudnud teekonna vastumeelseim lõik. Nii nagu alati, ku- junesid ka täna viimased paarsada meetrit kõige hullemaks. Järjest tihedamini kohtas Annes ämbritega eitesid, poisse ja tüdrukeid. Annes ei suutnud vabaneda tundest, et möödujad jälgivad teda, kes lihtsalt uudishimulikult, kes pilkavalt, kes haletsevalt. Jõuaks ta kord juba pärale, kurat võtaks!

Ega Annes oma sihtkohast enam kaugel olnudki. Veel poolsada sammu. Ta nägi kahekordset ookerkollast puumaja ja selle keldrisse viivat ust, kust temalgi tuli sisse minna. Annes kadestas praegu iga inimest, kes ei pruukinud seda teha, kes võis ookerkollase maja uksest ükskõikselt mööda kõndida ega pidanud teisest linnaservast ämbri- ga siia kõmpima.

Ka Annes oleks kõige parema meelega keldriuksest mööda marssi- nud, ta poleks sinnapoole vaadanudki, kuid ta oli sunnitud tegema seda, mida ei tahtnud. Sunnitud. Õudne on, kui sa ei saa nõnda talitada nagu tahad, kui sa lihtsalt midagi tegema pead. Pead, ilma et valikut oleks. Annesel ei olnud muud võimalust kui et sammuda üle tänava, sam- muda üle tänava ja laskuda alla neljast jäätunud paekiviastmest, mis viisid keldrisse. Astmeid oli täpselt neli, ei rohkem ega vähem, ja neile oli liiva riputatud, et mitte keegi, kes sellest keldriuksest sisse astuma peab, kápuli ei kukuks.

Samal silmapilgul, kui Annes tahtis uksest sisse lipsata, väljus sealt niisamasugune vanaeit nagu see, kes oli talle varem vastu tulnud. Ka tema kandis kandadeni ulatuvat palitut, ainult et tal oli palitu peale veel suurrätik tõmmatud. Annes pörkas naisega kokku ja viimase man- nergust loksus suppi maha. Annes märkas, et moori nõul polnud kaant, sellepärast maha loksuski.

«Sõge inimeseloom,» pahaõndas eit, mitte eriti tigidalt, koguni lah- kelt, ja Annesel hakkas kahju, et ta oli mutile otsa jooksnud. Nüüd hoi- dis ta end küll nii kõrvale kui sai, aga mida see enam aitas. Avatud uksest pahvatas Annesele näkku auru ja mitmesuguseid lõhnu. Tal tekkis äkki kujutlus, nagu oleks avatud keldriuks mingi metsloom

päratu suur kurk, kust tuleb hingeauru, ja Annesele tundus, nagu astuks ta hiiglasliku koletise lõugade vahele.

Vähemalt nüüd tal vedas: keldris inimesi järjekorras ei olnud. Vahel ei mahtunud kõik keldrisse ja saba ulatus uulitsale. Tänaval supijärjekorras konutamist kartis Annes kõige rohkem. Parajasti valati ühele kõhnale, sissevajunud rinnaga mehele suppi, ja rohkem teisi ei olnudki. Juba uksel oli Annes tundnud hernesupi lõhna, õieti veelgi varem, juba siis, kui ta alles kõnniteelt alla astus ega olnud isegi mitte ust avanud.

Avar keldriruum jagunes kitsa leti läbi kaheks. Letiesine oli määratud supisaajatele, letitagune jagajatele. Suures kümnepangeses või veelgi mahukamas plekkanumas auras supp ja riulile olid rivistunud leivaportsud. Porine tsementpõrand moodustas terava kontrasti valgeks vööbatud laele ja seintele. Jalad kandsid kogu aeg lund sisse, mis siin sulas ja põranda ligaseks muutis.

Suppi jagaval naisel oli hall kittel seljas ja ta nägu õhetas. Kogu aeg supiauru sees, miks siis nägu ei õheta.

Annes otsis taskust kaks ruudulist toidukaarti, mille küljest iga kord üks ruut ära lõigati. Vahel askeldas siin kaks naist, üks neist lõikas kaarte ja andis leiba, teine valas suppi; täna märkas Annes ainult üht.

Sissevajunud rinnaga mees sai oma portsu kätte ja hakkas nõule kaant peale seadma. Tema ämber oli kõrge ja peenike nagu mõni toop või toos ja mehe kondiste sõrmedega käed värisid. Annes jõudis veel tähele panna, et mees mugis leiba, leivakannika küljest oli murtud paras suutäis.

Annes ulatas oma kaardid, supiköögi perenaine lõksutas kääridega ja andis kaardid tagasi. Parema käega toppis Annes toidukaarte taskusse, vasemaga sirutas ämbri üle leti.

Õhetava näoga hallis kitlis naine segas suure kulbiga suppi. Õieti see polnudki kulp, vaid tavaline toop, millele oli pikk metallvars külge joodetud. Nisugust mõöduriista kasutavad ka piimamüüjad. Päris tavaline toop või liiter ta siiski ei olnud, vaid veidi vähem, nii kolmveerandtoobine toop. Annese ämbrisse valati kaks kulbitäit hernesuppi. Ta silmas supi sees väikesi pekikuubikuid ja neelatas. Annes oleks hea meelega oma osa siinsamas ära helpinud, juba koolist tulles lõi ta kõht parajat pilli, kuid see ei sobinud. Ta sai ka kaks portsu leiba, üks juhatus olema kannikanukk, ja Annes neelatas uuesti, sest talle maitse kannikas muust leivast magusamini. Leivaportsud toppis ta põue, põu paisus küll punge, aga käes oleks veelgi rumalam leiba kanda. Siis katsus Annes, kas kaas on ämbril kõvasti peal, ja kui leidis kõik korras olevat, astus vaeste supiköögist välja.

Vaeste supiköögist...

Tänaval suundus Annes otsekohe vastaskõnniteele ja lisas kogu aeg sammudele pikkust, et kiiresti kaugemale jõuda vaeste supiköögist. Ta ei tahtnud end tunda kerjusena, sandipoisina, kuid paremas käes kõlv nõu ei lasknud teda sellest tundest vabaneda.

Nii ta ruttas, põu leivast pungis ja ämbris loksumas herneleem. Itsitavad plikad sosistasid endiselt, pead koos, vahtisid jällegi teda ja kihistasid veelgi rohkem. Annes ei teinud tüdrukuist välja, jälgis neid üksnes silmanurgast ja sammus lõkerdajaist mööda nii, nagu poleks neid olnudki. Ta rühkis täpselt tuldud teed ja ütles endale, et vaesus pole häbiasi ja totter on iseenda ning teistega peitust mängida. Rihil on sada

korda õigus: mitte kehvad ei pea oma vaesust häbenema, vaid jõukad oma rikkust. Rikkus on vargus, jumala eest.

Toomkuninga tänava nurgal pörkas ta kauplusse ja küsis, kas on müüa hanemune, mille peale leti taga haigutav poemand tegi üpris totra näo. Annes jättis viisakalt jumalaga ja meeolelu läks nagu kergemaks. Tekkis niisugune tunne, nagu ei loksuksi ämbris supilake, nagu ei tulekski ta supiköögist, vaid poest, Toomkuninga nurgal asu- vast kauplusest. Iga möödujagi pidi ometi seda märkama, pidi ju.

Annese tuju läks peaaegu heaks, mitte täiesti heaks, aga tublisti sinnapoole. Tulles oli ta ükskõikselt toredatest liulaskmise kohtadest mööda kõndinud, nüüd proovis ta iga jääsiilu. Ämber ja leivad teda eriti ei seganud, nõndapalju vahest, et pidi olema tavalisest ettevaat- likum.

Tarvitajateühisuse kaupluse juures uuris ta veel kord lukku, latte, luuke ja aknaraame. Käis kaupluse õueski ära, kuid ka siin ei avas- tanud ta sissemurdmise jälgi. «Sohk ja kokkumäng puha,» mõtles ta rahulolematult.

Siis tuli Väike-Ameerika ja oma tänava nurk.

Nüüd oleks Annes ämbri ükskõik kuhu peitnud, sest siin tundis teda igauks. Kui mitte iga täiskasvanu, siis iga temavanune kindlasti ning kõik nende ja naabermajade elanikud. Ja just tuttavate silmis ei soo- vinud ta olla viletsamaist viletsam, ei igatsenud olla see, kes sandib vaeste supiköögist perele toitu.

Temast tuiskasid mööda kaksikvennad Ruts ja Viks, kes olid nii ha- ratud oma uuest soome kelgust, et nad talle pilkugi ei raisanud. Annes otsustas, et pärast söömist tuleb ta õue, Ruts ja Viks pole kadedad, küllap lasevad tedagi uue kelguga sõita. Niisuguse pikkade jalastega, tooli moodi saaniga on põnev kihutada, tõuka ühe jalaga — ja lendad nagu lind.

Annes jõudis nurgapealse poe kohale.

Ta oli just mõelnud, et pekitükkidega hernesupp on palju maitavam niisugusest leemest, kus pekivürfleid ei ole. Nüüd aga taganesid peki- kuubikud ta peas kuhugi kaugemale ja ta mõtles, et küll oleks hea, kui ka sedakorda ei tukerdaks nende maja kaupmees tänavanurgale. Kui poe- mees teda näeks teise kaupluse poolt ämbriga tulemas, arvaks ta ilm- tingimata, et tema, Annes, käis võõras poes. Küllap mõtleks muudki. Mõtles umbes niiviisi, et kui on raha, siis ronitakse mujale, tühjade taskutega mangutakse tema käest võlgu.

Nagu äratehtult ilmus nende maja vürtspoepidaja tänavanurgale. Jäi seisma ja vaatas piki tänavat linna poole. Nägi Annest ja ämbrit Annese vasemas käes.

Poemes polnud pikk ega kogukas, vaid keskmist kasvu, ent praegu näis ta Annese silmis hirmus suur. Otse kohutavalt suur. Annes teadis, et talvel kannab poemes kuue all kasukanahka vesti ja selle all veel villast kampsunit, sest pikemat aega leti taga seistes hakkab inimesel vilu. Nõnda oli vürtspoodnik ise vastasmaja peremehele, jooksvast kõ- verasse kiskunud taadinässile, seletanud. Annes kuulis seda kõrvalt. Kuid ka ilma kampsuni ja kasukanahka vestita oleks poepidaja praegu Annesele hiiglasena paistnud, sest kui sa kedagi kohata ei taha ja ta ikkagi su ette ilmub, siis ei näegi sa enam midagi muud kui ainult seda, kelle eest sa kas või maapõhja vajuksid.

Kaupmees pidas nagu viivukese aru ja hakkas siis aeglaselt Anne- sele vastu tulema.

Annes ei saanud kannapealt ringi keerata ja jalgadele tuld anda, ei saanud. Ta pidi edasi astuma ja ta astus mehiselt. Lootis, et järsku poemes ei märkagi ämbrit, vanematel inimestel on sageli mõtted hajali. See oli narr lootus, liiga narr, et täide minna.

Poemes tuli lähemale. Ta oli käed püksitaskusse surunud. Mõlemad käed, kuigi suitsetas. Hoidis paberossi hammaste vahel ja puhus suitsu läbi nina. Ka Rihi tegi vahel nii.

Muul ajal poleks Annes lähenejat üldse peljanud, aga see kümme korda maapõhja saajatatud ämber! Ta sai poodnikuga hästi läbi, ta oli isegi talle viina toomas käinud, ja niisuguse kunsttükiga ei saanud iga naga hakkama, sest alla kuueteistkümnepäevastele monopolis alkoholi ei müüdnud. Annes polnud hoopiski mitte kuueteistkümnepäevastele, pealegi väikese kasvuga, kuid pudeli tõi ära. Tõi niimoodi, et passis monopoli uksele, kuni tuli mõni heasüdamlikum papi, kelle käest ta ilusasti palus, et olge hea inimene ja aidake. Isa sonib palavikus, kompressiks on hädasti vaja viina, aga temale ei müüda. Vanapapi võttis raha ja ostis talle pudeli, pärast veel õpetas, et hoidku hoolega, muidu kukub kallid kraamid maha ja siis on kuri karjas. Iga napp ei tule niisuguse asjaga hoopiski toime Ei, iga napp küll mitte.

Täpselt õueväravas jõudis Annes poemehega vastakuti. Mõõda lipsata oli võimatu ja mida see möödalipsamine enam oleks päästnudki! Ämber oli tingimata ära silmatud ja ka see, et ta tuli trepipoe poolt.

Poemes tõmbas ühe käe püksitaskust välja, võttis suitsu suust ära, lirtsatas rentslisse ja küsis:

«Kust sa ka tuled?»

Annes jäi tummaks.

«Mida sa seal ämbriga kannad?» päriti edasi.

Annes pahvatas:

«Kitsepiim. Ma käin kitsepiima toomas. Kitsepiim on nõrkadele rinnadele hea.»

Õelnud nõnda, keeras Annes hoovivärvast sisse ja kõndis, pea seljas, üle õue.

Värvavas ühmas poemes mõtlikult: «Või kitsepiim.» Ta ei olnud rumal inimene ja taipas mõndagi.

Trepikojas suutis Annes vaevaga pisaraid alla suruda.

«Või kitsepiim,» pomises poemes veel teistki korda.

Abhaasia õhtud

I

Õhtugi jahedat karikat
siin ei ulata, kuigi on hilja.
Janused huuled võid suruda
lõuna küpsesse vilja.

Tumepunaselt õhetab
virsiku südamik vastu.
Purpurse hiigelseemnena
päikene päevapuult laskub

virsikukivina punaselt
küpresside taha peitu.
Kärmesti seavad sinised mäed
hämusse magamaheitu.

Kiire on valguse hüvastijätt
uniste mägede, maaga.
Merigi hämarusvinesse kaob
sosinal vastatud jaa-ga.

Laskunud pimedas eretab
lõkktulesid rannal. Neil leegi
abhaasia viiside näolise
lauluga lõkatas keegi.

Ei tunne hetkekski võõrana end;
mis keele, mis tavade tõkked!
Päikesest kuumemalt tabasid mind
laulude õhtused lõkked.

II

Tohutult pudeleid
Letil nad kobaras
sadades sortides
kümnetes värvides
kunagi viinapuul
rippunud kobarad

Gruusia muusika
helidekobarad
nuukseni nukrateks
hõiskeni rõõmudeks
mõõnavad lõõmavad
helidekobarad

Leti ees mehed ja
laudades kobaras
Laulud Ja pilkude
ihalev välgatus
süüdatud viinapuul
rippunud kobarast

Klaaside pilkude
ühine muusika
kiirendab rütmisid
meelte orkestri
gruusia muusikas
Voolab ses sädelev
päikesemuusika

kõikide meelte auks
Elupuu kobaral

Üheksanda laine tunnil

Nägin aoeelse pilguga merd:
hetk tagasi halli ja tuuletut,
siis voogas lainetetõus
meie silmade mererohelisse
ja vaikides sõudsime kaugele —
on üheksanda laine tund.

Meist tugevamate hoovuste päri
aina sõudsime,
pilk pilgus ja huultel veremaik,
ühtelangevad aerulöögid
ja südamelöögid,
võrgud nii sügaval vees,
et sügavamale heita ei saagi —
on üheksanda laine tund.

Üks kajakas,
ikka seesama,
tiirleb me võrkude kohal
eluhoovuste sügavuses.
Jälle ja jälle ta kiljatab valusat kutset
kauaoodatud loomuse järele —
on üheksanda laine tund.

Sõuame suletud silmil.
Ühtelangevad aerulöögid
ja südamelöögid
ja mõtted —
jõuda valukaridest sõnatult mööda
ja kajaka karjete merehäälest
verehääle vaikides mööda, sest
ikka on neid, kelle noota
siplev loomus ei lange;
neid, kes nii kaua kui meiegi,
pelgalt kui meiegi
ihkavad tabamatut saagiõnne,
lootes merepalgelise usuga,
et kunagi saabub see
vetejumala suurim kink. —

On üheksanda laine tund.

Tuulekülvid

Romaan

ESIMENE RAAMAT

PEREMEHED JA SULASED

Esimene osa

Mustmetsal 17. sept. 1965

äga austatud Arved Varik

«Rahva Häälest» ma lugesin Teie nime, aga ma ei tea, kas see olete Teie, keda mina enne sõda teadsin. Kas Te käisite enne sõda Viljandimaal Mustmetsa talus karjas? Minu nimi on Linda Liitmäe, neiust pärast olin Kütt. Kui see Teie olete, keda mina otsin, siis peaksite Teie mind mäletama. Kui Te seesama olete, siis palun andke sellest teada. See Arved Varik, kes meil enne sõda karjas oli ja kelle ema ja isa mõlemad kunagi, see oli veel pärast seda esimest ilmasõda, seal teenisid, see Arved Varik abiellus, nagu ma kuulsin, Krista Numbergiga, ühe Viljandi neiuga. Krista Numbergi vanem õde Aino oli enne sõda minu sõbranna ja mul on temast jäänud hulk kirju. Ma olen neid hoidnud kui kallist mälestust oma noorepõlvest ja oma parimast sõbrannast, aga olen mitu korda mõtelnud, et Aino omastele peaksid need kirjad veel palju kallimad olema. Tema ema ja isa on küll juba ammu surnud ja sellepärast on Krista ainukene jäänud, kellele ma need kirjad üle anda võiksin. Seda oleks pidanud juba ammu tegema, mitte alles nüüd. Mõtlesin, et võib olla Krista tuleb otsib mind üles, aga nii on need aastad läinud. Nüüd siis, kui Teie nime lehest lugesin, mõtlesin, et kirjutan. Aga kui Te see Varik pole, keda mina mõtlen, siis andke tülitamine andeks.

Aga kui Te tõesti seesama Arved olete ja Kristaga ikka koos elate või tema elukohta teate, siis palun Teid mulle kirjutada. Muidu minu süda jääb vaevama. Minu aadress on ümbriku peal.

Linda Liitmäe.»

«Kumb meist talle vastab?» küsis Arved, kui Krista oli kirja lõpuni lugenud.

«Sa Lindat ikka mäletad?» küsis Krista.

«Miks ma's mäleta! Tahtsin pärast sõda sinna sõita, vanu paiku vaadata, aga nagu see alati . . . Varikute suguselts on ju puha sealt pärit, ma sulle seda mitu korda rääkinud. Õieti mitte Mustmetsalt, aga Varikult, sealt kõrvalt. Peaks isegi üks raamat olema meie vägevatest sugulastest, selle järgi olla me päris kuningate soost tulnud, ema ikka rääkis.»

«Mulle mitte,» ütles Krista tujutult.

«Küll ta on, sa ei mäleta lihtsalt. Noh, ega meiesugustest seal juttu polnudki, seal on juttu Varrikoffidest.»

«Kuidas sinna Mustmetsale pääseb? Läheb sinna suur tee?» küsis Krista.

«Pagan teab, kui suur nüüd... Suur maantee on kolm kilomeetrit eemal, sinna keeras väiksem... Mis sa — mõtled ilma ette kirjutamata sõita?»

«Arusaadavalt. Homme kohe sõidan.»

«Aga kool? Kes sinu eest tunnid ära annab?» küsis mees kohmetult.

«Leida annab. Kahest päevast ju mulle aitab.»

«Noh-jah, mis sinna ikka kirjutada,» pomises mees. Siis teatas otsustunult: «Midagi! Ma tulen ka! Sõidame koos. Aga homme ma veel ei saa, lähme ülehommega vara autoga välja, enne lõunat oleme päral. Suuruke see Eestimaa siis.»

«Miks homme ei saa?» ärritus naine äkitselt.

«Kulla Krista, noh. Ei saa, noh. Rajoonis on homme uue elumaja pärast kaklus ees. Kui ma ei lähe, ei võta ehituskontor äkki meie oma plaani.»

«Ei, mina sõidan igatahes homme,» teatas Krista ja ajas pea viltu, mis tema puhul isekust tähendas.

«Lollike. Autoga ju hoopis mugavam, ülehommega sõidaksime koos.»

«Mina sõidan homme.»

Arved jäi vakka. Kui tema naine juba nõndamoodi rääkima hakkas, siis polnud järeleandmist mitte lootagi.

«Hea küll, ma katsun Vassikuga kokku leppida...» Arved Varik mõtles, et on muidugi üpris suur sigadus just viljakoristamise ajal terveks päevaks ära kaduda. Kui tootmisvalitsuses teada saadakse... «Aga katsume tagasi jõuda nii kiiresti kui annab.»

«Ega me sinna elama lähe.»

«Kas Aino võtame kaasa?» küsis Arved, mõeldes, et tütre jaoks oleks see õige põnev sõit.

Krista võpatas, nagu oleks ta midagi kohutavat kuulnud.

«Ah... Ei. Ei maksa talle rääkidagi, kuhu me sõidame. Ma ütlen Leidale, et ta plika järele vaataks.» Ja lisas juba muust:

«Sel ajal, kui mina teda tundsin, olin liialt pisike alles, ja meil ei olnud temaga head läbisaamist.»

«Kellest sa äkki räägid?» ei saanud mees aru.

«Lindast.»

— Pagan, homme pidime ju brigadiridega sügiskünni üle aru pidama... Ei aita, see jäägu Vassiku kaela. See ei pidavat õige direktor olema, kellela sovhoosis kõik seisma jääb. Õige või mitte, aga mis ikka ise üle vaadatud ja otsustatud, sellest kohe kindel tunne...

Raha peaks kaasa võtma, võib-olla satub mõnes poes ilusat palituriiet nägema. Ptüi, kurat!

Kui ainult Krista kõike väga läbi elama ei hakka...

«Oota, siin peab natike orienteeruma.»

Arved Varik ronis autolt teele. Poole sõidu peal alanud vihm kobises vastu maastikumasinana puldankatust. Ta vaatas ringi. Orienteeruda polnud siin mingit vajadust, nii meelest läinud siinsed paigad polnud, ta tahtis lihtsalt ringi vaadata, meelde tuletada. Varem asus teeristil pood, kuhu sulane teda vahel suitsu tooma saatis, nüüd seda enam polnud.

Aga muu paistis vanaviisi: paest laotud veskikere, meierei, postkontor, vasakul mõisa kivilaut.

«Kaua sa uurid?» päris Krista kärsitult.

Mees viskas pakist kobatud ja süütamata jäänud sigareti maha, ronis autosse ja osutas otse enda ette.

«Seda puisteed pidi, mis siin uuridagi.»

«On siit veel kaugel?»

«Ei ole. Kolme kilomeetri ringis. Varsti, vaata, tuleb mets, ja kohe selle taga algab küla peale. Ainult ei tea, kuidas vihmaga sinna ligi pääseb. Maad on seal savikad.»

Auto ületas teelahkme ja sukeldus kohe sügavasse lompi.

«Pärgel... Minu ajal oli see päris sile tee, nüüd upu ära...»

«Muidugi...»

Arved õiendas kohemaid, naist ennetades:

«Mis sa tahad, vanasti sõitsid siin ainult vankrid ja jalgrattad. Aga nüüd igasugused masinad.»

«Korda võiks tee sellegi poolest teha,» tähendas naine, hoides ennast käte abil istme peal. Auto õõtsus kui paadike merel.

«Mis sellest rääkida.»

Teed piirasid mõlemalt poolt vanad pärnad. Puud olid veel täies lehes ja nende tihedad kroonid ühinesid tee kohal paksuks võlviks.

«Niimoodi läheb see puistee, näe, metsani, ja teistpoolt metsa mõisani välja,» seletas Arved.

«Mõisnik oskas ilust lugu pidada.»

«Oskas küll. Ainult kes talle need puud silmailuks istutas? Kas tema ise või? Või tema proua?»

«Nüüd on see ükskõik, kes. Tuleb välja, ega nad ainult mõisniku jaoks kasvanudki.»

Mees ei vastanud kohe. Alles kui järjekordne poriauk sai õnnelikult läbitud, tähendas:

«Aga küll on see tee äkki kitsaks jäänud! Mäletan, poisikesest pärast paistis päris maantee moodi.» Ja veidi aja möödudes: «Metsa pole siin vahepeal lõigatud. Siin kuskil oli paruni surnuaed, hilja õhtul oli kole siit käia.»

«Ja julged tunnistada, et nii arg olid. Aga kui mina pimedat kardan, siis sa naerad.»

«Näed ja kuuled nüüd, mis saladusi selle sõiduga lagedale ei tule.»

Krista ütles:

«Ma kardan sinna minna...»

«Rumaluke! Kui meie näod talle ei meeldiks, ta poleks ju kirjutanud. Ainult kas ta meid täna ootab.»

Kuid Arved Varik ise tundis samuti midagi kõhedusetaolist.

Krista hakkas kiiresti rääkima:

«Nad ju õppisid Ainoga paar aastat ühes koolis, seal nad sõbrannadeks said... Ma ei mäleta temast õieti muud, kui et minu arust oli ta kole suur ja kole inetu ja palitu oli tal hirmus lühike. Ema pahandanud Ainoga, et see endale koolist paremaid sõbrannasid ei oska leida... Me olime ju nii korralik perekond, ja mina nii korralike vanemate laps. Seda mäletan ma hästi, et kui Linda koolist lõpuks ära jäi ja meile enam ei tulnud, siis olin ma rõõmuski.»

«Mis sul ka kõik meeles ei seisa... Need nii ammused asjad, ei Linda mäletagi enam. Ja sa olid ju päris tita veel, ära sina ennast ilmaasjata jumal teab mis süüdlaseks kujuta.»

Krista ütles, nagu poleks kuulnudki mehe lohutust:

«Küll on kerge teist inimest hukka mõista, kui ta niisugune pole kui meie ise. Jah, kui see ainult lastega nõnda oleks!»

«Soo, nüüd hakkab peale,» lausus Arved tüdinult.

Krista jäi solvunult vait.

Tee läbis metsa sihtsiregelt, ja nagu nad lagedale jõudsid, peatas Arved auto uuesti.

«Noh, vaata,» osutas ta paremale. «Seal, kaugemal ees, need suurte puudega hooned, see on Variku. See talu, kust meie suguselts olevat tulnud. Siinpool, all, on Mustmetsa, kuhu meie läheme. Aga Rinnu... Vaat, kurat, seda kohta polegi enam. Peaks müidu tee peale paistma.»

«Mis koht see oli?» tahtis Krista teada.

«Üks väike koht, Linda onu pidas seda, enne kui Mustmetsale kolis ja hakkas mõlemaid kohti koos pidama. Ta võttis Mustmetsa perenaise ära. Peremees ja perenaine olid seal öde-venda. Oh, siin oli igasuguseid draamasid.»

Krista ronis autost porisele teele. Kiskudes rätikut ettepoole, et vihm juukseid ei niisutaks, vaatas ta ringi. Temale ei kõnelnud siin ükski hoone, ükski teerada ega metsatukk suust suhu sõnakestki, ta ainult silmitses ümbrust ja noogutas, kui Arved talle seletusi jagas.

«Enne oli tee ääres hobuste koppel. Kuradi mehed ka siin, põhk kombaini järelt koristamata jätud!»

Äkki silkas Arved teeperve-pidi edasi suure kivini, ronis sinna otsa ja uuris midagi. Tuli siis, käed taskus, pettunud ilmel tagasi.

«Kui kari sügisel ristiku peal käis, maalisin ma peremehe tagant varastatud värviga sinna oma surematu nime. Ei ole jälgegi enam. Oli küll hea eestiaegne värv.»

«Võib-olla kustutas keegi kiusu pärast maha.»

«Kadedusest pole ilmas puudust. Aga näed! Põllul enam sihukesi mürakaid ei ole! Ennemasti oli põld neid täis. Aga nüüd — kaks traktorit ette, ja muudkui minek.»

«Meie peaks ka minekut tegema, vaata ikka kella.»

Arved Varik piilus kähku varruka alla, pomises vandesõna ja nad ronisid autosse.

Edasi sõites hakkas Arved arutama:

«Linda ei kirjutanud, — ei tea, kes peale tema veel Mustmetsal alles on. Peaksid küll kõik juba üle seitsmekümne olema... Villem oli neist kõige noorem, aga tema oli kah läinud sajandil sündinud. Huvitav, mis Varikul nüüd on. Sealt viidi peremees neljakümne viiendal ära, seda olen ma kuulnud. Ja õigesti tehti.»

Seda ütles Arved Varik väljakutsuvalt, norivaltki, kuid Krista vaikis.

«Oota, kust kohast see tee alla keerab...» pomises Arved natukene hiljem. «Sa jälgi kah. Ega ta kaugel saa olla.»

Mööda sõita otsitavast teetsast nad poleks kuidagi saanud — võsa tagant hakkas paistma pikk madal hoone, milles sovhoosidirektori kogunud silm ära tundis esimestel kolhoosiaastatel ehitatud sigala. Mustmetsa hoonetele oli see kaunis lähedal ja sinna suunduv tee värskelt kruusa saanud. Ainult viimased sadakond meetrit, mis laudast edasi viisid, olid porised, kuid maastikumasinalle ei teinud sealt läbironimine mingit muret.

Arved keeras auto talu õuemurul ringi, lülitas süüte välja.

Ainsad hingelised, kes nende ilmumisest välja tegid, olid kanad. Need jooksid ärritunult siia-sinna, kuni kukk nad oma kaitse alla kokku ko-

gus. Arved võttis tagaistmelt portfelli, kus olid varjus viinapudel ja suur šokolaadikarp külakostiks, lükkas autoukse lahti.

«Ei tea, kas ongi kedagi kodus,» ütles ta kaheldes. «Laudast on pool ära lammutatud, ainult vundament järel . . . Noh, lähme välja, ega midagi.»

Aga selsamal hetkel tuli majalävele vanapoolne tüse naine hallis võidunud vihmamantlis. Ilma et ta oleks autot ja võõraid märganud, hakkas ta ust sulgema, ja ehmus, kui Arvedi «tere päevast» kostis. Naine jäi tulnukaid tummalt tunnistama, ja midagi ei andnud märku, et ta neid ära oleks tundnud.

«Noh, mina see Arved ikka olen tõesti, see siitpere karjapoiss. Ja see on Krista.»

Arved Varik naeratas natuke ebalevalt.

Linda pilk jooksis kärmesti ühelt näolt teisele.

«Küll ei oskaks öelda . . . Kuidas te siis . . . Ma mõtlesin, et sa, et te ikka kirjutate, kui sa ikka seesama oled . . . Ah sina nüüd sovhoosi direktor . . . Ma mõtlesin, et äkki oled seesama Arvi, et ma kirjutan õige . . . Ja sina oled siis Krista. Kui mina sind viimati nägin, olid sa päris väike alles. Issand, aga sa oled ju nii Aino moodi.»

«Sul seisab justkui minek ees,» tähendas Arved.

«Pidin jah hakkama sigalasse minema, ma seal talitaja. Aga aega natuke on . . . Oleks ma aimatagi võinud, et te tulete, ja nii kähku . . . Mul kõik seadmata . . .» Kogu naise olek ja ta jutt tundusid hirmus segamini.

«Meie pärast ära minemata jäta,» ütles Arved. «Sadasime sulle kaela, noh, anna andeks.»

«Ei, mis sa sedasi. Vanamees mul kah alles põllu peal, ta pandi sügisel kombaineriks, ei ole sel tööl ka aru ega otsa.»

«August või?» päris Arved, rõõmus, et Linda kaasa nimi tal meeles oli püsinud. Aga Linda vaatas selle nime peale teda kuidagi imelikult, ja Arved hakkas kahtlema, kas ta polnud midagi segamini ajanud.

«Augustit pole ammu enam,» lausus Linda nagu sunnitult ja hakkas külalisi majja kutsuma.

«Vaat siin ei ole küll suurt midagi teistmoodi kui oli minu ajal,» ütles Arved Varik kööki jõudes, ise rahul, et lõpuks ometi leidis midagi, mis vanaviisi välja näeb.

«Ah tõesti?» imestas Linda. «Võib olla küll jah. Oleme ikka tahtnud remonti teha, aga aeg kaob ei tea kuhu.»

«Laud oli siis täpselt sama koha peal, pingid on needsamad, pliidiuksel on endistviisi toigas toeks. Ja kell, näe, ainult vaeseke ühe seieriga jäänud. Muidu käib ikka?»

«Käib siinamaale. Aga astuge edasi, lähme tuppa.»

Kui nad istet olid võtnud, päris Arved juba ettevaatlikult, palju seda rahvast nüüd Mustmetsal elab.

«Vana põlv on kõik kadunud, ema suri alles ülemöödunud aastal,» vastas Linda napolisõnaliselt. «Aga sinul . . . Su venna kohta ma kunagi ammu juba kuulsin, õe kohta kah tean . . . Aga ema?»

«Elab! Peab tütre juures Tallinnas majapidaja-ametit, saab pensioni, ja mis tal häda. Häda pole midagi.»

«Endil teil ka lapsi on?»

«Üheainsa oleme valmis nokitsenud.»

«Arved!» See hoiatus tuli muidugi Kristalt.

«Minul ka. Käis soldatist läbi, siis tuli äkki tahtmine õppida, nüüd on Tartus seal selles akadeemias.»

«Ahah. Ja kuidas te muidu kõik need aastad elanud olete?»

«Eks siin ole kõike olnud. Head ja halba. Halba küll rohkem.» Linda vahtis aknasse, ei jätkanud, ja Arved pelgas edasi pärida. Krista sekkus omakorda vahele:

«Kuule, kas sa siis ei näe, et Lindal vaja tööle minna, sina aga muudkui...»

«Ma peaksin teile süüa tegema, ma praegu kohe,» alustas Linda rutakalt.

«Me oleme oma jao saanud, Viljandis sõime. Ah jah.» Arved võttis portfelist kompvekikarbi. «Väikeseks meeleheaks.»

«Seda poleks vaja olnud,» ütles Linda, aga aru sai, et tal oli tõesti hea meel. «Nii suur... Kallis kindlasti. Suur, suur tänu.»

«Ei ole siin tänada midagi. Kas sa vähe mulle vana Juuli tagant võimalibu ja lihatükke sokutasid. Tuleta ikka meelde.»

Linda naeratas napilt, siis langes ta pilk Kristale, ta tõusis kähku, avas kapi, ja tuli laua juurde tagasi koguka paki kahvatusiniste ümbrikku-dega.

«Siin nad on, sinu õe kirjad,» ütles ta ebalevalt. «Eks nad oleksid juba ammu pidanud sinu kätte jõudma, ära pane pahaks...»

«Mis te ometi... Need olid ju teile saadetud.»

«Lugesin nad ise ennist veel üle, panin kuupäevade järgi ritta. Kõik vist ei ole alal. Lugesin, vahel naersin, vahel nutsin... Teist nii toredat inimest, kui sinu õde oli, ei ole ma enam elus kohanud.»

Linda hääl läks hetkeks imelikuks, aga ta sai endast kähku võitu ja ütles:

«Kui te pahaks ei pane, ma käin vahepeal talitamas ära. See võtab paar tundi... Ma kohe ei tea...»

«Ära tee endale meie pärast muret,» kinnitas Arved. «Ma tulen sinuga koos välja, vaatan natuke ringi. Krista, sa jääd tuppa seniks, eks?»

«Mina?» Krista justkui ärkas. «Jah-jah, ma vaatan neid...»

«Ma tulen varsti tagasi,» lubas Arved.

Kui kunagine siitpere karjapoiss ja teenijatüdruk õue astusid, oli vihm üle jäänud ja lauspilvitus tükiliseks rebenenud.

«Jääks ükskord päriselt üle, saaks viljad ära,» ütles Arved.

«Seda minugi vanamees kordab. Ja sinul kohe terve sovhoos käes.»

«Selles see häda on. Suurem kui vanasti mõni vald. On teil siin kolhoos või sovhoos?»

«Kolhoos ikka seni.»

«Kuidas ta on ka? Esimees omakandi inimene?»

«Ei ole. Aga muidu ei taha ta kohta paha sõna öelda. See viga tal on, et vahel kukub meestega purjutama. Muidu... Mõned viimased aastad võib eluga päris rahul olla.»

«Lohakust on teil palju,» ütles Arved Varik. «Põhk kõik põllul laiali. Ah jah — kas Rinnu on maamunalt päriselt kadunud?»

«Rinnu, jah. Pärast sõda jäi ta tühjaks, kui meie sealt Mustmetsale kolisime.»

«Ah te olite siis nii kaua ikka Rinnul?» tuletas Arved vanu sündmusi meelde. «Ma mäletan, su onu tahtis teid neljakümnendal sealt välja saada.»

«Nojah... Eks siin juhtus igasugust. Ei taha mitte rääkidagi.»

«Mis nüüd Varikul on?» päris Arved selle peale.

«Kolhoosi osakond. Lauta on töökoja moodi asi tehtud. Häärberis on mitu perekonda sees, sina neid ei tunne, võõrad kõik, hiljem tulnud. Mu

vanamees praegu seal.» Ja pärast hetkelist pausi: «See mul teine, August tapeti neljakümne esimesel ära.»

«Noh . . .» Kuigi, jah, mis oli selles uudises niisugust, mille peale hämmelduda. «Ta ju polnud mingi asjamees, oli, ma mäletan, Varikul masina peal.»

«Tuli, jah, Varikule, kui sinna traktor osteti. Seal me tuttavakski saime. Ja masina peal oli ta lõpuni, ainult traktori jaamas juba. Eks ta üht kui teist ütles, mis ei meeldind, Villemiga läksime kah tülli, Rinnu pärast.»

«Ega siis Villem ometi!» Nüüd oli Arved Varik tõesti hämmeldunud.

«Kes seda teab . . . Ah, ma ütlen, see nii hirmus lugu, et kohe ei taha mitte enam meelde tuletada.»

Nad vaikisid, ja nõnda, vaikides, jõudsid sigalani.

«Meie pärast ära kiirustama hakka,» ütles Arved.

«Kunas te ära sõita tahate?» küsis Linda.

«Ega pikka pidu pole. Puhkame natuke, ja keerame otsa kodu poole. Koristuse aeg, pole mahti. Eks teine kord katsume kauemaks tulla ja ema kaasa võtta. Temal on ju siit nii palju meelde tuletada.»

«Emaga tulge kindlasti, näen minagi teda,» kinnitas Linda. «Aga kahju, et teil nüüd nii kiire.»

«Mis teha. Ma lähen vaatan natuke oma karjamaad. On see ikka alles?»

«Osa on alles, üks jagu üles küntud.»

Arved laskus sigala juurest põlluveert mööda allapoole, sinna, kus kunagi Mustmetsa karjamaa asus. Aga kui ta võsaviirust läbi jõudis, nägi ta, et siin pole teda kuigi palju tuttavlikku ootamas. Kunagine heinamaa (sinna tükkisid loomad nagu haiged) oli nüüd kopliteks jaotatud, karjamaa aga oli küll väiksemaks jäänud talle peale tunginud põllu arvel, kuid allesjäänud osa oli lausa tihnik. Nagu kunagised talude karjamaad enamasti. Arved peatus nõutult, kuid siis märkas — tema vaatamiskuusk on alles! Eru-sõraväekindral ronis läbi tihniku ning seis peatselt välul, millelt vana, kõrge kuusk pealetikkuvaid leppi oma laiade okstega aupaklikus kauguses hoidis. Selle kuuse otsast oli karjasepõlves palju näha — kuni mõisa teeristini välja. Liitati täitis kuusk ka vihmarvarju ülesandeid — pidi enne mitu tundi taevast alla tulema, kui siin läbi tilkuma hakkas. Ja oli praegugi vägeva tüve ümber kuiv. Äkki meenus Arvedile midagi — muidugi, tema koldekivid olid alles! Sammal-dunud juba, aga alles.

Viimati oli ta siin tuld tegemas kahekümne viie aasta eest . . .

Arved istus kivide kõrvale maha, ja hetkeks, ainult põgusaks viivuks suutis ta ennast uuesti karjapoisina kujutleda — on külm, sajab vahetpidamata, ja Linda, vana palitu ümber, tuleb teda enne õiget aega karjaga koju kutsuma . . .

Kui Arved Mustmetsale tagasi jõudis, nägi ta kööki astudes, et pere-mees on kodumail ja peseb parajasti käsi. Ilmar Liitmäe oli lüheldast kasvu üle viiekümne mees, ja kogu aja, kui ta rääkis või teisi kuulas, tundus ta näost naerukil. Krista käest oli ta juba külaliste kohta kõik vajaliku kuulnud.

«Linda ikka kahtles, et tea, kas maksab kirjutada, nii ammused asjad, võib-olla pahandavad veel, aga mina ütlesin, et ei niisugused asjad jää kellelegi vanaks, kes vähegi inimese tundmustega on. Igasugustest tõbrastest ma ei räägi, neid on ilmas oma jagu.» Ilmar Liitmäe pühkis käsi

rätikusse, vaatas aknast välja. «Kurat! Vaata nüüd ta leidis aja kuivaks jääda! Kui sulle üht parajat sabinat vaja on, siis oota seda nagu naine palgapäeval oma meest.»

«Meie pärast ei maksa küll sellist pahandust kaela soovida,» naeris Arved Varik.

«Miks teie pärast — enda pärast! Täna ju põhjust kärakat võtta, ega seda iga päev saa!»

«Kärakaga on sihuke asi, et... Öhtu eel peab sõitma hakkama, ja mis arvab topsitõstmisest autoinspeksioon.»

«Äh! Inspeksioon. See on linnainimeste jaoks, kas sa siis ei tea. Maal poleks enam ammu ühtegi lubadega meest, kui tuuris peaga sõidu pärast peaks load ära andma. Tead, kuidas ma paar aastat tagasi Viljandi juures vahele jäin? Vuristan oma võrriga, ja äkki vastas kui issanda välk. Noh, selge, et pea pole selge. Inspektor küsib, palju ma võtnud olen. Pöutasin otse välja: «Pool liitrit.» Inspektor ajas alguses silmad suureka, aga siis pistis mulle load pihku tagasi ja ütles liigutatud häälega, et mina olevat esimene mees, kes oma kvantumi ausalt ära ütleb. Vaata nõnda käib see asi maameestel.»

«Teil siis Mulgimaal pole korda.»

«Meil usaldatakse inimest,» vastas Ilmar Liitmäe õpetlikult. «Aga tead mis — kuni naised oma asjadega õiendavad, paneme meie paja tulele. Ah? Ega see su au pihta käi, direktor?»

«Ei minu aule tee see midagi.»

«Siis laseme käia. Mis me vaaritime-paaritime? Eks ikka pekki muna, tuntud eesti rahva ninaesist. Kilu on kah sahvris, ma uurisin välja. Ja mis meil enam vaja. Sina, direktor, mine too puid, mina käin seni lihapüti kallal ära.» Enne kui ta sahvriuksest sisse sai, pidi ta veel ühe siitküla sündmuse edasi jutustama. «Sa Tagamäed tead? Teispool mõisat natuke. Tead või ei tea, ükspuha. Seal oli lihapütiga sihuke lugu. Vanamees on joodik, aga raha sai otsa, poenaine võlgu ei andnud, ja siis hakkas vanamees talle pudeli eest lihakäntsakaid tassima. Selle jao, mis pütiis tühjaks tegi, pani kive põhja, et välja ei paistaks. Eit võtab ikka pealt, võtab pealt, ja äkki kivi vastas. Aga see polnud mõni atu eit! Varahommikune aeg oli, vanamees alles magas peatäit, nii pikk kui lai. Eit kahmas tal alumisest habemest kinni, tõstis vaesekese silda ja no siis seda eestkäe ja tagantkäe, mis tulema hakkas! Laskis lihapütile pärast taba ette panna.»

Vähe aja pärast pannitais juba särises.

«Kuidas teie kandi vili välja annab?» päris Arved Varik.

«Annab kah. Ei tea, võib-olla talude aegu on siin suuremat saadud, aga kolhoosi ajal küll mitte. Kakskümmend peaks ikka ära tulema. Kui punkri järgi võtta.»

«Punkri järgi me kõik mõõdame.»

«Noh-jah, ikka raasike raskem. Aga sel ajal, kui mina poisike olin, polnud meie kandis isegi viljalõikusemasinat mitte, mis kombainist rääkida. Vikatiga lõikasime. Imelik vahel kohe mõelda.»

«Kust kandist mehi sa oled?» ei hakanud Arvedki sellest kiirest sinatamisest hoiduma.

«Kanakülüst. See on Kõpust kaugemal. Tulin sealt juba kohe pärast sõda ära traktorijaama, seal metsade sees ela kui hunt. Noh, ja ühel ilusal aastal sattusin siia tööle, söödeti siin kõht täis, pandi pehmelt magama, ja nõndamoodi edasi...» Ilmar Liitmäe muutus esimest korda

näost tõsiseks. «Tuligi niimoodi välja, et pidin veel oma seadusliku naise seaduslikku meest matma.»

See oli ikka seesama jutt, millest Linda eemale oli põiganud, ja mille juurde Ilmar Liitmäe nähtavasti tahtlikult välja tüüris.

«Lükka tuld natuke laiali, hakkab suitsema see meie praad... Ei ole kuulnud? Linda ei rääkinud?»

Arved Varik raputas pead.

«Siis ma räägin. Pole sugugi lõbus lugu, aga tõesti sündinud. Saime ühel kevadel palka, see oli just neli aastat tagasi, esimesel suvel pärast eelmist laulupidu. Selge, võtsime poe juures igaüks oma jao, hakkasime kodu poole sõitma, kes millega. Mina oma võrriga, aga Villemsoni Juhan, vana mees juba, läks traktoriga, ja jäi kabiini magama. Kodutee aga läheb tal järve ligidalt, mööda heinamaa äärt, soine heinamaa. Noh nii, traktor sõidab, mees magab, lõpuks just selle heinamaa juures keerab masin tee pealt ära, pöörutab otse järve poole. Me pärast jälgi mööda vaatasime. Õnneks jäi õigel ajal sisse. Maaparandustraktor läks sunnikut järgmisel hommikul välja tõmbama. Igavene tegu oli. Vedasid sinna palke, tirivad, ja kui siis välja upitasid, vaatavad — august paistab mingi kasti nurk. Ei uskunud oma silmi, aga kuhu sa pääsed. Ukerdasid ta mudast välja, näevad mehed, et see vana seatapüküna, laudadega pealt kinni löödud. Kisuvad laudad lahti — inimene sees. Ilma riieteta. Villemsoni Juhan pärast rääkis, et olla nagu muumia olnud, pruuniks tõmbunud, aga päris terve alles. Soos, sellepärast, õhku juurde ei pääsenud. Nii terve olnud, et tema tundnud otsemaid Augusti ära. Kõik muidugi ehmunud, kutsuti asjamehed välja. Lindale kohe ei öeldud, ainult minule ääri-veeri. Paari päeva pärast läksime Lindaga üheskoos linna. Kuhu sa pääsed, pidi minema, Linda ei tahtnud küll, kartis hirmsasti. Mind sinna sisse ei lastud, Linda tuli varsti välja, näost kui lumi, mulle mitte üks sõna, ja mitte kellegagi ei rääkinud nädal aega, kuni olime ta maha matnud. Aegamööda tuli elu tagasi...»

Ilmar Liitmäe kahmas ähvardavalt suitsema hakanud panni pliidi pealt.

«Seda Linda mulle rääkis, et August olla neljakümne esimesel ära tapetud, aga et see niimoodi käis...» Arved Varik tundis, et tal on külm.

«Ta ei taha sellest üldsegi mitte rääkida, siamaale. Kole lugu ikka küll. Kuradi timukad. Arstid olla veel kindlaks teinud, et ta oli sinna elusalt. Ja taga hullemaks — eks üks neist, kes ta kohe pärast sakslaste tulekut kodunt ära viisid, oli Linda onu, siit-talu peremees.»

«Ah tema ikka ka.»

«Mina pole teda ihusilmaga näinud, aga ta olla hoolas ja korralik mees olnud, külarahvas pidanud temast lugu. Kõik imestavad... Kaks teist viijat olnud igavesed kõrilõikajad, üks vana kaitseliidu mees, teine kah paras lihunik. Viinud kolmekesi, Villem tulnud küll peatselt kodu tagasi, öelnud, et saatnud vallamaja ligidale, mis tema sinna enam. Pärast sõda sai kümme aastat. Omakaitse eest, oli haarangutel mõned korrad käinud, aga kuhu sa pääsesid. Augusti ärakadumist otse tema süüks ei pandud. Aga kadunud ta oli. Linda küll käinud ja küsinud, kuni lõpuks öeldud, et kui kodus ei oska istuda, pannakse teda ennast kah veel nii paika, et annab otsida. Poiss oli Lindal siis alles alla aasta, Linda ehmatas ära, ja nii jäigi. Olekski jäänud teadmatuks, kui mitte see Juhan magamauinumine. Jah-noh, kuidas see kõik neil oli, ei seda tee enam kindlaks — need teised kaks ammu siitmailt kadunud, Villem suri kaks aastat enne lahtisaamist.»

Arved Varik kuulas, vahetevahel peoga üle põskede lükates.

Ilmar Liitmäe pühkis lauda, arutas edasi:

«Ma kogu selle loo pääle mõtlesin, et säh nüüd — elasid need mehed päris kõrvakuti, ajasid juttu, ja öelnud siis keegi, et üks ajab teise varsti elusalt auku, — kes seda uskuda oleks saanud! Aga näed, ei olnud palju vaja, sellesama näruse maatüki pärast, mida nüüd mitte kellelegi vaja ei ole! Aga omal ajal olla Linda onu ise just sedasamuti selle kuramuse Rinnu pärast pidanud otsa saama, siis, kui mõisaid jagati. Lehes oli sellest sõnum. Aadu, kah kunagine siitperemees, oli selle lehe tallele pannud, ise lugesin. Ta tegi oma suguvõsast raamatu isegi. Kuule, see on kuskil alles, võiksid lugeda, päris nalja saab.»

«Jääb vist teiseks korraks, praegu pole nagu tahtmist . . . nalja saada,» vastas Varik.

«Õige küll . . . Aga sa võta ta kaasa! Meil ta vedeleb, kuni hiired nahka panevad. See nagu rohkem teie pärandus. Linda jutu järele pidavat teie suguselts nende Varik-ohvidega kuskiltkaudu kokku käima, nimigi ütleb. Saksad panid peenuse pärast tähti juurde.»

«Ei see rahvas, kes seal kirjas, meid oma sugulasteks pidanud ega pärandada midagi kavatsenud,» muigas Arved Varik.

«Olgu peale. Paljugi mis nemad kavatsesid. Ma otsin selle manuskripti sulle kohe välja, et pärast meelest ei läheks,» oli Ilmar Liitmäe hakkamas.

«Mis Linda sellest arvab?» kahtles Arved Varik.

«Temal nüüd kahju! Ma ütlen, et seni ta on, kuni hiired nahka panevad.» Toauksel jäi peremees kõheldes seisma ja päris tasakesi: «Äkki ma su naist segan?»

«Ära karda. Ma tulen vaatan ka, mis ta teeb.»

Krista istus laua taga, nagu ta Arvedist sinna istuma oli jäänud, ja luges. Kirjade kuhilas oli kaheks jaotunud. Meeste sisse astudes vaatas ta üles, naeratas justkui süüdlaslikult.

«Jäingi siia istuma . . .»

«Meie üks hetk vabandame,» ütles Ilmar Liitmäe mesimagusa häällega. «Ma otsin teie abikaasale kah midagi lugemist. Teie ärge laske ennast segada.»

Kuid Krista tõstis kirjad kokku ja pani need kiiresti, nagu häbenedes, oma kandekotti.

«Küll ma kodus jõuan. Kas me varsti sõitma hakkame?»

«Nõnda kiire pole mitte kõrtsiminekuagagi,» noomis Ilmar Liitmäe, vanaaegse kapi riiulitel tohlates. «Noh, näe,» hüüatas ta peatselt ja võidurõõmuga, «siinsamas see lugu ja laul onnegi.» Ta ulatas õhukese raamatukese külalisele.

Arved Varik võttis kingituse justkui hajameelselt vastu, pomises tänusõna, astus kapile ligemale ja silmitses seda hoolikalt, libistas käegagi üle tumedaks lakitud uksepoole.

«Kas te ei tahaks seda ära müüa? Kui me ükskord järele tuleksime?» küsis ta Ilmar Liitmäelt. Siit-elanik jõllitas Arvedit, siis silmitses omakorda kappi ülevalt alla ja alt üles.

«Niisukest vana kolu?» küsis ta, oma imestust varjamata. «Meil juba ammu plaanis uus asemele osta.»

«Mis sa sellega teha mõtled?» päris ka Krista mitte vähema arusaamatusega.

«Mitte midagi ei mõtle teha. Tuli lihtsalt meelde . . . Kui ma siin karjas käisin, ütles Linda ema selle kapi mu isa kätetöö olevat.»

«Hea küll, ja kuhu sa mõtled ta panna, selle kätetöö?» küsis Krista pärast väikest pausi. Mees vaatas teda vilksamisi, tahtis nagu midagi öelda, aga sai endast võitu. Kuid Krista Varik tundis ometi oma meest.

«Sa ära kohe vihasta, ma lihtsalt küsisin, kuhu me ta paneksime. Võib-olla su ema tahab enda juurde?»

Nüüd leidis Ilmar Liitmäe paraja momendi jutusse sekkuda.

«Sa sattusid küll õigel ajal, paar nädalat hiljem vaevalt seda kappi enam oleks olnud. Noh, ole mureta, me paneme ta ilusti ära, ja kui ükskord tuled, võtad ja viid minema. Isa kätetöö ikka, jumala tõsi... Osta ja müüa pole siin midagi.» Ilmar Liitmäe silmitses kappi, vangutas pead ja ohkas.

«Imelik ikka,» hakkas ta rääkima. «Siin ta seisis ei tea mis ajast. Kapp nagu kapp, vana logu. Aga kunagi on tehtud, näe, nupud peale löigatud, et ilusam oleks vaadata. Inimene on ta teiste jaoks teinud. Sinu isa, tuleb välja... Nii ses elus on. Mina tulin siia kui tühja koha peale, puha ümberringi võõras. Kapp polnud muud kui riiete panipaik, maja muud kui peavari, puu maja ees nagu iga teine puu... Aga mis neist rääkida... Kui kuulsin ja mõtlema hakkasin, misukesed inimesed siin enne on elanud ja mis neist kõigest on saanud... Pole enam pea kedagi! Meie põlv veel mäletab neid endisi, tuletab neid vahel meelde, hästi või halvasti, aga kauaks meidki, tulevad jälle uued. Ja ega neile enam kõlba siit see majagi, mis kapist rääkida — kaob siit kõik, ei jää kohtagi järele. Aga kui tähtsaks ja igaveseks me kõik oma tegemisi siin ilmas ise peame!»

Arved valis tagasitee läbi Heimtali. Tal oli millegipärast piinlik Kristale seletada, miks ta suure tee asemel selle kõrvalise valis, ütles umbmääraselt, et ta Mustmetsal karjasepõlve pidades käis siitkaudu linna, ja huvitav nüüd läbi sõita.

«Mis sa pimedaga ära näed.»

«Natuke ikka.»

Siinsel teel polnud, niipalju kui silm seletas, mitte midagi teiseks muutunud. Seesama kuusik mäe all, paruni jahiloss servas. Seesama-sugune puusild üle jõe ja veskihooned seal kõrval, lepik mäenõlval, ja linna tuled, mis ülalt paistma hakkasid.

— Kunas see õieti oli, kui siit viimati läbi läksin? Neljakümne esimese kevadel, pärast kooli läbisaamist, enne Väana sõitu. Eelmisel sügisel karjast ära tulles olin ühe pesupaari maha unustanud, peremees lubas küll linna tulles järele tuua, aga ei toonud. Tal oli muid muresid... Emal oli jälle kangesti kahju — uus terve pesupaar. Ma siis kevadel läksin ühel pühapäeval ise ära tooma. Mis see maa käia oli, ja huvitav kah. Villem küsis veel, kas ma karja ei taha tulla, ma vastasin uhkesti, et ei, lähen pioneerilaagrisse. «Mis ka kõik välja mõeldakse,» ütles. Ei mingi pahameelega, niisama ütles. Ja ei midagi paistnud talus teistmoodi kui varem oli. Rinnul, seal küll. August käis traktorijaamas, Linda oli pojaga maha saanud, ja Linda ema oli Mustmetsalt päriselt ära, ei käinud sel kevadel seal töölgil.

Aga just tookord kuulsin esimest korda juttu, mis sealpeale ikka rohkem suust suhu liikus: et varsti algab Saksamaaga sõda, Saksamaa tuleb peale. Kõik kartsid või ootasid sõda, kõik rääkisid, ainult need, kes pidid teadma ja valmis olema, need nagu ei teadnud ega kuulnud midagi. Kevadel jalutasid saksa ohvitserid mööda Viljandit ringi nagu suured sõbrad kunagi. Repatrieerimiskomisjon... Mis kuradi komisjon,

kõige harilikumad luurajad. «Noorte Häälest» lugesin, kui vägev ikka see saksa armee on, kui hästi seal ohvitserid sõduritega läbi saavad, kui kenasti nad linnu oskavad vallutada, kui mehised nad välja näevad, kui vormikuue käised üles käärivad ja automaadi rinnale riputavad.

Enne laagrisse sõitu mängisime poistega Huntaugu kaevikutes sõda. Isegi Aleks tuli poisikeste sekka kaasa lööma. Ei läinud kahte kuudki, kui ta seal koos teiste omavanustega pärispüssiga istus. Ta oli siis seitseteist... seitseteist just täis saanud. Pärast tagalas rääkis sellest lahingust hästi mehe häälega, ja sellest oli vait, et nagu esimesed miinid maha vopsatasid, panid nad kähku linna poole... Võib-olla oli neil, poolpoisikestel, mees see lugu «Noorte Häälest», vaprast ja osavast saksa armest...

Aga paar päeva enne seda lahingut, enne seda, kui saksa vägi vallutas kenasti ja üleskäänitud käistega järjekordse linna, hulkusin poistega mööda tänavaid, ja sõjaväge oli kõik koht täis, ja nii võimas paistis ta, et hoia kohe. Ja viimane linnapea härra Vilms jalutas oma pika naise ja kahe lapsega sealsamas ringi, tegi oma pühapäevast luhvtivõtmist. Nii erapooletu ja armsa näoga oli ta, nagu ei puutuks üldse mitte midagi temasse. Kaks päeva hiljem korraldas ta üleskäänitud käistega vabas-tajatele piduliku vastuvõtu ning pidas tänukõnesid Hitleri ja tema võidurikaste vägede auks. —

«Soo, mis see siis on?» küsis Krista suure imestusega. «Valuoja, ja vana tammi ei olegi enam.»

«See oli eestiaegne küll, aga hakkas ära lagunema, teistsugune tehti asemele.»

«Vana oli hoopis ilusam,» kahetses Krista. «Maru oli vaadata, kuidas vesi kukkus. Parkimisevabrikule on juurde ehitatud. Kuule, ükskord suvel peaksime siiski siia tulema päris mitmeks päevaks. Päris häbi, kuidas tuttavad on ära unustatud.»

«Jah, mul sattus Tallinnas üks kooliveli vastu — nägu paistis tuttav, aga nimi ei tulnud enam meelde, tee mis tahad. Sklerooos.»

— Neljakümne viiendal, kui esimest korda pärast sõda siia tagasi tul- lin, siis oli mõni niisugunegi, kes ei tahtnud tunda. Aga Sumeri poiss tundis. Kutsus küllagi. Miks ma ei läinud, ise ei tea. Aga ei läinud. Hea, et ma nii kaua hiljem teada sain, mis tükke ta sakslaste ajal Narva all tegi. Noh, hea küll, need on ammused asjad, ja pidi just tema mulle meelde tulema... —

«Kustkaudu sa sõita tahad?» küsis Krista.

«Tallinna maanteed pidi, kust mujalt.»

«Laseks meie majast korra mööda,» ütles naine pooleldi paluvalt.

Arved keeras koolimaja juures vasakule, kalmistu nurgalt uuesti, ja siis paremale. Et siis peatuda ühekordse, värvi kaotanud äärelinna maja ees. Praegu ei erinenud maja oma naabritest millegagi, aga kord oli ukse kõrval silt ja akendele oli maalitud: Kauplus J. Numberg. Kui palju siia küll joostud on...

Arved lülitas mootori välja. Krista istus vaikselt, ei vaadanud isegi maja poole, nagu oleks talle siingi kõik võõras ja nägemata.

«Sõidame,» käskis ta äkki kärsitult.

Juba mõnda aastat, vanaperemehe surmast saadik, ei tehtud igapäevgi Varikul vahet pere- ja teenijalaua vahel, mis siis veel rääkida esime-

sest jõulupühast. Ei olnud hommikupruukostil puudu millestki: olid verivorstid ja palukamoos sinna kõrvale, oli hautatud läbikasvanud sea- pekk, olid ehtsad mulgi korbid, oli parajalt mahe ja pehme õlu, nagu siinperes oli kombeks pruulida.

Olid loomadki saanud oma leivapalad, ja nõnda oli kõigil elavail hea meel. Sest üks käinud see kõhu järgi inimestel ja loomadel.

Söögilaud oli pikemaks tehtud, et nii omainimesi kui ka Mustmetsa pererahvast ära mahutada. Peremees Hans Varrikoff istus laua otsas, lõikas, nagu talu ammune komme nõudis, oma käega kogu söömarahva tarbeks puhast, ilma kartuliteta küpsetatud rukkileiba, ja siis lasksid kõik hea maitsta pühaderooigi.

Peremees Hans Varrikoffi paremal käel istus perenaine, haigusest vaevatud vaikne inimene, teispoole aga oli vanaperemehe surmast saadik talu põlise eestöotegija Mihkli koht. Juba noore mehena oli ta Vari- kule tulnud ja siia jäänud, sest kus see parem, nagu ta öelda armastas. Siin oli ta naise võtnud, kaks poega üleskasvatanud, kellest üks vaenu- väljale jäi, ja teine laia ilma kadus — hakkas punaseks, läks sakslaste eest ära ega ilmunudki enam kodumaile. Mihkli kaasa, kes pühade pu- huks oli samuti talulauda kutsutud, kõrval pugis agarasti Saaremaalt tulnud tüdruk Natalie, kes küll natuke kohtlane näis, aga ühegi töö ees ei ehmatanud ja kelle peremees kolme suvetüdruku hulgast aastateini- jaks oli valinud. Temast edasi istus teine sulane Villem Kütt, kes pärast sõjaväljalt tagasisaamist mõisa moonakamajast Variku sulastemajja üle oli kolinud. Teispoole lauda istus Mustmetsa rahvas — peremehe vend, õde, siis Mustmetsa teenija, Villem Küti õde Liina Kütt oma üheksa- aastase tütre Lindaga.

Söödi vaikides, nagu komme nõudis. Ja kui oli küllalt pühade paremat proovitud, tõusti, et kirikusõiduks valmistuda. Jõulude-aegsetesse kom- metesse kuulus seegi, ja kui peremees talupidamises vanadest tarkus- test ei hoolinud, vaid kõike uue aja õpetuste järgi püüdis teha, siis ela- miskombed hoidis ta alal needsamad, mida tema isa ajal siin majas aus oli peetud.

Kirikusesõidu puhuks tõmmati kuuri alt välja kahehobusesaan, mille Hans Varrikoff oli mõisa varanduse laialimüügil odava raha eest ost- nud. Oligi see alles paar-kolmas kord, kui too uhke endine paruni sõidu- riist pidi uue peremehe koos tema emandaga peale võtma. Eelmisel päe- val tegi Mihkel proovisõitugi, et hobuseid paaris traavima harjutada.

Mustmetsa sõidusaan oli selle kõrval päris kõkats, venda-õde mahtu- sid sinna suure vaevaga, ehkki kumbki oli harilikku mõõtu inimene. Kolmandasse, lihtrekke, istusid kahe talu teenijarahvast need, kes tali- tustega kinni polnud. Linda koos emaga said sinna.

Kui teenijarahva regi suurele teele välja jõudis, olid sakste saanid juba õige kaugel. Villem liigutas korra ohja, sundides ruuna käbedamale sõrgile. Sõideti midagi rääkimata need verstad, mis kirikuni ära tulid. Nende päralejõudmise ajaks olid kõik lasipuud hobustest hõivatud, ja Villemil ei jäänud üle muud kui ajada ruun lihtsalt surnuaia müüri äärde.

Variku sakstesaani ligidal seisis mitu meest. Kui talu vaesem rahvas neist möödumas oli, küsiti Villemi käest:

«Kuida sul uue paruni käe all elu läheb ka? Kas käseb mütsi tõsta?»

Villem ei asutanud vastama, tahtis edasi minna, aga mehed kutsusid:

«Ajame sõna juttu, mis sa seda pappi kuulama jooksed.»

Villem peatuski, kuigi kõhklemisi. Linda astus ema sabas kirikusse.

See oli rahvast tulvil täis, kõigile ei jätkunud istumiseks ruumi. Jutlus juba käis. Linda kuulis vaid õpetaja valju ja laulvat häält, ilma et ta sõnadest oleks suuremat midagi aru saanud. Aga siis jõudis õpetaja jõululapse juurest omamaile, nurises selle üle, et kogudus sõdadest ja mässudest lohakaks on muutunud, ei hooli koguduse asjadest, ei mõtle, et nende hingekarjase palk on pisem kui tema ametivendadel teistes kogudustes. Kirikus kuuldus kahinat, õpetaja tõstis häält.

Väike Linda oli oma harvadel kirikuskäimise kordadel alati olnud haaratud iseäralikust, ilusa unenäoga sarnanevast hardusest, aga täna jäi kõik ta ümber toimuv temast justkui eemale. Ta vaatas alatasa luuravalt ringi, ja kui märkas, et keegi teda ja ema silmitseb, tõstis pilgu hirmunult emale — äkki on jumal oma kojas emale märgi külge pannud ja teised inimesed näevad seda ja teavad juba kõike?

Oh, lõpeks see teenistus ometi kord! palus laps. Ning ikka ja jälle keeras ta ärevaks paisunud mõte läinud ööle, pühale ööle, sellele ööle, kui Kristus oli sündinud Petlemmas.

Ta oli muidu raske unega laps, ema vahel päris pahandas, kui teda kuidagimoodi maast lahti ei saanud, aga jõululaupäevane kuusepõletamine, saunaskäimine ja piiblilugemine, mis tema ülesannetesse kuulus, olid teda sedavõrd erutanud, et ta õhtul ema selja taga kuidagi ei uinunud. Ja just siis, kui laud raskenema hakkasid, käis äkki tagakambri uks ja peremees Aadu ütles, õlleuljus hääles:

«Noh, Liina!»

«Tasa, peremees, ära nii valju ometi,» sosistas ema otsemaid, ja Linda taipas, et ema oli seda kutsumist oodanud, end ärkvel hoidnud.

«Mis! Omas majas!» tõstis Aadu veel kuraasikamalt häält, ja kui ema napi lumevalguse paistel hakkas undruku kallal kohmitsema, käskis kärsitult: «Mis sa seda enam!» Ema heitis riidetüki kuulekalt voodisambale ja hiilis toast välja. Suurivaevu sai Linda hoida nutma puhkemast. Selles ema kuulekuses, selles peremehe käskimises oli midagi niivõrd alandavat, missugust tüdruk veel polnud tajunud. Ta oleks tahtnud üles hüpata, emale järele joosta, ta tagasi tuua. Kuid ta polnud enam nii väike, et mitte taibata — seda ei tohi. Ja üksinda voodi kõval õlgkotil lamades tulid Lindale meelde täiskasvanute juttudest need kohad, mille peale naised kihistasid või rääkijat hurjutama hakkasid. Kuid kõik see ei võinud ju ometi kuidagi tema ema kohta tõsi olla! Ja mis see loeb, et tal ei ole isa, et ta on tüdruku laps, nagu koolmeistergi ta kohta kooli katsuma tulnud linnaisandale ütles. Mismoodi pidi see tema ema teistest emadest halvemaks tegema!

Ema oli kaua ära. Tagasi tuli ta üksi, ja Linda kuulis teda sosinal pomisevat laulusõnu:

«Üks roosike on tõusnud
kesk talve külmal aal . . .»

«Kus sa olid?» küsis tütar.

Lina kohendav ema nagu tardus.

«Kus sa olid?» kordas Linda oma küsimist.

«Sa, tütreke, ei magagi,» hakkas ema rääkima. «On sul midagi viga?»

«Ei ole viga midagi. Kus sa olid? Kuhu peremees sind kutsus?»

«Jah, ja peab siis sulle kõike seletama,» tortsas ema pahaselt. «Maga, mis sa luurad. Sina oled laps, meie oleme täiskasvanud, meil on omad käigud ja . . .»

Kui teenistus ometi kord lõppes ja rahvas kirikust välja trügima hakkas, sattus Küti Liina kõrvu Mustmetsa naabri, endise mõisarentniku Pedmansonini naisega. Pedmansonini ennast polnud näha, või oli ta kuskil meestesummas. Ja naisel oli esimene asi kaebama hakata, et näe, vanamees käinud vallamajas ja otsaga Viljandiski riigimaade komissari juures, aga koht seniajani nende nimele kirjutamata. Et nad küll rentnikud ja maareformi seaduse järgi neil koha peale eesõigus, aga ei midagi. Kus siis see õigus! Mõisarentnikud nemad olid, aga riigirentnikkudeks ei taheta neid tunnistada!

Liina teadis nende hädast, mis sellest oli tulnud, et Rinnu oli rendil Pedmansonini isa käes, tema aga oskas just siis ära surra, kui tsaarivõim kukkus, ja parun ei hakanud pojaga lepingut tegema, enne kui asjalood selguvad. Nõnda see jäigi. Nüüd polnud parunil enam mingit sõnaõigust, nüüd oli tema samasugune asunikukoha saaja, aga uuedki võimumedhed polnud kärmed rentniku poja õigusi tunnustama. See Pedmansonini naisele kangesti muret tegigi ja ta jagas seda kõigiga, kellega kokku sattus ja kes teda kuulama jäid. Liina laskis tal kaevelda, ise mõeldes küll, et mis see teda huvitab. Pedmansonini naine liiatigi igavene öelusehunnik ja peab ennast ülal nagu suure koha perenaine, kulub talle äragi.

Lõpuks tulema saades asus Liina koos Lindaga venda taga otsima, et koju sõita, sest loomade talitamise aeg hakkas ligi jõudma. Villemit ei leidnud nad aga kuskilt. Küll nägid nad Aadut, peremeest, kellel oli äge jutuaajamine kooliõpetaja Sassjaaniga. Liina küsis tema käest Villemi kohta, peremees kähvas vaid: «Mis sa segad!» Ja Linda meelehärmiks ei pahandanud ema selle pärast üldsegi mitte, astus ruttu eemale. Tuttavate käest kuulsid nad lõpuks, et Villemit koos teiste endiste moonakatega nähtud kiriku taga rüüpamas. Ja kui Villem lõpuks nähtavale ilmus, polnud Liinal raske selle juhatuse tõepõhja märgata — vend punetas näost, astus krapsi, isemoodi kangestunud sammuga.

«Kas Mustmetsa perenaisel nõnda kiire!» hüüdis ta kuraasikalt, hüppas rekke, tagandas ruuna müüri veerest nii ägedasti, et pidi looma rangidest välja sundima. Ja nagu nad teele said, andis hobusele aina hoogu, nagu polekski see talu tööori, vaid sõidusalg. Liina hakkas venda juba keelama.

«Saab ka korra sõidu, mis sõit!» hõikas Villem vastuseks. «Nõõ, Variku mõisa kronu, nõõ!»

«Nigu segaseks läinud,» pomises öde.

Villem ei andnud kuni koduõueni ruunale hõlpu, ja kui nad lõpuks pärale said, oli loom üleni vahuviirgudes.

«Vaata, kuidas ikka, mis sa selle ajamisega tegid,» noomis Liina venda. «Kui Mihkel nägema juhtub.»

«Tema oma või! Pole viga, küll toibub!» Muidu alati hoolas ja hoidev sulane oli äkki kurja kuraasi täis. «Kas meid vähe on taga aetud, keegi ei küsi, kas oled väsinud või mitte.»

«Kuule, mis su'ga õieti lahti on?» imestas öde.

«Mis saab ühel talumoonakal olla.»

«Kui sa ei taha, ära räägi, ega ma paha pärast,» sõnas Liina lepitavalt. Villem istus äkki rekke, sirutas jalad välja ja laskis pea alla.

«Sõjas käisin. Lubati maad anda. Nüüd olla vallavanem öelnud, et kõik on jagatud, mis jagada oli, mis neil paljaspersetel enam tahta. Ah nüüd siis oleme jälle paljaspersed, aga siis, kui oli vaja nende kuradite paksusid magusid hoida, siis olime kodukaitsjad! Sa tuline tuhat!» Villem sülitas. «Ei ole anda! Aga misjaoks ühtesid mõisaid lõhutakse, teisi

asemele tehakse! Igasugustele tagalameestele ja nende litsidele jagatakse suured kohad kätte, meile ei ole anda!»

«Eks ole mõned sinusugusedki saanud,» püüdis öde Villemit vaigistada.

«Et ei saaks ütlemist olla,» lausus Villem äkilise, kibeda rahuga, tõusis ja viis hobuse talli.

«Issand jumal, nüüd selle maa pärast inimesed nagu sõgedaks läinud,» pomises Liina iseendale. Ta märkas Lindat, kes natuke eemal seisis ja külmetas. «Tütreste, mina lähen nüüd ära kodu talitama, sina võiksid veel siia jääda. Antakse sulle äkki lõunat ka. Tuled siis perenaise-pere-mehega.»

Selleks ajaks, kui sakstesaanid kirikust tagasi jõudsid, oli Varikul jälle kõik nagu pidi olema: ruun tallis ja kuivaks nühitud, ning räägiti jälle hariliku häälega.

Olid jõulud.

Pärast lõunavõtmist oli lehe ettelugemine. See anti Linda ülesandeks, sest nagu Aadu kiitis, oli temal ilus selge hää ja lugemiskunst hästi käes. Linda pidi lehest pealkirja ära ütlemä, ja kui lugu huvitavat töötas, siis tervenisti ette vuristama. Lühemad sõnumid olid ilma pealkirjata, need luges Linda kõik.

*«Õisu mõisa osaline väljajagamine viidi hiljuti läbi. Maatahtjatele jagati välja ainult üüremaad. Et uute saajate sekka ka hulk endiseid mõisa rendikohtade pidajaid ilmus, siis pidid paljud sõdurid veel «reservi» jääma. 10 sõdurile oli ainult 2 kohta välja loosida: 2 sõdurit — vabaduseristi kavaleri, said ilma loosita, nii et kokku 4 sõdurit maaga varustatud said. Teiste seas võtab aga rahulolematuus maad, sest miks lubati anda, kui tõelikult antakse muudele.»**

Natuke aega oli selle sõnumi peale vaikus, siis ütles Villem Kütt:

«Nii justament see jagamine käib.»

Peremees, kes rohkem oma majaisakohuste kui kuulamishimu pärast siin istus, tõstis aegamisi pilgu sulasele.

«Jagamine,» kordas ta, nagu selle sõna mõtet taga otsides. «Jagamine, jah, seda osatakse. Mis teise tehtud ja kogutud, seda hea hooletu endale kahmata.»

Järgnes kohmetu, pingutatud üksteise-vahtimine. Kõik Variku majalised teadsid, mismoodi peremees mõisate jagamisse suhtub, ja ega temale võinud sulase ütlemine kuidagi meele järgi olla. Mis sellest, et Villemil tõesti oli saajaõigus. Käis ta ju selles punaste vastu peetud sõjas, mis kõigile ootamatult ära võideti, ja need mehed pidid kõik peremeesteks saama. Kuid keegi teenijainimestest seda muidugi välja öelda enam ei sõandanud. Ja olekski mõttevahetus otsas olnud, kui Aadu Varrikoff poleks oma venna vastu sõna võtnud:

«See maa, mis võetakse, on parunite maa, mis meilt seitsmesaja aastast rööviti. See on meie esiisade vere ja higiga niisutatud, selle peale on eesti rahval õigus.»

Hans Varrikoff muigas kui lapse jutu peale.

* Kõik kasutatud ajalehematerjalid pärinevad Viljandis ilmunud ajalehtedest «Sakala» ja «Oma Maa». Autor.

«Sedamoodi just — higi ja verega. Sedasama moodi räägivad mõned mehed meie maast kah, ainult et — töörahval olla selle peale õigus. Mis õigusest sedamoodi üldse juttu olla saab, kui iga valitsus selle enda jaoks uue teeb. Kas need, kelle käest nüüd mõisad ära kistakse, — kas nemad on neid kelleltki ülekohtuga saanud? Mis sa õige räägid?! Õiguse järgi on need ostetud või päritud. Seitsmesaja aasta eest oli nende mõisate asemel igal pool mets.»

«Aga meie esiisade vaevaga on nad sinna asemele tehtud,» vaidles Aadu. «Ega parunid ise.»

«Meie talude kohta räägivad mõned mehed just niisamasugust juttu — et töörahva vaevaga on need tehtud, andku nüüd neile! Ei, kulla vend, sedamoodi kaoks õigus ja kord päriselt. Nõndamoodi ei tohi arutada.» Vennad olid nagu teenijarahva juuresoleku unustanud, Aadu paistis juba ägenevat, ta vanem vend püsis ühte viisi rahulik ja endas kindel. «See oli uute riigivalitsejate õnn, et saavad neist seitsmesajast aastast rääkida. Kui mõisaomanikud kah eestlased oleksid — mis siis? Kellelt sa siis võtad? Aga võtma peab, muidu paljasrahvas hakkab mässama. Aga nagu me seda ei teaks, et kõik mõisad on nende aastasadadega jumal teab mitmed korrad peremehi vahetanud, ja milles on siis viimaste peremeeste süü? Et nad teisest rahvatõust on kui meie? Tule, jumal, ise tunnistajaks: linnas on iga teine pood juudi või sakslase või venelase jagu — mis iga teine, pea kõik —, miks siis ometi neilt nende varandust ära ei võeta?!»

«Mõisnikud rõhusid eesti rahvast,» otsis Aadu venna väidete vastu kaitset ikka ühest ja samast argumendist.

«Noh, Villem, räägi õige — kas mõisas sind rohkem rõhuti kui nüüd mina sind rõhun?» päris Hans Varrikoff.

Villem Kütt kohmetus päriselt. Juba oli ta kahetseda jõudnud, et üldse nõnda ütles ja peremeest pahandas. Nüüd oli tal seda raskem peremehele vastust anda nõnda, et ka õiguse vastu lausa ei patustaks.

«Natuke vist ikka,» pomises ta.

«Natuke, ja kah veel vist,» osatas peremees. «Aga kui sa puhtast südamest oleksid vastanud, siis... Sest ma tean küll, kuidas mõisas maksti. Ega seal halvemini makstud kui taludes, sest muidu poleks parem teenijainimene sinna pidama jäänud. Ja sinule on ju ometi ükspuha, keda sina teenid, kas sakslast või eestlast, peaasi, et makstaks paremini, eks ole ju nõnda?»

«Nõnda küll,» ei hakanud Villem salgama.

«Raha pole see ainus, mida vaadatakse,» segas Aadu kärmesti vahele. «Võõramaalase heaks tööd teha, see...»

«Ah, ole ometi vait, va rahvuslane,» katkestas Hans Varrikoff teda tüdinult. «Minule on niisamuti ükskõik, kas teenib mind eestlane või venelane, peaasi, et ta hea töömees oleks.»

«Ega see tõesti ilus ole, mis nüüd tehakse,» tuli vanemsulane Mihkel peremehele appi. «Näe, seal ta on... Ilus mõis oli meiegi mõis, kord oli seal majas. Ja härra ise, ikka härra ise, nii nagu meie endi leivaandjagi. Hommikust õhtuni oli tema liikvel mõisa vahel, muudkui vaatas ja juhatas, ei kartnud ise käsi mustaks teha ega midagi. Aga mis säääl nüüd... Süda läheb täis, kui näed. Kõike kistakse, lõhutakse, kõik on risakil ja laokil. Enne ei võinud mõisapargile mitte ligidalegi minna, nüüd ajanud asunik sinna oma lehmad. Ilusad mõisapõllud kõik lappideks tehtud, mis töö või tegemine seal enam.»

«Just, just,» noogutas peremees möönvalt. «Ma küsisin, vend, su käest,»

et miks siis muulastelt linnas nende jagu ära ei võetud. Mitte ärid üksi, vabrikud ju pea puha nende käes! Või seal pole eesti rahva higi valatud! Aga näe, neid ei puutu keegi. Sellepärast, et see nüüdne valitsus on üks linnavurlede kamp, ja maainimese arvel tahavad nemad endale seljagust teha, ja endid sääljuures kah mitte ilma jätta. See ongi puha see isamaa teenimine ja rahvale maajagamine.»

«Nüüd sa, vend, teed meie riigi juhtidele ülekohut,» ütles Aadu valuliselt.

«Riik kah või juhid. Pole mina neid juhtima palunud. Üks kraapijate kamp.»

Tuli vaikus, sest keegi ei sõandanud selle peale sõnakestki poetada. Ei riigijuhtide vastu, ei ka peremehe vastu. Lõpuks oli Villem Kütt see, kes vaikuse katkestas.

«Mina pole kellegi oma tahtnud, peremees, seda te minu kohta öelda ei saa. Aga ise te räägite kah, et meest sõnast. Lubati ju, kui häda käes oli. Lubati maad anda. Antagu siis! Ma ei tahagi ilma, ma võin ajapikku selle eest maksta, mis nõutakse, aga eluaja teise sulaseks ma kah ei taha jääda. Enda elamist ihkab igaüks.»

Nüüd pidi peremehe sõnakord olema. Ning viivu pärast ütles ta:

«Ega ma otse sinust rääkinudki.» Ta kõnetoonis kõlas küll mitte lausa lepitus, kuid sinnapoolset siiski. «Kui juba nõnda jagatakse, siis parem ikka, kui sinusugused hoolsad töötegijad saavad.» Hans Varrikoff pidas hetke aru, enne kui lisas: «Katsun sinu koha pealt vallamajas rääkida.»

Villem Kütt nagu ei taibanudki, kui suure lubaduse ta selle tüli tagatippu sai. Sest Variku peremehe lubadus polnud niisugune nagu praeguste valitsejate oma, tema tühje sõnu ei teinud. Ja kuigi Hans Varrikoff polnud vallas ametis ega muuti seal asjamees, kuid need harvad sõnad, mis ta seal vahel ütles, ei kadunud kunagi õhku. Ja kui nüüd hädaajal antud valitsuse lubadus Variku peremehe omaga paari sai, oli see juba hoopis tõotavam.

Villem Kütt pidi seda taipama. Aga tema põrnitses enda ette ega vist mõtelnudki tänulikkust üles näidata.

«Noh, tüdruk, on nüüd kõik loetud?»

Linda kinnitas argset, et kõik.

«Siis hääd õhtut, mehed.» Peremees tõusis ja läks oma kambritesse.

Vanemsulane ütles tasakesi, otse kellegi poole pöördumata, aga polnud raske taibata, keda ta silmas pidas:

«Kõik muudkui aga peremeheks tikkumas... Nii kui igaüks selleks kõlbaks, nii kui polekski talupidamine miski kunst. Ei saa igast mehest peremeest! Ei tule sellest keskit head, kui nõnda ükspuha kellele maa-lahmakad kätte mõõdetakse, päris niisama mõnele pealegi.»

Tõusis temagi ja asus minekule sulastemajja — ega kõlvanud teenijast inimesel istuma ja arutama jääda, kui peremees juba jutule korra lõpu teinud. Kui ta uksest väljas, vangutas Aadu pead ja alustas omakorda:

«Ei tehtud sinuga õigust, rääkigu keegi mis tahes,» ütles ta Villem Kütile. «Oleks küll anda, kui õigesti asju aetaks! Aga parunite käsilased on igal pool ametites, nemad seda maad sahkerdavad kuhu saavad, et aga eesti vabadusevõitlejatele ei peaks andma. Meie riigiisad ei jõua ju igale poole ise juurde, usuvad vist liiga palju ametnikke ka. Kuid oodakunad — admiral Pitka on neile juba sõja kuulutanud, kõikidele meie

H. Laretei

Eduard Sõrmus (Linoollõige) 1967

vabariigi vaenlastele, riigivarastele ja parunite sabarakkudele! Ei see nii jää!» Aadu Varrikoff lõpetas pidulikult kui jutluse.

Villem Kütt mühatas, tõusis ja käsutas Linda endaga kaasa.

«Admiralil endal mõis käes, hakaku siis selle ärajagamisega pihta, kui ta nii õige mees on,» ütles ta ükselt.

PÖLLUMEHE ELU-OLU TARVASTUS

Põllumehe majandusline seisukord halveneb iga päevaga. Kuigi läinud suvi üks harvemätest viimaste aastate hulgas vilja saagi poolest oli, ei suuda sissetulekud siiski põllumajapidamises hädatarvilikka väljaminekuid katta. Vanu tagavarasid appivõttes, suudetakse veel kuidagi majapidamist pealvee hoida, kuid kui kauaks jätkub vanu tagavarasid. Poissmees-töölise aasta palk kõigub 40—60 tuhanda marga, tüdruku palk 30—40 tuhanda, ja karjase oma 15—25 tuhanda marga vahel. See on keskmise talu kohta umbes sadatuhat marka paratamatuid väljaminekuid, kuid sinna juurde tulevad arvata veel väljaminekud muudeks otstarveteks, nagu — maksud, inventaari uuendamine, j.n.e.

Eeltoodud palganormid on võetud käesolevast pere tellimise hooajast, ning suuri kõikumisi neis ette näha ei ole.

Selle peale vaatamata, et vallas perekas alev asub, ei ole põllutöölisi siiski tarvilisel määral pikema aja peale saada. Armastatakse ainult päiviti ehk lühemaks ajaks tööle minna, missuguse aja eest siis aga ka sarnast tasu nõutakse, mille varal mõni aeg mureta elu saaks elada.

Peasissetuleku hallikaks oli põllumeestel läinud aastal lina, mille kaalust sügise algul ka kaunist hinda makseti. Teistest võiks nimetada veel teravilja müüki, millistest iseäranis elav nõudmine peluskide peale oli, juhuslik ning teadmata on, kas tuleval aastal enam müüa saab.

Et põllumajanduslist kriisi kuidagi pehmendata, ehk veel enam, likvideerida, on märgata kohalikkude põllumeeste hulgas elavat huvi müügi-ostu ühisuste vastu. Asja algatajaks on olnud kohalised haritud põllumehed, kelle eestvõttel juba asutamise koosolek ära on peetud, kus põhimõtteliselt küsimus jaatavalt otsustati, ning põhikirja väljatöötamine sellekohase komisjoni kätte usaldati.

Põllumehe peasissetuleku hallika — lüpsikarja pidamise peale, mida kibedusega tähendama peab, ei ole mingisugust tähelepanu juhitud. Puuduvad täielikult ühismeiereid, kuna piima mõned vähesed talupidajad eraettevõtjatele veavad. Varemalt töötasid Tarvastus paar vee jõu abil käivat meiereid, kuid need läksid sõja algupäevil hingusele, ega ei ole neile siamaale hinge sisse puhuda suudetud.

Kokkuvõttes peab ütleva, et põllumehe seisukord siin sugugi hülgav ei ole, milles siüdi ka põllumees osalt ise on.

Põllumees

Johannes Varik tuli sisse nii, et tema tulekut ei märgatudki — äkki istus ta kõõgilaua taga ja ütles:

«Terekest kah. Kas võib natuke jalgu puhata?»

Pliidipuude tükeldamisega ametisolev Villem ja Linda, kes nõusid pesi, vaatasid ühekorraga selja taha. Villem Kütt silmitses koolivenda, ta väheldast kraamikotti ja paigatud lõõtspilli, noogutas ja lausus:

«Tere ise kah. Või sina uuesti kodumail.»

«Sedasi küll, nagu ise näed,» naeratas Johannes. Nad olid Villemiga pärast kooligi küllalt tihti kokku puutunud — lähestikku karjasteks ja sulasteks olnud. Aga rahutu hing oli Johannesel, ei ta kaua tahtnud kuskil paigal püsida. Ju see oli päritud viga, ta isa oli samasugune õigete juurteta olnud. Rändas siia-sinna, pidas mõisates ja alevites küll puusepa-, küll kingsepa-, küll kutsariametit. Kutsari leib jäi tal viimaseks maitsta — täkk virutas kabjaga hoobi kohe otsaette. Johannes, ta ainus täiskasvanu ikka jõudnud lastest, muutus pärast üksijäämist veel liikuvamaks. Ja nüüd, mitme aja tagant teda jälle kord nähes koos koga, mõtles Villem Kütt, et ei ole Juku põrmugi muutunud. Ei ole ta pealtnäha vanemaks läinud, ei ka vist aru poolest. Nagu oma mõtetele kinnitust soovides päris ta koolivennalt:

«Ja kogu kraamiga kohe.»

«Kuhu ma ta siis jätan. Niipaljukest mul teda on.»

«Oled siis kaugel ära käinud?»

Villem Kütt päris seda vähese viivituse järel.

«Eks ole siit ja sealt seda paremat otsitud.»

«Maatükki pole sa endale nõudma hakanud. Olid ju kah sõjamees ometi.»

Johannes Varik heitis käega.

«Sõjameest minust või asja. Kaks kuud olin kõhuga laatsaretis pikali, siis pandi hobusemeheks. Ei minule anna keegi. Ei saa needki, kes pauku tegid. Ja ega ma väga taha kah.»

«Sohoh.»

«Noh-jah. Mis ma selle maaga ära teen. Midagi mul pole, hakka siis sedamoodi maja pidama.»

«Siis mõtledki sulaseks jääda?» küsis Villem Kütt veidi pilamisi.

«Mõtlesin sügisel ära linna minna, leiab äkki seal mingi tööotsa.»

«Kõik trügivad linna, mis head küll seal,» vastas Villem Kütt.

Vaikisid veidi aega. Villem Kütt tuli pliidi juurest ära, istus samuti laua äärde.

«Kust sa siis praegu tuled? Keset suurt suve?»

«Peremehega läksin tülli, seal, kus olin. Andis, kurask, sihukest liha, et koergi keeras nina kõrvale. Meie söögu. Hing sai täis, virutasin kogu kausitäie seasöögiämbrisse. Ja siis arvasime heaks peremehega lahku minna. Liha eest võttis veel palgast maha kah.»

«Nõndamoodi.» Villem Kütt ei hakanud koolivenna teguviisi ei heaks kiitma ega ära laitma. Ta üldse suhtus Johannesesse heatahtlikult, aga natuke üleolevalt, nagu ikka endast saamatumasse. «Ma ükskord juhtusin lehest lugema, sa olla kuskil maatöölise ühingus kõnet pidanud. Äkki selle suupruukimise pärast said kah nii kärmesti tulema?»

«Ega seegi vist vale ole,» naeratas Johannes süütult.

«Poliitikaga õiendamine oleks sul küll juba parem maha jätta. Ega sa enam poisike ole. Kui revolutsioonid käisid, siis oli teine asi, siis tegin minagi poliitikat. Oskasid sa, moonakapoiss, maailma asjadest aru saada, kuulasid, mis sulle räägiti, ja kiitsid aga takka. See kogu see meiesuguste poliitikategemine oli.»

«Vaat, selles see häda ongi,» ütles Johannes Varik.

«Mis asi?»

«Et meiesuguste poliitikategemine niimoodi käib.»

«Tööd on vaja teha, mitte lõugu lõksutada.»

«See on just peremeeste jutt. Aga ärgu nad siis ise kah lõksutagu, vaid tehku tööd.»

«Päris õige jutt,» kinnitas Villem Kütt jonnakalt.

Johannes Varik naeratas lepitavalt. Ta küsis:

«Kaua oled juba mõisamoonakast Variku moonakas?»

«Teist aastat,» pomises Villem Kütt.

«Ja sulle, ma näen, pole kah lahkelt lubatud maad tulnud pakkuma.»

«Eks näe . . .» Villem Kütt hetke kõhkles, aga siis võttis võimust tahtmine koolivennale tõendada, et ega siiski ainult tühja räägitud ja töötatud. «Rinnu veernikust on juttu olnud.»

«Kas seal enam peremeest sees ei ole?»

«Õiget ei ole.» Villem Kütt seletas, mismoodi Rinnuga lood on.

«Noh, näed. Et sinule anda, tuleb teise käest ära võtta. Aga Variku siinsamas kõrval nagu igavene lasu, sealt ei võta keegi vähemaks.»

«Jälle hakkad,» ütles Villem Kütt raskemeelselt. «Mina pole kedagi koha peale pannud ega välja tõstnud, ja mis see minu asi. Minul on õigus saada, ja kui Pedmansonil käest on õigus ära võtta, siis see õigus on, ja kõik. Ega tema ole seda kohta välja ostnud.»

Villem Kütt ei hakanud rääkima, et kui Rinnu temale antakse, siis tänu Variku peremehe eestkostmisele. Ta ei tahtnud seda endagi jaoks meeles pidada, sest nõnda oli ta meelerahule parem.

Johannes Varik jättis norimise, osutas silmadega Lindale, päris:

«Ega see sinu oma ole ometi?»

«Õe tütar, Liina oma,» vastas Villem tusaselt.

«Ah jah, ma ju mäletan. Elate nüüd koos?»

«Ei, ta on Mustmetsal endistviisi. Ja mis sa siis nüüd teha mõtled?» küsis Villem.

«Mõtlesin sügiseni kuskile ennast paika kaubelda. Sa ei tea, kas siinkandis kuskil niidumehi vaja läheb?»

Villem vastas, et tema ei tea, Varikule küll vaevalt tahetakse, ainult kui Mustmetsale . . . Villem päris Lindalt, kas ta pole seal kuulnud suvilise palkamisest.

«Ei tea,» vastas Linda. «Aga Marie, meie tüdruk, küll kogu aeg nuri-seb, et ega niiviisi ilma mehejõuta jaksa talveheinu ära teha. Aadu hul-gub muidu ringi.»

«See on küll üks peremees,» pomises Villem.

Johannes lubas õhtul või hommikul minna Mustmetsale ise kaema.

Just selle Variku sulastemaja ühes kambris käiva jutuaajamise ajal jõudis Mustmetsa teenijatüdruk Marie heinamaale loogu võtma. Ta oli rutuliselt lehmad lüpsnud, mõned palad suhu pistnud, ja juba riisus ta nobedate tõmmetega. Teravad kõrred torkisid ta paljaid käsivarsi ja need hakkasid higist kipitama. Suvealguse päike küpsetas nii armutult, et päris nõrgaks tahtis võtta. Aga sellest ei saanud hoolida.

Võib-olla veerand tundi oli Marie niimoodi rahmeldanud, kui äkki kellegi külmad, otsekui maa alt tulnud kämblad ta käsivartest kinni nap-sasid. Marie kiljatas tasakesi, ja kui kuulis kõhisevat naeru, sülitas eh-matusest ning meelehärmist.

«Nii ei maksa, peremees,» ütles ta, ennast äkilise liigutusega vabas-tades ja kõrvale astudes.

Aadu Varrikoffi ammu ajamata tumeda habeme keskel paistis har-vade hammastega suu, sealt kostsid üksikud harvad kõöksud. Lõpuks sai Aadu oma naeruhooast niipalju jagu, et võis öelda:

«See sinu heinariisumine käis päris kui linnainimese tants. Ikka ker-
gesti ja hõljuvalt.»

«Eks peremees proovigu ise ka, kui kerge see on. Ega mina üksinda
jõua õhtuks seda lahmakat kokku riisuda.»

Peremees naeris jälle, nüüd ainult suuga, hääletult.

«Mulle meeldib rohkem sinu ilusat riisumist pealt vaadata.»

«See peremehe otsustada, mis ta teeb, aga minge siis natuke eemale
ja vaadake sealt,» palus Marie.

«Säh-näh, mina seisan oma maa peal, kes saab mind siit kuskile ajada.
Mina seisan, kus tahan, ja teen oma maa peal, mis tahan.»

«Käsi teise inimese kallale ei või ka oma maa peal ajada, peremees,»
ütles Marie.

«Säh-näh, oled sina ka okkiline. Ega mina pane niisama inimese külge
kätt, mina panen naisterahva külge. Inimesesugu oleks maailmast ammu
otsas, kui kõik neid sedaviisi räägiksivad kui sina.»

«Kae hullu, kui ägedaks te äkki läinud olete, peremees,» vastas Marie
pilkamisi ja püüdis mehest eemale nihkuda, aga Aadu astus talle järele
ja sosistas:

«Linnud laulavad ja rohi lõhnab na ilusasti, saoserv na pehme, säh-
näh . . .»

Ta sirutas uuesti käe, aga enne, kui see sihtkohta jõudis, andis Marie
rehavarrega sinna valusa vopsu. Kannatadasaanu pistis käe kähku selja
taha, vangutas laitvalt pead.

«Nii kuri ei tohi oma leivaisaga olla,» ütles ta.

«Hakake parem heina kokku tõstma, siis läheb tiirasus meelest,» soo-
vitas Marie.

«Teenijatüdruk sunnib kah juba takka . . .» pomises Aadu. «Kui mu isa
elas, ei andnud tema õöl ega päeval rahu, nüüd uriseb öde, ja teenija
kah veel. Mis on see sinu asi, sinu asi on peremehe käskusid täita ja
temaga lahke olla, muu pole sinu asi! Mis mu isa sellest sai, et ta kogu
aeg vahus oli? Minul on kõht täis, riie seljas, raasike raha kah, ja mis on
mul muud tarvis? Kelle jaoks peaksin ma ennast tapma.»

Aadu pomises rohkem küll endale kui Mariele. Teenija oli teda lõpuni
kuulamata jälle riisuma asunud, ettevaatlikult peremehe poole kiigates.
Sest kes teda hullu teab . . . Ja niisugusega saadu heita — äh, oleks ka
mees! Käigu oma Liina manu, ärgu teisi käperdagu. Linda aeti juba mai
hakul toast ema voodist lakka magama, et peremehele ruumi teha. Sih-
kesele lontule Liinagi liiga hea. Aga Liina on sõnakuulelik, teeb, mis
leivaisa tahab, eks teda sellepärast nii mitu aastat ongi peremees kohal
hoidnud. Teine, hakkajam ja valivam, hakkaks lõpuks ikka vastu või
vähemasti kaupleks endale midagi vastutasuks. Aga Liina paistis siia-
maale õnnelik, et teda, lapsega tüdrukut, ülepea majja võeti ja lastakse
elada. Miks ei peaks teda lastama: palka ta niisama hästi kui ei saa, tööd
rühmab ta kõvasti, Linda käib karjas kah jumalamuidu, ainult söögi ja
kehakatte eest. Aadu õel polnud samuti Liina kõrvalkohustuste vastu
midagi. Sest muidu, ega tea, satub Aadu veel kellegi talupoole-õngitseja
võrku, ja vaevalt Juuli enda kõrvale teist perenaist ihkas. Küla pealt
Marie kuulis tagantjärele, pärast Mustmetsale tulekut, et Juuli alla
kahekümnesi ja kenamaid tüdrukuid teenima ei võtagi, ikka Aadu pä-
rast. Sest Aadule just niisugused meeldivat. Noh, Marie oli juba kahe-
kümnest üle ja eriti kena vist polnud ta ka, igatahes oli küll kiidetud
tema töökust, ta ilusaid tihedaid juukseid, aga keegi polnud teda üleni
kenaks nimetanud. Sellegi poolest paistis perenaine teda siamaale sil-

mas pidavat ja püüdis nõnda seada, et vend uue teenijatüdrukuga kahekesi kuhugi ei jääks. Marie aga ainult muigas vahel. Seda enam, et Aadust paistis küll vahtijat, mitte aga kallaletulijat.

Selle kõige tõttu tuli Mariele peremehe ligitikkumine üpris ootamatult. Ju ta ennast siin, õuest eemal, julgemini tundis. Nüüd, kui peremees midagi enese ette pomisedes pisikeste tutsukeste haaval heinu kokku kandma oli hakanud, vangutas tüdruk imestades pead. Juhtunu tegi juba naljagi. Kuid see põgus lõbusus asendus äkki tulnud ahistava meelekibedusega.

Alles oli ta Liinast pilkamisi mõtelnud. Aga oli ju tema oma ema niisamuti talust talusse rännanud. Kuni tal peale kraamikompsu ka laps oli kaasas kanda. Juba suurena oli Marie lõpuks usaldanud emalt pärida, keda ta arvab ta isa olevat. Aga ema vastas ka siis tõrjuvalt:

«Eks ole see ükspuha, kallid laps. Kambrist ta tuli ja kambrisse tagasi läks. Sain mina, tööori, ennast peremehele keelata.»

Ei tulnud siis tütrele süüdistussõnad keelele. Kaelakandmisest saadik oli ta samasugune käsualune olnud kui tema ema terve oma elu, ja mõistis juba, kui raske oli ilma varata ja koduta inimesel peremehe tahtmise vastu seista. Ja kui ta pärast ema surma sõja ajal Sindi vabrikusse tööle sai, kutsus sakslasest meister ta oma kontorisse ja võttis ta, alles ara ja alistuva poollapse. Kuid võib-olla oli see alandav vägivald otse täisea lävel suutnud Mariele jõudu anda edasises elus, neiks puhkudeks, kui peremehed ja perepojad meelituse või jõuga püüdsid saada oma meelevolda mitte ainult ta sitkeid käsi ja kärmeid jalgu.

Üksainus kord oli Marie meelekindlus hetkeks kõikumaa löönud. See juhtus läinud suvel, siit parkümmend kilomeetrit eemal, karjamõisa südamest tehtud autasutalus, mille vastne peremees, ohvitser, lubas järeleandlikkuse eest talle maatüki mõõta. Siis oli sähvatanud mõte: mis sellest muutuks, kui teda veel korra niisama võetaks nagu seal vabrikumeistri kontoris, — see-eest saaks ta paiga eluaseme asutamiseks, pisukese kindlama saarekese selles siia-sinna pillutatavas elumeres.

Ja kui siis Marie oli vastanud nõnda, et häälest kõhkklus kostis: «Ei te anna», oli ohvitser naerma puhkenud ja ilkunud:

«Ähhää, seal su vooreslikkus on — kõva hinna eest kohe nõus ja hakkamas. Aga sul on õigus — kui ma igale sinusugusele maad hakkaksin jagama, poleks mul varsti enam siilugi järel.»

Ainult niimoodi oli teda tahetud. Ei kordagi teistmoodi. Ka üks sulaspoiss, kellega ta kõrvu taludes teenis, läks kirudes minema, kui küll aita pääses, aga seal veendus, et selle sisselaskmisega Marie lahkus lõppes. Läks, ega tulnud enam.

Siinamaale oli Marie salamisi ja asjata oodanud, et talle vaadatakse teistmoodi, et teda tahetakse teisiti. Sest ta oli noor, oli terve ja väsimatu. Ja, oh, kui tugevasti ja ahnelt oskaks ta vastu kallistada... Tih-tigi, astudes varahakul ilusasse hommikusse, oli Marie rind täitunud igatsusest millegi ilusa, veel olematu järele. Aga harilikult ei lennanud ta unistused ei kõrgele ega kaugele, piirdusid hoopis vähemaga, selle eest kättesaadavamaga — ta unistas pisikesest majast, oma majast, hool-sast hea südamega mehest ja lastest. Ei võinud ju ometi terve temagi elu mööda minna nagu ta ema oma — võõraste katuste all, võõraste armualusena.

Ja siin, Mustmetsa heinamaal kuiva meelõhnalist heina kokku riisudes võttis Marielt korraga meelerahu aimus — et pole talle nendegi ootuste täideminekut võib-olla osaks määratud, ja võib-olla jääbki ta

elu niisuguseks nagu siiani. Ainult aastaid tuleb juurde, aina juurde. Kuni ükskord...

Aga Marie ei tahtnud nõnda aimelda. Oli ainult üks võimalus neid painavaid mõtteid endast eemale tõrjuda — ta pani reha veel kärmemini käima, kandis saadu veel suuremaid sületäisi. Kui Aadu Varrikoff oleks õige peremees olnud, oleks ta rahulolu ja heameelega mõtelnud: sain tubli teenija! Aga Aadu Varrikoff ei olnud õige peremees. Tema kandis natukesehaaval heinu kokku ja mõtles sealjuures ei tea millele. Igatahes taluasjadele küll mitte.

Järgmisel hommikulgi oli Mustmetsal varahakul üksainus heinamaale astuja — ikka jälle Marie. Perenaist pidasid kodused talitused kinni, Liina pidi Varikule minema — kevadise aja eest olid päevad võlgu. Peremees Aadu aga — ei teda saadud nii vara voodist välja.

Eilse ligitikkumise järel oli Mariel meelepärasemgi omaette olla. Ainult egas tema üksipäini jõua kõiki talu heinamaid üle niita ja kokku panna, seda mõeldagu ikka ka! Seda ta eile õhtul perenaisele suu sisse ütles. Ütles üsna kärinaga. Tulgu ikka peremees kah õigel ajal platsi ja ärgu ta seal niisama vahtigu. Juuli lubas siis enne keskhommikut, nii kui saab, ise appi asuda ja Liina pidi kah varsti Varikult vabaks saama.

«Ei tea küll teist niisugust talu, kus heinategu puha naiste tööks jäetakse,» salvas Marie. Selle peale sai perenaine pahaseks, aga kui Marie meelde tuletas, et juulikuu juba käes, neil tööga alles alustatud, muutus temagi tusaseks.

«Mis ma hulluga teen,» pomises oma venna kohta.

Praegu igatahes pidi Marie üksipäini loomade talvise ninaesise eest hoolt kandma.

Madal metsahein libises vikati alt vägisi läbi ja Mariel oli tegu, et kaared puhtad tuleksid.

Ta võis paar tunnikest niitnud olla, kui mehehäält kuulis. Esimesel hetkel ta võpatas, nii ootamatult oli ta selja taha ilmutud. Aga kohe ta taipas, et seekord ei kuulunud häälel peremehele, see pidi keegi teine olema, ja Marie vaatas imestunult üle õla.

Ta nägi kõhnapoolset noort meest. See oli särgiväel ja ta harvad vuntsid olid justkui kuivusest sorgu vajunud. Vikatit kandis ta õlal, ja Marie tundis kohe ära peremehe tööriista.

«Terekest kah,» ütles mees ja naeratas. «Näe, peres öeldi, et mingi ma luiskamise hääle peale, küll siis leian õige koha üles. Aga sina luiskad nii harva, andis päris otsida.»

«Kust sa nii äkki välja ilmusid?» tahtis Marie selgust saada.

«Eks ma ole siitpere uus sulane,» seletas mees.

«Ah siis ikka võtsid,» pahandas Marie. «Nüüd, kui pool heinaaega vaata et läbi, nüüd siis...»

«Kae, mis sina selle pärast nii hädas oled?» imestas tulnukas omakorda. «Või oli sul üksipäini igav?»

«Jõudsin ma igavusele mõelda, kui üks valu ja vesi puhtest loojakuni peal.»

«Ah-noh, vana Aadu ju kangesti laisavõitu,» tähendas uus sulane.

«Seda jõudsid juba ära kuulda?» muigas Marie.

«Mul koolivend siin kõrval, Varikul, ja ma pealegi siitkandi inimene.»

«Sedasi siis.»

Edasi ei osanud kumbki enam midagi küsida ega kosta, aga tööle hakkamise ega ei paistnud neil ruttu olevat, või olid nad unustanud, et nad

pole siia metsaheinamaale patseerima tulnud, vaid peremehe tööd te-
gema. Seisid ja silmitsesid teineteist niisama.

Lõpuks Marie nagu ärkas.

«Ei ole siin juttu ajada aega ühti, kui peremees tuleb, vaatab kohe,
et...»

«Kuidas su nimi on?» küsis mees.

«Marie.»

«Minu ema nimi.»

Ja tüdrukul oli hea meel, et see nõnda juhtus.

«Minu ema hüüti Annaks, aga päriselt oli ta Johanna,» ruttas ta sele-
tama.

«Vaata siis. Mina olen jällegi Johannes.»

See ajas neid naerma. Kangesti kohe. Marie naeris heledasti, Johannes
tasaselt, peaaegu hääletult.

Niitma asusid nad nõnda, et Marie läks oma kaarega ees, Johannes
taga. Aga peatselt käskis mees tüdrukul vahet pidada, võttis talt vikati,
proovis paari kaart lüüa, vangutas pead.

«Vikat sul ju puhta nüri, kuidas sa niiviisi niidad.»

«Pole ta nüri ühti, siin hein niisugune paha,» tundis Marie ennast
puudutatuna.

Johannes ei hakanud teda kuulama, käskis noa välja otsida, asus vika-
tit lõikama. Õige tüki aega kõõbitses tera kallal, kuni taskust otsitud
luisuga vikati hoolsasti üle teritas.

«Katsu nüüd,» ütles, ulatades tööriista Mariele tagasi.

Marie proovis, ja pidi tahtmatult «oi» ütleva. See polnud enam nagu
seesama vikati, millega ta siiani heina oli tagunud. Tõepoolest tagunud —
selle kõrval, kuidas nüüd vikati lõikas. Nagu iseenesest, nagu polekski
tera ees enam kalk põndakuhein.

«On vahest raasike vahedam,» ütles Johannes tagasihoidlikult.

«Päris kohe teine asi,» ei hakanud Marie salgama.

«Kui sa teritad, vaata, et luisk liiga järsult poleks,» õpetas mees.
«Näita õige oma luisku. Nojah, sel ju hammas sees. Igavene kivitükk
pealegi. Säh, võta seniks minu jagu, kuni nõuame peremehe käest uue.»

«Saad sa sealt.»

«Eks me küsi ilusti.»

Nagu arvata võis, ei tulnud Aadut üldse näole. Lõuna ajal ei paistnud
teda koduski. Johannes ütles siis perenaisele, et uut luisku on vaja.

«Mis asja, ise ihusin sellega mitu aastat, ja nüüd äkki enam ei saa,»
pahandas Juuli vastuseks.

«Hää küll, eks pererahvas ise kannatab — hüva luisk on seesama mis
poolepäeva-päiline,» arutas Johannes.

Perenaine pomises midagi, aga kui teenijad ennast uuesti heinamaale
asutasid, tõi uue, poeluisu.

«Noh, on see parem või?» pomises ta.

«Asja ajab ära,» arvas Johannes asjatundlikult.

Õhtul, kui Marie loomi talitas, istus Johannes kaevu kõrval pingil,
mängis lõõtsa ja laulis tuhmi, ometi meeldiva häälega ühe laululoo teise
järel.

«Ära ilmal' valu kaeba,
ära vala pisaraid!
Ilm ei usu, et sa elust
nupid ainult ohakaid.»

Ja nii kurb, kurb hakkas Mariel, et oleks tahtnud vastu lehma sooja kõhtu toetuda ja silmad tühjaks nutta. Siis laulis Johannes:

«Tuul ulub ja pilved jooksvad ruttu,
kaugel kuulda on lahingut.
Sa ütle, sõber, oh ütle,
mille peale mõtled sa.»

Aga seda vana ilmasõja-soldatite laulu lõpetamata kiskus Johannes pillist äkki täied hääled välja ja kõmistas, nagu kõri vähe võttis:

«Minge sugulaste sekka
ligidale, kaugele,
tõtkem ilma viibimata
tuttavate talusse,
astke igauhe ette,
kesse elab viinale,
ja siis hüüdkem kõue häälel:
jätke järel joomine!»

«Mis sa ilusast eesti viisist rikud,» kuuldus lauta peremehe häälel. Ju ta oli vahepeal kodumaile jõudnud. «Kui laulad, laula õigesti ja ilusti.»

«Ei siin ole valskust kuskil,» kinnitas Johannes, ja samas kuuldus kokkulükatava pilli kääksatus. «Tead sa ka, peremees, kes selle laulu on kirja pannud? Ei mitte mina ega Mihkel Veske, vaid hoopis Eisen, Matthias, ülikooli professor ja mustakuuemees veel sinna otsa.»

«Säh-näh, või vana Eisen ise,» naeris Aadu. «Karskuse eest tema, jah, võitleb. Kuule, mängi veel midagi, päris hea oli kuulata. Ise ma käin küll laulukooris, aga kodumail ei kuule ühtegi viisiveretust, ja pillimängu mina ei ole ära õppinud. Kuule, sa õpeta mulle selle riista pääl mängimine õige selgeks.»

«Eks seda ju võib.»

Kuid nüüd sattus perenaine jaole.

«Kas sa selleks sulase kauplesid, et üheskoos pilli kääksutama hakata!» tuli ta pahandades lagedale. «Kui ma seda kuulen! Ja ühte ma ütlen — kui on tööpäev, siis olgu pill rahus. Mis see tähendagu! Olgu siis lauba õhtu...»

Perenaine jõudis tänitades lauta ja märkas Mariel lehma najal seisvat, lüpsik tühi. Tal ei võtnud taipamine kaua aega.

«Näed, siin ta nüüd on — kuulatakse aga pillimängu, töö lastakse hoopis meelest. Oh rist ja viletsus ja neid nüüdisaja teenijaid!»

Järgmine päev, laupäev, sattus sajune. Keskhommikuni käis heinamaal niidutöö, aga kui sadu ei lakanud, vaid tiheneski, pidi järele jätma, sest palju sa ikka vihma kätte loogu maha ajad. Toimetamist jätkus majagi ümber. Johannes pani rehadele puuduvad pulgad paika, kohendas kirved korralikult varre otsa, teritas saed. Lõpuks leidis kuuri alt poolelijäänud riidekapi ja küsis perenaiselt, kas ei võiks ta selle kallale asuda.

«See veel endisest peremehest sinna jäänud, polnud tast enam lõpetajat,» seletas Juuli. «Noh, kui oskad, eks siis tee.»

Asuski Johannes kuuri all hooveldama ja kopsima. Sinna ta kadus kohe pärast lõunavõtmist, ja ei ilmunud nähtavale õhtusöögi ajakski,

nii et Marie pidi teda kutsuma minema. Aga see kutsumine oli pooleldi ka ettekäändeks — tüdruk tahtis näha, mis asja uus sulane seal nõnda hoolega teeb.

Kuuris oli juba hämaravõitu, ja kui Marie oma koguga ukseava ära varjas, vaatas Johannes häiritult üles.

«Sööma on aeg tulla,» ütles Marie.

«Ahah. Ma kohe. Natuke veel. Lõikan selle tapi lõpuni.»

Marie astus ukse eest kõrvale, kuuri sisse. Silmitses, kui imekergesti ja osavasti Johannes saega õiendas, kui täpsed ja kiired olid sealjuures ta liigutused.

«See töö sul kah päris selge,» ütles tüdruk.

«Eks elus ole kõike tarvis läinud,» kostis Johannes napilt, oma käetööle viimast pilku heites. Siis pani laua kõrvale, lükkas riietelt hõõlripuru ning nad läksid üheskoos üle kummelise õue toa poole.

«Kas täna õhtul kah mängid?» küsis Marie üsna läve ees.

«Meeldib või?» päris Johannes omakorda.

«Noh-jah,» tunnistas Marie.

«Siis ikka. Täna laupäev, ega täna vist keelata. Missuguseid lugusid sa kuulda tahaksid?»

«Mulle üksipuha,» vastas Marie, sedakorda õige tasakesi. Nad olid seisatanud. «Südamas oli nii hea kurb tunne, kui ma sind tookord kuulasin.»

«Siis peab täna lõbusamaid laskma.»

«Ei seda ole vaja. Kurvad meeldivad mulle rohkem. Lapsepõlv tuleb meelde, ja kõik . . .»

Aadu oli jälle küla peale kadunud. Johannes istus ja mängis sealsamas, kaevu lähedal pingil istudes. Talitused lõpetanud Marie toetus kaevuraketele, kuulas, ja oleks niimoodi hommikuni välja kuulanud. Johannes mängis ja laulis täna tasa, unistavaid ja haledameelseid laule. Korraga ütles pärast järjekordset lugu:

«Tule istu siia mu kõrvale, õdusam nagu.»

Ning Marie tõusis kuulekalt kaevuotsalt, istus mehe kõrvale.

Aga vaevalt oli ta seda jõudnud, kui toa poolt kuuldus:

«Magama vaja, hommikul ei ole tõusjat muidu. Sinuga, Marie, räägitakse.»

Johannes mängis loo lõpuni, lükkas siis pilli kokku ja jäi oma hägusalt nähtavat kuulajat silmitsema. Marie vahtis maha, ta ei sõandanud suud avada, aga ka ära minna ei raatsinud.

Kui see vaikimine ja vaatamine juba nii palju vaevama hakkas, et midagi tuli öelda või teha, lausus Johannes:

«Leivaisade sõna peab kuulama — märkasid, mis sulle öeldi.»

«Mis on see tema asi, kunas ma magama lähen,» torises Marie. Ja talle ei meeldinud põrmugi, et Johannes nii kuulekalt ennast ülal pidas. Muidu ei lasknud ta ju endale kõike öelda, seda oli Marie juba tähele pannud.

Johannes seisis oma pilliga üpris kohmetunult, nagu taibates, et öeldu oli ka tema pihta sihitud.

«Läheks kõnniks natuke,» tegi ta ebakindlalt ettepaneku.

«Kas hommikust saadik veel vähe on kõnnitud.» Marie istus edasi, ja kui vastust ei tulnud, tõusis ning läks oma magamiskoha, laudalaka poole.

Alles laka poolpimedas hakkas Mariel kahju, et ta nõnda pahatujuli-

selt oli selle nii väga ilusa õhtu lõpetanud. Aga ega tagasi minna ometi kõlvanud...

Pühapäev oli sulasel vaba. Aga Johannes nokitses peaaegu lõunani kuuri all, kapi kallal. Seekord Marie tema tööd vaatama ei läinud. Ka Johannes ei tikkunud jutule. Pärast lõunat jäi kuuri all vaikseks, mees oli kuhugi kadunud. Ju ta magas oma aidalakas, nagu pühapäeviti kõik sulased.

Õhtul ilmus Johannes peremehega peaaegu üheaegselt nähtavale. Aadu käikude kohta päris öde temalt aru, Johannes oli aga oma käimiste või olemiste omaette-peremees, tema käest ei küsinud keegi midagi. Marie küll märkas, et mees vaatas talle mõned korrad justkui tähendusega. Selle vaatamise mõttest sai ta aru alles lakas, oma asemel. Seal ootas teda ilus, heledast kasetohust tehtud kaanetatud karp, ja kui tüdruk karbi avas, leidis ta selle ääreni täidetud olevat lõhnavate, ilusate metsmaasikatega. Oli üksainus inimene, kes selle siia tuua võis.

Marie pistis paar marja suhu, ei tundnud üldse, mis maiku need olid. Marie kuulis ainult, kuidas tema käest küsiti:

«Kuidas su nimi on?»

Ja tema vastas:

«Marie.»

Villem Kütt oli koos talle appi kraamima tulnud õega oma kambris õhtusööki maitsmas, kui uks äkiliselt käis ja sealt ilmus Pedmanson, Rinnu rentnik.

Villem ei olnud teda siia osanud oodata. Ta ei mõistnud mõne hetke vältel muud kui kutsumata tulijale vastu vahtida. Siis suutis ta end nii-palju koguda, et pigem pomises kui ütles:

«Meie majas on koputamise komme.»

«Ma sulle veel koputan. Ma sulle veel koputan nii, et...» Pedmanson jõudis paari sammuga ukse juurest laua kõrvale ja peaaegu kisedas: «Röövel! Kaabakas! Tallalakkuja!»

Villem Kütt tõusis aegamisi, ütles:

«Mis sa karjud võõras kohas. Purjus oled või mis?»

«Ah purjus...» Pedmanson ähkis nagu raskest tööst. «Ma tulin praegu vallamajast, kuulsin, mis kaupa minu naha peal tehtud.»

«Kudamoodi sinu naha peal,» ei hakanud Villem Kütt teadmatut teesklema. «Kas siis Rinnu on sinu jagu? See on endine mõisa rendikoht, mis nüüd on riigi jagu, ja riik annab koha sellele, kellel rohkem õigust saada.»

«Sina, kuradi tallukas... Või sina hakkad veel õigusest rääkima! Minu isa selle koha sinna rägasse tegi, unustanud oled või?»

«Sinu isa on mulla all, las ta olla seal rahus. Minu isa oli kah mõisas kui kaua aastaid moonakaks, mis minul sellest kasu tuli.»

«Sinu, santlaagri isa oli moonakas, minu isa pidas oma tehtud kohta! Aga et Variku peremehe armualune oled, teda nii usinasti teenida oled osanud ja ta perset lakkunud, pühkigu nüüd mina oma suu puhtaks. Nõnda, jah? Ei see nii pea jääma! Õigust peab maailmas olema, aga kui ei ole, siis...»

«Eks tulnud kah sõtta,» ütles Villem Kütt, kuigi väga hästi teadis, et Pedmanson juba viieteistkümnendal aastal sakslaste kätte vangis sattus ja alles siis kodumaale jõudis, kui Tartus rahust räägiti.

«Mina olin selles õiges sõjas,» ütles Pedmanson põlglikult. «Mina olin

sõjas, mis sõda oli. Või sa seda, kuhu sind aeti, kah sõjaks pead? Ja olid sina see suur sinna mineja! Küla peal küllalt jutte, kelle poole sa õieti hoidsid.»

«Hoidsin kuhu hoidsin, aga tuleliinile läksin ja tegin seal, mis kästi. Ja nüüd on mul maasaamise õigus. Sa tõmba seal oma elamine koomale, et ma ära mahuksin, kuni sa endale paika otsid. Sügiseks peaksid sa sellega toime saama.» Villem Kütt oli otsustanud, et parem ise rünnata kui teise sõimu kuulata.

Pedmanson astus sammu tagasi, nagu selleks, et teine mees teda paremini näha võiks, ja ütles tasakesi:

«Ütlen sulle hea poolest — ära parem tule.»

«Miks ma ei peaks tulema, kui koht minu nimele pannakse.»

«Sinu nimele . . . Ütlen veel korra — ära tule.»

«Nii kui paberid korras, nii oota.»

Pedmanson vaatas talle ainiti, ja see vihkamisest ränk pilk jäi Villemi silme ette püsima ka siis veel, kui ta juba läinud oli.

«Issand, missugune inimene see küll on,» ütles öde Liina tasakesi. Ta oli kogu sõnamadinat ehmunult pealt kuulanud. «Armas vend, ära mine sinna. Mine vallamajja, ütle, et sina seda kohta ei taha, et antagu sulle kuskilt mujalt.»

«Kust kohalt! Variku küljest või?!»

«Mis sa, mis sa . . .» ehmatas Liina kui jumalavallatust kuuldes.

«Või tahad seda rabastikku, mis Rinnu taga algab? Muud lahtist maad siin mina ei tea.»

«Aga mis niiviisi saab? Ei tea ju, kauaks sedagi valitsust. Näe, kogu aja paistis, et keiser nii nagu ta on, nii ta jääb, aga säh sulle . . . Ja mis sellest välja tuli, et keiser minema aeti? Teised isandad asemel, ja ainult pahandust ja õnnetust sündis sellest. Enne oli ikka kindel keisri raha ja kindel keisri kord, aga nüüd täna üks, homme teine . . . Sinu peremees ju kogu aja rääkivat, et ega sihuke võim kui praegu saa kaua kesta, et nagu Venemaal jälle õige kord maksma saab, nii meie jälle sealse uue keisri või kelle tiiva alla läheme.»

Liina arutas, aga vend ei kuulanud teda peaaegu üldse. Villem Kütt püüdis ennast rahulikuks sundida, kuid päriselt see tal korda ei läinud. Kas ei peaks, kui Rinnule läheb, kedagi kaasa kutsuma? Hea oleks, kui Variku peremees ise tuleks, tema kuuldes ei julgeks Pedmanson midagi öelda, veel vähem ette võtta. Aga tema ei tule. Või minna ja Jukuga rääkida? Ei tahtnud, siinsamas laua ääres toimunud kõnelus tuli meelde.

Villem Kütt oleks ka ise parema meelega võtnud maatüki kuskilt mujalt, olgu see ka ilma hooneteta. Kuigi ta endale kinnitas, et temal ei ole muud kui võtta vastu, mis talle antakse, polnud ta süda päris rahulikuks muutunud. Parema meelega oleks ikka ilma tülita läbi ajanud.

Nüüd aga oli tüli juba käes, ja noh, kurat, tema on kah mees, kes ei lase endale igasugust öelda! Nii nagu paberid korras, nii ta Rinnule läheb, ja eks vaatame!

Niisuguse kindla otsuse tegi Villem Kütt.

Kui Johannes, Marie ja Liina Rinnu poole jooksid, kõigil ämbrid käes, nägid nad päralt jõudes Pedmansoni õuel aisapuud keerutamas ja kuulsid ta karjumist, et kes tuleb, see saab. Elumaja lõomas, Pedmansoni naine kandis asju majast välja, kaevu lähedale oli kuhjatud voodiriideid ja vähest majakraami. Nagu teisedki tulekahjule jooksjad, peatus Mustmetsa rahvas nõutult ning mõistmatult.

«Hulluks läinud vist,» pomises Johannes.

Aga Pedmansonini järgmine hüüe aitas neil toimunud taibata.

«Ah sina, kurat, kah siin!» karjus ta Liinale. «Tule, panen su pikali nagu su vennavärdja!»

«Püha taevas!» kiljatas Liina. «Mida sa, mõrtsukas, Villemiga oled teinud!»

Ta tahtis ummisjalu otse Pedmansonini peale tormata, aga teised ei lasknud. Siitperemees oli kohe näost niisugune, et valmis igaüht maha lööma. Pedmansonini naine aga muudkui kandis kraami, teda muu ei paistnud üldsegi huvitavat. Sellest võis niipalju järeldada, et kui Pedmanson ise majale tule otsa pistis, siis tegi ta seda hullu tuju ajal, mitte ette valmismõeldud plaani järgi.

Liina karjus:

«Võtke mõrtsukas kinni, võtke mõrtsukas kinni!»

Aga ei olnud tulekahjule rutanute hulgas ühtegi, kes oleks sõandanud väravast sisse, aisapuu ulatusse minna. Johannes otsis maast kivi, virutas Pedmansonini suunas. Teised mehed talitasid tema eeskuju järgi. Aga Pedmanson ei pannud kive nagu üldse tähele, kuigi paar tükki õige vastsasti pidid tabama.

Johannes karjus, et mindagu ümbert ringi, otsitagu Villem üles, kuid sel hetkel kihutas hobuse seljas ja ehtsas ratsanikusadulas kohale leitnant Lepik, püss risti õlal. Tema, sinne kaitseliidu pealik ja kodurahu järele valvaja, oli kah siitkandist asunikukoha saanud, niisuguse ikka, mis tema auastme ja ristiga kokku sobis. Ja endisest uljast moonakapojast oli peremees saanud. Aga kohapidamise jättis ta isa hooleks, ise kihutas alatasa ratsahobuse seljas ringi, nagu meelde tuletades, kes tema on ja mis kohused tal täita. Ja oleks imelik olnud, kui teda tulekahjule poleks ilmunud. Sõjameheliku taiplikkusega sai ta läbisegi seletamistest jalamaid aru, mis siin päriselt lahti, nägi ära, et siin on tarvis kõigepealt võimu üles näidata, ja seda tema ju ometi mõistis. Raps! oli ta hobuse seljast maas ja ta mürisev hääl kuulutas:

«Pedmanson, Eesti vabariigi seaduste nimel olete teie areteeritud.»

Ja imelik mõju oli neil sõnadel, mundril ja püssil. Äsja alles taltsutamatu, kõiki maha lööma valmistuv mees laskis aisapuu vaikselt kukkuda, jäi seisma alistunult ja tuimalt.

«Kinni siduda!» kõmatas uus käsk.

Nüüd said muudki mehed hakkamise tagasi. Kähku leiti nöör, keriti see Pedmansonini ümber. Leitnant Lepik jagas juba uusi korraldusi: käskis hakata lauta üle valama, loomad välja tuua, rakendada hobune vankri ette kurjategija äraviimiseks. Kõik ta käsud olid täpsed ja külmavere-lised, ning küllarahvas, kes ringiratsutavat leitnanti seni aina muigelsui oli seiranud, kuulas nüüd teda vastu vaidlemata ja lugupidamisega.

Johannes Varik oli selle aja sees põleva maja uksest sisse katsunud pääseda, kuid tihe suits tõrjus ta tagasi. «Villem!» karjus ta trepilt, ja seal ta Villemit märkaski — mees istus kuuriseina najal nõgesepöösas. Väliselt polnud tal viga midagi. Aga kui Johannes ligi jooksis, teda õlast puudutas, oiatas mees metsikult. Ta ajas silmad punge, vahtis juhmilt ringi, tundis Johannese ära ja ägas:

«Elajas... Sa kuradi elajas... Maatüki pärast või maha lööma.»

«Pole siis sihukest asja enne kuulnud või,» pomises Johannes Varik, aidates koos juurderutanud meestega koolivennal üles tõusta.

Enne lõunat kõlistas Aleksander Varrikoffile tema advokaadikontorisse kompanjon Hindrek Tief ja teatas salapärase häälega, et tuleb umbes tunni pärast sinna, tal on midagi tähtsat rääkida. Kuid kohe pärast seda kõlistamist ilmus ukse vahele ei keegi teine kui noorem vend Aadu ja küsis, kas ta võib sisse astuda.

«Astu aga, astu,» ütles advokaadist vend, ilma et oma laua tagant oleks tõusnud või muudmoodi vennaarmu üles näidanud. Aleksander Varrikoff ei vaevunudki eriti varjama, et mingit jälleenägemisrõomu ta ei tunne. Liiatigi polnud kuudki Aadu viimasest visiidist möödas. Aadu aga tatsas naerukil näoga, nokats kaenlas, laua juurde, ulatas vennale käe, mis istudes ja ruttamata vastu võeti. Aadu tahtis sealsamas ka kohe ise istuda, aga vend käskis tal enne eesruumis üleriided maha võtta. Aadu täitis käsu kiiresti ja lugupidavalt. Kuni ta palitut ja mütsi käis ära panemas, arutas Aleksander tuseselt, kas Aadule, kui ta küsib, raha anda, ja kui anda, siis kui palju. Noh, küsib ta niikuinii, on ta siis muidu kunagi ära läinud. Tuhat marka, mitte rohkem . . .

Aadu paistis kangesti heas tujus olevat ja samal ajal salapärasena. Käes oli tal mingi ilusasti paberisse keeratud pakk, mida ta hoolsasti hoidis.

«Olete kodumail kõik terved?» otsustas Aleksander ise alustada.

«Säh-näh, terved ikke. On siis meie suguseltsis mõni meesterahvas enne vanaksjäämist haige olnud. Naisterahvad, need küll, jah. . . Aga ei ole Juulil kah viga ühti.»

«Mis sind kiirel tööajal linna tõi?» päris vend pärast väikest viivitust.

«Ei kedagist erilist,» vastas Aadu, aga kauem tal kannatust ei jätkunud, ta pahvatas võidurõõmsalt välja: «Raamat sai valmis.»

«Mis raamat?» imestas Aleksander. «Oled sa siis vahepeal kirjanikuks hakanud?»

«Ei nüüd seda,» kihistas Aadu. «Säh-näh, see meie perekonnaraamat ikka.» Ta hakkas kärmesti oma paki köitepaelu lahti pusima, ise seletades: «Noh, see ikke, millega ma sügisel su juures käisin.»

«Ah see . . .» Sealts siis ta võidurõõmgi . . . «Noh, sa mulle kinnitasid, et üksi pole sul trükkimise jaoks rahajõudu võtta.»

«Jah, nõnda küll, ja ega ma valetanud. Mis sa arvad Mustmetsalt saavat. Ega see ole Variku. Maad viletsad, hooned lagund . . . Hea, kui kuidagi ära elab. Aga ma läksin Hansu juurde, kui sina ei andnud, ja Hans andis.»

Aleksander Varrikoff jäi venda lausa jõllitama.

«Hans . . . andis . . . selle jaoks?» ei suutnud ta kuidagi uskuda.

«Hans, vennas, jah,» kinnitas Aadu uhkelt. «Hans luges läbi, mis meiekadund isa oli kirja pannud, ja mis mina sinna, sinna juurde . . . Ja andis, näe. Ütles, et oma isa ja tema igasuguseid tegemisi peab austama. Vaata, ma tulingi sulle mõnda raamatut mälestuseks jätma.»

Aadu tõusis kärmesti ja pistis poole tosina jao õhukesti, pehme kaanega raamatukesti Aleksandri nina ette. Pealkirja tabas silm kohe: «Variku talu suguvõsa lugu», ja seal all väiksemalt: «Kirja pannud Hans Varrikoff, tänumeeles oma esivanemate ees, ja ära lasknud trükkida tema pojad Hans ja Aadu.» Kui pidulikult! Aleksander suutis vägisi pealetükkiva pilkemuige siiski ära varjata ja lausus häälel, mis võis kuuluda liigutatuna:

«Aitäh, aitäh, et meeles pidasid. Palju ma sulle nende eest võlgnen?»

«Mitte kui midagi,» teatas Aadu. «Need ei ole üldse müügiks tehtudki. Need on kinkimiseks. Ma juba saatsin laiali sugulastele ja kultuura-

inimestele.» Aadu ei istunudki enam. «Mul veel mõned asjatoimetused ajada, vaja jälle minema hakata.»

«Nõnda kiire siis!» Jälle polnud Aleksandril vaja imestust teeselda. Ei olnud ju noorem vend veel kunagi nii hõlpsalt ja lausa omal algatusel lahkunud. «Ma lähen varsti kodu lõunat sööma, tule käi vähemalt meilt läbi. Mu proua muidu pahandab, kui kuuleb, et sa olid linnas ja ei tulnud teda vaatama.»

Melita Varrikoff, Aleksandri abikaasa, oli Aadule paleuseks, nii et vend isegi kahtlustas natuke, kas Aadu ta naisesse armunud pole. Õigemini polnud see kahtlus, vaid uudishimu — polnud ju Melitast karta truudusemurdjat sootuks hakkajamate ja esinduslikumategi majaskäijatega, kui seda ta noorem vend oli. Melita suhtus omalt poolt mehevennasse talle omase leebusega, mille valesti tõlgitsemiseks Aleksander Varrikoff oli liiga arukas.

Agaga venna abikaasa meeldetuletamine pani Aadu kohe kõhklema. Ja ilmselt pidi ta tegema enda kallal kõva sundimisetööd, et öelda:

«Ei. Vabanda proua Melita ees, aga mind ootavad kiired asjaõien-dused.»

«Noh, kui asjaõien-dused, siis pole teha.» Aleksander Varrikoff laiutas käsi ja püüdis jälle kangesti tõsiseks jääda. Ta isegi saatis Aadu kabineti ukseni, tuli siis tagasi laua juurde ja võttis alles trükivärvilõhnalise suguseltsi-ajaloo kätte. Esimeselt leheküljelt vaatas vastu vist oma veerandsada aastat tagasi tehtud perekonnapilt. Isa ja ema istusid keskel, vanem vend Hans isa, tema ema kõrval, Aadu ja Juuli seismas nende selja taga... Selle pildi tegemiseks kutsus vanamees fotograafi otse Viljandist välja, kuigi oleks ka lähemalt võtta olnud. Nõudis, et Aleksander oleks kindlasti oma gümnaasistimütsis. Et tulevasedki põlved näeksid ja veenduksid, kui kõrgele tema oma poja koolitas. Kange vanamees oli... Ega ta väljanägemiselt enam vanemaks jäänudki, kui selle pildi peal paistab. Jah, aga nemad, vennad-õed... Aastad ei anna armu...

Aleksander Varrikoff keeras lehekülge, luges esimese rea: «Paistu kihelkonnas õhtu pool külles seisab talu koht Variku.» Pikalt ja laialt seletati, mis kohad ja mõisad ümberringi paiknevad, missugused on talu maad praegu ja millised olid varem. «See koht on väga vanast aegast Varrikoffide esivanemate käes pidada olnud. — Kõige vanem isik, kelleni Varrikoffide esiisad kindlasti teada, on Sabaku Peeter, kes kuue-teistkümnenda aastasaja teisel poolel elas. — Sabaku Peeter oli Valgehallika eestlaste pealik. Tema oli suur moosekant ja laulumees. Pühapäeviti ja ka argipäeva õhtutel mängis ta Rabina mäel, kus noor rahvas oma lustipidusid pidamas käis. Ühes teiste tüdrukutega käinud sääl ka Kamara Katt tantsimas. Nõnda said Peeter ja Katt tuttavaks, hakkasid teineteist armastama ja heitsivad abielusse. Neil oli mitu last, keda kõiki Katt vooruses, vanemate sõna kuulmises ja Jumala kartuses üles kasvas. Sõja ajal elas Peetri naene Koduoru koobastes varjul. Kord oli aga eestlastel suur võit vaenlase üle, keda nad kunni Naveste jõeni taga ajasivad. Siin läks vaenlastel korda ennast jälle kokku koguda ja vastu panema hakata. Võitluses sai Sabaku Peeter otsa. Tema surnukeha toodi ära ja maeti palju rahva osavõtul Rabina kalmule maha. Rahval olnud oma osavast ja vahvast päälükust väga kahju ja teda leinatud kaua järele. Katt aga laulnud palju kurbi leinalaulusid oma kalli mehe mälestuseks...»

Aleksander Varrikoff haaras peast, mõmises nagu kanges hambavalus

ja viskas oma vahmiili ajaloo nii hooga lauale, et see sealt põrandale maha libises. Et vanamees enne surma säherdusi napakusi välja hakkas mõtlema — jumal temaga. Ta ju hakkas oma kõrgesse päritolusse isegi uskuma, seletas seda vanuigi kõigile, keda kohaseks kuulajaks pidas. Isegi parunile olla seda kuulutanud. Temale, Aleksandrile, oli isa sellest vanaea-napakusest kasugi, sest pidi ju temast ka üks suur riigimees tulema ja sellepärast teda ülikooli pandigi. Aga et ta vennad isa segast soosünnitist justkui oleksid kah tõsiselt võtma hakanud...! Kurat! Nii-kuinii saadakse teada, ja siis seda naermist, mis lahti läheb! Mis Hansul sellest, istub oma Varikul, käsutab seal, aga tema on advokaat, peab inimestega läbi käima ja nende silmis lugupidamist omama... Sabaku Peeter ja Kamara Katt... Kandlemäng ja eestlaste vägi kuueteistkümnendal aastasajal...

Natukesehaaval hakkas kogu jant juba ka nalja sünnitama. Aleksander kujutas ette, kuidas Valgehallika eestlaste pealik kannelt prömmib ja Katti piilub. Ja see naljatuju andis ka mõtte, kuidas kogu supist puhalt välja tulla. Noh, õnneks Aadut tuntakse natuke, ja tema kaela tuleb kõik ajada. Aga mis pärgli päralt küll Hans selle jampsi äratrükkimiseks raha pidi andma...

Abi teatas härra Tiefi tulekust, ja esimese hooga tahtis Aleksander Varrikoff perekonnakroonikad kähku ära peita, kuid mõtles ümber. Ta korjas mahapoetunud raamatukese vaid üles.

Härra Tief astus sisse oma kombe kohaselt: ta avas ust ainult niipalju, et ta kõhetu keha kuidagi vahelt läbi mahuks, kummardas siis nobedalt, pöördus, sulges käratult ukse ja astus saapaninadel, hästi tasakesi laua juurde. Kauaaegne teenimine renteis oli teda koolitanud. Kuid rentei oli juba minevik, ja härra Tiefist oli saanud Krediidi-Hoiu Ühisuse esimees, sinna juurde härra Aleksander Varrikoffi ja mitmete teiste härrade kompanjon. Linavabrikus ja tikuvabrikus. Tema vastuvõtmiseks oli muidugi mõista vähe püstitõusmisestki, ja advokaat astus ümber lauanurga, et külaline tugitooli juhatada.

«Kas tohin sulle midagi pakkuda?» päris ta ootavalt.

Härra Tief pani oma pisikese pea viltu, kaalus hetke.

«Parem mitte,» tegi ta otsuseks. «Pean kohe oma panka tagasi rututama.» Kuigi sildi järgi oli ta esimees ühisuses, nimetas härra Tief ise oma asutust ammugi juba pangaks. Ja Baarsi Sakala Pangale muutuski härra Tiefi rahaasutus aina kõvemaks konkurendiks, seda oli tunda. Sest Krediidi-Hoiu Ühisus oli suuremalt jaolt talunike tehtud ja kosutatud, ja raha neil sellepärast rohkesti. Aleksander Varrikoff ajas oma asju siinemaale siiski Sakala Pangaga, sest seal olid tingimused soodsamad. Baars, Sakala Panga direktor, lähtus põhimõttest, et ükski äri ei saa õitseda ilma riisikota, ja tema äri õitses tõesti. Õitses üleliiaga. Ka advokaadiametis, millest ta kord Viljandisse tulles oli alustanud. Nii et Aleksander Varrikoffil poleks midagi selle vastu olnudki, kui kogumeestest konkurendid Krediidi-Hoiu Ühisusest teda tagasi tõmbuma sunniksid. Aga kuni seda veel sündinud polnud, eelistas Aleksander Varrikoff oma rivaaliga suhteid hoida.

Kuni härra Tief kõnelema valmistus, poetas kabineti omanik nagu muuseas:

«Ole õnnelik, et sul pole poolnapakat venda, kes suguseltsi ajalugu välja hakkab andma.» Ta nihutas raamatukese külalise ette. «Vaata ise, millega minu noorem vend maha sai. Isa läks vanast peast natuke iseäralikuks, aga see on kohe sündimisest peale säärane. Igasuguseid lollusi

siia kokku kirjutatud.» Ta jättis kroonika lauaservale kõikumaa, nagu mõista andes, et ega sealt suuremat lugeda pole, aga kui külaline soovib... Ja külaline võttis brošüüri, vaatas sinna sisse, pistis siis taskusse ning noogutas tänu märgiks pead. Aleksander Varrikoff vabastas ta kohustusest midagi öelda, ta jätkas: «Nagu ma aru saan, tõi sind siia mingi üpris omavaheline asi, mida kõnetraadile ei võinud usaldada.»

«Sedamoodi jah. Ainult et mitte päris omavaheline. Õigemini — meestevaheline. Ja tahan sinuga kokku leppida, et missugune su seisukoht ka ei tuleks, aga et see jutt meie vahele jääks.»

«Enesest mõista!» hüüatas Aleksander Varrikoff. «Mul ju selline amet — vaikida.»

«Vaata. Me tahame oma lehe käima panna.»

Aleksander Varrikoff oli muusugust pakkumist oodanud.

«Kes — meie?» küsis ta, et aega võita.

«Vaata. See ringkond, kes meie panga ümber on. Noh, põllumehed. Ühe õige lehe tahame teha, mis selle Baarsi koos ta «Sakalaga» ära kaotaks. Vaata niisuguse lehe. Ja otsustasime sind kutsuda sellest ettevõttest osa võtma.»

«Aga, kulla härra Tief,» sõnas advokaat ettevaatlikult, «mina ei kuulu ju sinu panga ringkonda ega ole ma ka põllumeestekogudes tegev. Ma olen tulundustegelane, muud ei midagi.»

«Seda kõike me teame,» vastas härra Tief, kohendades ennast veel sügavamale tugitooli, nii et temast enam kuigi palju paistma ei jäänud. «Aga me leidsime, et sa võid väga hästi sellest hoolimata lehe osanikuks hakata. Kui sa soovid, et see saladuseks jääks, võime nii korraldada.» Härra Tief muhatas. «Baarsi kaelakondi murdmine peaks ju ometi sinulegi meele järgi olema.»

«Kas te siis usute, et uue ajalehe asutamisega saab Baarsi kaelakonti murda?» küsis Aleksander Varrikoff.

«Mitte ainult sellega. Aga ka ajalehega. Ilma ei saa. Linna ainus leht on tema käsutada. Ta ostis ju «Sakala» osatähed nii osavasti kokku, et keegi ei taibanud enne kui juba hilja oli. Ja nüüd laseb ta seal ainult seda kirjutada, mis tema heaks arvab. Kuulutused samuti tema tahtmise järgi.»

«Sa ju tead, mina poliitikaga ei õienda,» ütles Aleksander Varrikoff.

«Me kõik õiendame poliitikaga,» ütles härra Tief veendunult. «Kõik me kaitseme oma huvisid, ja see ongi poliitika.»

«Noh, kas meil on mõtet vaielda, aga... Mina seisan vaid oma majanduslike kasude eest.»

«Majanduslikud kasud, väga hea,» kordas härra Tief ja noogutas. «Aga lehte on meile kah vaja majanduslike kasude pärast. Et konkurendist lahti saada.»

«Leht ei ole siiski niivõrd tulunduslik ettevõtte kuivõrd poliitiline,» püüdis Varrikoff vaielda ilma oma kompanjoni pahandamata. «Selle puhul on esiplaanil ikkagi poliitiline, mitte rahaline tulu.»

«Vaata. Ka rahaline, ka rahaline,» kinnitas härra Tief. «Kas sa mõtled, et Baars «Sakalast» kena tulu ei lõika? Siis ei oleks ta lehte üksi oma kätte ahminud, oleks oma erakonnaga kahasse tegutsenud.»

««Sakala» on sissetöötatud nimi, vana kuulus Jakobsoni leht.»

Härra Tief lõi laias kaares käega.

«Jakobson tegi lehte põllumeeste, peremeeste tarvis, nüüd on see linnahärrade hääletoru. Mina usun, et kui me uue lehe rohkem maa-

rahva meele järgi teeme, siis suretame selle «Sakala» varsti välja. Palju siis linnas seda rahvast on.»

«Kui . . . Aga minu põhimõte, ära pane pahaks, on: paigutada raha niisugustesse ettevõtetesse, mille tulevikku mina usun.»

See oli juba otsekohene äraütlemine. Sigines ebameeldiv vaikus.

«Kahju,» ütles härra Tief lõpuks. «Aga sul tasub siiski mõelda. Natuke on sul aega. Me tahame esimese numbri sügisel välja lasta.»

«Nii kiiresti kohe.»

«Venitamine pole meie komme. Ja õige ärimees mõtleb mitte ainult tänasele, vaid ka homsele. Nõndaviisi. Aga ega midagi.» Härra Tief hakkas ennast aegamisi püsti ajama. Kui ta polnudki rahul, siis ei näidanud ta seda välja. Nad jätsid ilusti kättpidi hüvasti, nagu sõbralikud koostöömehed kunagi.

Aleksander Varrikoff ei läinud pärast külalise ärasaatmist kohe laua taha, vaid istus Tiefist tühjaks jäänud tugitooli, sirutas jalad välja.

«Ajagu oma partei asju oma rahadega,» pomises ta kuuldavalt.

Võib-olla oli teda sellepärast tarvis, et uut lehte ei saaks ühe erakonna hääletoruks nimetada? Sest linna mõjukamate meeste hulgas pole peale tema palju neid, kes ühtegi erakonda ei kuulu. Vaat sulle säh, tuli Aleksander Varrikoffile äkki meelde — isa plaani kohaselt pidi just temast poliitikamees tulema, eesti kangete pealikute järglane, aga tema ajab aina äriasju ega taha üldsegi parteimeheks hakata. Tõsi, juhtus kord noorest pärast temagi poliitikasse eksima. Ja veel millisesse! Oleks isa seda aimanud . . . Esimest aastat ülikoolis käies sai temast, Aleksander Varrikoffist, salajasest sotsialistlikust ringist osavõtja. Aga õnneks lahtus see vaim temast pärast mõndakorrast koosolekul käimist. Tal hakkas seal lihtsalt igav, teda ei huvitanud targutamised üpris müstiliste ja elukaugete asjade ümber. Teda huvitas juba tollal elust praktiline külg, ja sellele oma huvile on ta truuks jäänud. Muidugi, ka poliitikameestest on õige mitmed pärast oma riigi tegemist kaugele jõudnud, seda tegevusala ei saanud hoopiski mitte põlata. Ega Aleksander Varrikoff põlanudki. Ei põlanud neid, kes poliitika kaudu oma eesmärkidele olid jõudnud või sinna rühkisid. Aga nende väikelinna poliitikamehed, välja arvatud vahest Baars üksinda, tikkusid kangeteks erakonnameesteks suurelt jaolt alpuse pärast. Umbes samuti kui tema isale jäi väheks ainult jõukas peremees olla, tuli himu mingit muud moodi silma paista ja hakkas siis eesti pealikuid esivanemateks luuletama. Sellel ajal ei saanudki üks talumats, oli ta kui jõukas tahes, muudmoodi oma tähtsust tõsta. Parunid ja tsaari ametnikud olid igal pool ees. Nüüd oma riik, nüüd aina tehakse erakondi ja kiputakse Riigikogusse, vähemaga ei lepita. Nii kui keegi äriaga natuke rohkem raha kokku ajab, hakkab aga kandideerima ja kõnesid pidama. Ise ei oska õieti kirjutadagi, ainult võsaja natšalnaja lõpetanud, aga tikub riiki juhtima!

Niisuguseks poliitikameheks polnud Aleksander Varrikoffil mingit tahtmist hakata. Tema ajab oma äri, peab oma advokaadipraktikat, ja aitab. Kui soovivad, asutagu kogumehed see oma ajaleht, temal pole selle vastu midagi, sest «Sakala» ajab tõesti liigselt Baarsi kasu, aga tehku seda oma tasku arvel, jätku tema oma rahule.

Selles osas — nendele isehakanud poliitikameestele ülalt alla vaatamises — mõtles Aleksander Varrikoff päris ühtemoodi oma vanema vennaga. Kuigi põhjused olid neil erinevad. Hansu arust ei kõlvanud praegune riik koos oma uute võimumeestega mitte kuskile, kõik pidi olema loge ja lohakas, tema meelest oli ainus õige kord tsaari kord. Muidugi,

mis oligi temasugusel suurel peremehel tsaari all viga! Tegi oma talus mis ise tahtis, seadused olid veelgi rohkem kui praegused tema poolt, alati näljasele Venemaale läksid kartul, rukis, liha ja lina hea hinna eest — ei olnud muretki, et midagi kätte ja müümata jääb. Linnades oli siiski tükki teistviisi, siin ei lasknud kõiksugu tšinovnikud eesti mehi parematele paikadele juurde, tahtsid neid alamuses ja sõnakuulmises hoida. Ega siis hakkajamad tegelased ilmaasjata mujale läinud — Peterburi ja Moskvasse, Kiievisse ja Riiga, keisri väkke ja kroonu teenistusse. Eks mõelnud temagi Peterburi peale, kuni ilmasõda vahele tuli ja ta Neevalinna teistmoodi sattus. Seal nägi ta õige ruttu ära, et pealinnas poleks tal hoopiski kerge olnud läbi lüüa, selleks pidanuks kaugemale, kuhugi Venemaa põhja asuma. Aga siis tulid revolutsioonid teineteise järel, ja kodumaa muutus armsaks. Ning ega olnud viga, uutes oludes sai tõepoolest siingi päris mõistlikku tegevust arendada. Juba sellegi pärast ei kuulunud Aleksander Varrikoff tsaaririigi taganutjate hulka.

Aga oma sellesesinatsesse maisesse tegevusse suhtusid vennad algusest peale hoopis erisuguselt. Aleksandri jaoks tähendas see rahateenimist ja natuke ka põnevust, ehk sporti, nagu igasuguseid hüppamistekargamiste võistlusi nüüd nimetati. Hans Varrikoff aga pidas oma pere-meheametit kui püha kohustust. Ainult talupidamine oligi tema meelest lugupidamist väärt amet, kõik muu kui üks agan, mis puhast iva rikub. Polnud Hans küll Aleksandrile kordagi tema äriajamise kohta nõnda lausa välja öelnud, kuid ta suhtumine oli liialt läbi näha. Siiski, linnaantsakatest veel vähem sallis ta niisuguseid kohaomanikke, kes seda äravalitud ametit lohakalt pidasid. Kõige esmalt sellesama pärast ei sallinud ta ka oma kõige nooremat venda, ja oleks see Hansu meelevalda kuulunud, oleks Aadu ammugi Mustmetsalt välja aetud ja üks õige pere-mehe sinna asemele pandud. Kuid isa testamendi vastu ei saanud temagi.

Seni, kuni Aadu elas Varikul isa käsu-keelu all, paistis ta küll kerge olemisega, tööd siiski tegi. Sundima teda pidi, aga sellega sai isa hästi hakkama. Kuid nagu Aadu Mustmetsale omaette pääses elama, kadus ta tööhimu päriselt. Seda kaebas Juuli neil harvadel kordadel, kui oli linnavennaga kokku saanud, just samuti rääkis Hans.

Seda enam tundus imelikuna, et Hans nüüd äkki Aadut aitas järjekordse veidrusena maha saada. Ei võinud Hans seda teha muidu kui mingi omapoolse kasumõttega. Aga missugusega? Küllap tuli temalgi kange tahtmine ennast tähtsaks tõsta, ja kui teised tema suursugusust ei taipas, peab ise kaasa aitama...

Või siis... Aleksander haaras ärevalt perekonnavaloo. Äkki kirjutas Aadu tema kohta midagi niisugust, mis Hansule oli meele järgi? Aleksander aimas, et vanem vend tema äriedu pahaks paneb, kuidagi ei kannata endast möödaminekut olgu tähtsuse või rikkuse poolest.

Aleksander Varrikoff sirvis need leheküljed, kus suguseltsi kõik vähegi nimekamad harud üksipulgi kirjas olid, kähku üle ja peatus seal, kus seisis: «Andres Andrese poja Varrikoffi järeletulijad.» Tähendab, tema vanaisa järeletulijad. Need oli isa ise kirja pannud. Enda kohta peajasjalikult:

«Poeg Hans, sündinud 14 oktoobril 1840 Variku talus peremehe pojana. Käis valla ja kihelkonna koolis, mille lõpu järel tema kodu jääma ja oma isale appi hakkama pidi. Noormehe püüd ja mõttelend ei olnud nende oludega küll mitte rahul, vaid tema arvas ikka veel kuidagi peasemise teed edasi saamiseks leida. Raskusi oli palju tal ees. Iseõppimise teel sai ta saksa keele kätte, nõnda et ta selle keelsetest raamatutest

oma mitmesuguseid teadmisi omandada on võinud. Mõisas õppis ta hooneehitaja ameti ära ja pidas sealsamas 7 aastat seda ametit ja heitis seal ka abielusse. Siis võttis ta Taeva mõisa rendile, mida ta kuus aastat pidas, ühtlasi oli ta kiriku eestseisja. Pääle selle oli ta Virgu mõisa rentnik. Igal pool oli tema kiriku eestseisja ja 20 aastat oli ta sõjaväe hobuste muretsemise komisjoni eestseisja.

Eesti Aleksandrikooli asjus oli tema kahes komitees kaastegev.

Omavalitsusel oli tal ka palju rahva-asjus tegemist, kus juures ta eesti tähtsamate meestega kokku puutus.

Pääle selle võttis ta Eesti põllumeeste seltside tegevusest agarasti osa. 1897 aastal sai tema üldlause rahva lugemise eest auraha.

Kui tema isa lõpuks vanaks jäi, et kohta enam ei jõudnud pidada, kutsus tema oma vanema poja kohta omaks võtma, mis ka kreposti jaoskonnas 20 augustil 1880 aastal tema omaks tunnistati ja ostis omale Kassaku koha juurde, mis juba ennemalt Varikuga ühes peetud. Pärast ostis ta veel Mustmetsa talu. Ta on koha parema järje peale tõstmise eest hoolt kandnud, lohakile jäänud majasi uuendanud ja maid parandanud. Peale koduse elu, võttis ta kodukohas elavalt seltside elust osa ja on laenu ja hoiu ühisuses nõukogu liige ja mitmel pool mujal tegev.

2. Poeg Eduard. Sündinud 1846. Õppis õigusteadust, on praegu Venemaal notaarius. Abielus on ta greeka õigeusklikuga.

3. Tütar Anna. Sündinud 1859. Oli abielus Johann Vihveliniga, Pere mõisa mõisaametnikuga. Suri 1899 aastal ja on Varrikoffide perekonna matmise paika mulda sängitatud.

Hans Andrese poeg Varrikoffi järeltulijad.

1. Poeg Hans, sündinud 2-mal mail 1876. Tema on juba isale hoolega abiks olnud ja temast peab saama isale tubli järeltulija selles raskes talupidamise töös.

2. Poeg Aleksander, sündinud 9-mal oktoobril 1878, Eesti Aleksandrikooli auks niisuguse nime endale saanud. Et ta juba lapsest peale õpihimuline ja terase peaga oli, siis koolitab isa teda nõnda kaua, kuni tema ka suurkooli läbi saab. Temast võib veel suur mees tulla.

3. Poeg Aadu. Elab Varikul.

4. Tütar Juliana. Ei ole abielus.

Lõpusoov

Vanemate vaim
lehvi laste pääl!
Kõrgest kosta neil
äratuse hääl!

Lapsed, kindlast käige
vanemate teel,
juhiks teile olgu
nende mehemeel! *

Siin Variku talus, 13-mal jõulukuu päeval
1906-mal aastal.»

* Kroonika tekstis on kasutatud sajandi algul ilmunud paari Viljandimaa sugseltsi kroonikaid.

Seda kõike oli Aleksander Varrikoff kord, isa surma järel, põgusalt lugenud. Nüüd mõtles ta uuesti, et mis ta vanas eas ka tegi, siiski oli nende isa kõva ja kange vanamees. Õigupoolest olid ju temas kõik ta kolm poega üheskoos: ta oli peremees, ärimees, seltsitegelane ühtekokku. Nemad, tema pojad, suudavad seda vaid üksikaupa olla...

Kuid Aleksander Varrikoffi huvitas praegu kõige rohkem see, mis nüüd järgnes:

«Järelsõnaks kõige noorema poja poolt.

Aeg on vahepeal palju edasi läinud ja meie eesti rahva ja kogu ilma elus on suuri asju vahepeal sündinud. Meie vana isa ei näinud neid enam mitte. Tema suri just ilmasõja algamise eel, 13-mal juunil 1914, lahkus siit ilmast vaikselt ja kaebamata, oma poegi ja tüdruku kõigest hingest leinama jättes. Pojad panid tema haua pääle ilusa musta risti, mille meister Kivistik Viljandis raius. Tema õpetusi ei ole nemad unustanud ja ikka temaga nõu pidanud omas mõttes, enne kui elus midagi ette võtnud.

Elu on aga tema poegadel oma rada läinud. Poeg Hans päris isa käest Variku koha ja peab seda siinamaale hoolega, võttis endale kaugelt toodud naise, kes aga haige on ja sellepärast ei ole nendel mitte lapsi. Poeg Aleksander on vahepeal oma asju hoolega ajanud, tema lõpetas kõik kõrge koolid, kuhu isa teda oli pannud, tuli juba enne sõda Viljandisse, kus ta advokaadi kontori avas. Naiseks võttis ta kaupmees Mühlbergi tütre, ja naine tõi temale kaasavaraks suure kena maja kaasa, kus nad ka praegu elavad. 1913-mal aastal sündis neil poeg Albert, kellest kõigiti tubli poisslaps paistab kasvavat.

Aleksander oli ilmasõjas ka väkke võetud, aga vaenuväljal tema ei olnud, vaid Petrogradi linnas ametis.

Noorem poeg Aadu, kes neid ridu kirjutab, elab nüüd koos oma õe Julianaga Mustmetsa koha peal, mille isa Variku lähikonnast ükskord ostis ja neile kahe peale pärandas, et Varikut ei peaks lõhkuma hakkama. Aitäh, hoolitseja isa. Et küll ka noorem poeg kippus noorest pääst kangesti kooli, ei lasknud isa seda sündida, vaid arvas, et aitab, kui tema ühe oma poegadest ära koolitab. Et siis nõnda talle kooliskäimise rõõmu rohkemaks ei jätkunud kui neljaks talveks, mille järel tema pidi talus tööle hakkama, siiski on kultuurahuvi temal kogu see aeg suur olnud ja ta luges ja kuulas ahnasti kõigest, mis maailmas huvitavat sünnib. Isa nõu järgi pidi ta koduväiks minema, aga et ta ilma südame kutseta kedagi kosida ei tahtnud, neiu aga, kes tema südamele lähedane oli, ära teisele läks, siis jäi tema Varikule, tegi siin tööd, käis vahel Viljandis ja Tartus isegi, kui mahti sai, ja kodukohas hoolitses vaimuvalguse levitamise eest. Ka vanu laule ja lugusid on ta kogunud. Tema on oma vallas «Valguse» kultuuriseltsis asutamisest saadik kaasa aidanud, mis küll sõja ajal laiali lagunes, aga küll ükskord jälle agaramini tööle hakkab. Ka on tema kohalikus laulukooris üks keige vanemaid lauljaid. Ka tahab tema valda raamatukogu asutada, mille nimeks «Sõnajõud» peab saama. Iseäranis noortele inimestele on see tarviline, sest lugemine mitte üksi ei hari inimest, vaid toob ka tema mitme paha harjumuse juurest ära ja kaotab vähemaks seda toorust, mida praegu veel küllalt on, iseäranis kehve rahva hulgas.

Sabaku Peetri poolt alustatud eesti sugu ei ole mitte viletsamaks jäänud. Ehk küll enam ammu kuningaid ja vanemaid Eestimaal ei ole, meil

nüüd vabariik valitseb, aga eesti vaprate vanemate järeletulijad teenivad oma rahvast niisama hoolsasti ja ausasti, nagu kauged esivanemad, kelle haudu me ei tea, aga kelle vaim meie päade kohal nõnda võimsaste heljumas on!»

«Aamen,» pomises Aleksander Varrikoff, kuid kergendustundega. Polnud nii hull, kui karta võis. Muidugi, Melita võib solvuda, et mehevend temast nõnda kirjutab. Aga ta ju Aadut tunneb...

Lõppude lõpuks, mõtles Aleksander Varrikoff äkki, on nende sugu nii kange ja silmapaistev küllalt, et olla ka tulevaste põlvete jaoks jäädvustatud. Oleks Aadu ainult natuke arukamalt seda teinud.

Aleksander Varrikoffi mõte keeras pojale. Tema oli ju siinamaale — ja küllap jääbki — ainsaks nende kuulsa nime edasikandjaks. Albert on tõesti tubli poiss, taiplik ja sõnakuulelik. Kuid isale tegi juba muret ta tagasihoidlikkus ja üleliigne hellus. Aga ta uskus selle aastatega üleminevat ja püüdis omalt poolt poisi hakkamist igati õhutada. Kui ema sedasama teeks, aga ema pigem süvendab neid poisi halbu loomuomadusi...

Aleksander Varrikoff heitis äkki pilgu kellale, tõusis tugitoolist energiliselt ja enda peale natuke pahane olles. Kui palju aega niisama ära raisatud! Ta istus kirjutuslaua taha ja kõlistas abilise kabinetti.

(Järgneb)

Sümbioos

Artur Lundkvistile

Arvan, et mina olin enne,
aga siis oli kohe ka tema
(igatahes mäletan teda juba liiga ammu).
Lapsepõlvepiltidel olid mul suured kõrvad
ja tema oli pronnakas noolesabaga mugul pesulaualainelise lennuki
kõhu all,

(meie vanavanemad tundsid veel viimati musta mantli ja vikatiga
meest, kellega andis kaubelda; temaga enam mitte),

meid pandi paari võib-olla naljaks nagu lastega teevad pühapäeva-
rambed vanemad.

Aga mul oli naabruses veel paar pruuti ja nendest hoolisin ma iga-
tahes rohkem kui temast,

sest ühel oli laulva kellaga jalgratas ja teise isa oskas magneesiumi-
pildistada.

Kasvasime kumbki omaette,
ainult täiskasvanud teadsid, et oleme teineteisega paari pandud,
ja ohkasid,
aga mida suuremaks kasvasime, seda piinlikum tundus sellest rääkida
seltskonnas.

Neljakümne esimesel oleksime äärepealt kohtunud,
korjasin suuri kuumi kilde lapsepõlve viimastelt mängunõmmedelt,
aga need olid teiste omad, tuluselt vorpis, ikka teiste omad,
nõmmed valgusid valget suitsu täis, meid jäeti kasvama.

Nüüd on ta ammugi täismetallist täiskaasaegne täisautomaatne täis-
ealine rakett,

ainult ta truudus on täisvanamoeline.

Kui lähen kuhugi,
tunnen, kuidas ta kuullaagreil oma õlitatud pesas pöörab valvsalt ja
kiivalt mulle järele

ja isegi ärevalt väriseb, kui lähen üle elava liiklusega tänava.

Siis tahaksin jälle olla laps, too põlvpükstes suurekõrvaline,
ja et täiskasvanuile poleks kunagi tulnud pähe rumalat paaripane-
mise-mängu.

Vahel küsin aga endalt:

kui mul ühel õhtul magama minnes poleks enam meeles, et t e m a
on olemas —

kas siis tuleks veel hommik?

Ahasveerus

Olen vana juut.
Olen kõige vanemast vanem.
Minu silmade liivaste laugude vahel voolab Jordan,
minu jahtuvas südames sahiseb Negevi kõrb.
Metuusala on mu kõrval poole aruga poisike.
Olen vana kui videvik.
Olen juut.

Juba Mooses läks läbi minu Kaananimaale,
kuigi kõik usuvad, et läks läbi Punase mere.
Läbi minu läksid Makabeid
Jeruusalemma templisse.
Ja kuningas Saul
ja Saalomon
ja šofetid (keda Kohtumõistjateks nimetab piibel),
kõik läbi minu.
Olen vana kui vask.
Olen vask.
Olen Gaza värav.

Läbi minu läksid tarkpead
Baruch Spinoza ja Albert Einstein
ja punapea Motele Berditševist.
Üks keel minus nuttis, nuttis,
kuni Jaša Heifetz pani ta külge poogna.
Arvasin, et viimsena läks läbi minu
meeleheiteaegade laps Anne Frank.
Rohkem ei jaksa.
Olen liiga kaua lahti.
Olen määratud sulguma.
Olen värav.

Aga siis läksid mu pojad
neljakümnendas põlves rännakumarsil
risti üle piiblinimega kõrbe,
mööda käsulaudade mäest.
Kes toob nad nüüd tagasi Kaananimaale?
Mu söönud pojad
korraldasid liivades jahti
janust veretuile võõrast soost vangidele,
ajasisid neid okastraati
ja lasksid nagu jäneseid.
Täpselt nii,
nagu nende linnuluisseid vanaisasid
(minu poegi kolmekümne kaheksandas põlves)
laskisid getovärvavas kollaste kuusnurkade paistel
söönud aaria poisid.
Kas minu poegadel neljakümnendas põlves
alles puuduvad gaasikambrid?

Keegi kõrgelt õpetatud õhtumaa mees
seletas armulikult:
see ongi ürgloom.
Aga minust on läinud läbi ka need kuus miljonit —
krematooriumi.
Nende karjed
alles pekslevad mu kurgus.
Kui getovärav on löödud valla ürglooma ees,
olen rännanud asjata.
Tuhat ja tuhat ja tuhat aastat.
Olen viimseni väsinud.
Olen vana kui videvik.
Olen viimane juut.

Hobused

Üle loojanguluhtade lähevad hobused,
varjud murduvad mätastel, kiiguvad kaasa,
kuhu jäid, kuhu kadusid, kus on need kodused
varsa kapaka kabjaga katsutud aasad?

Rohi jalgade ees juba mustendab pimedalt,
pead on kummargil punase päikese poole,
ei veel märkigi näe karikakraselt imemaalt,
mille kutse on kaikunud hobuste soole,

sealt, kus vetruvaist ududest kasvavad varjupuud,
vetesulgusest lõhnavad ülejõetuuled,
ja neid rõõme, mis kunagi koitu on karjutud,
rohusahinas eha eel tagasi kuuled,

sealt, kus lakkade lehvides äreval tüminal
aasakaugusi mõõdavad hobustekarjad
ja kus keskpäevaleitsakus mõtlikul üminal
kergelt õõtsudes küpsevad maasikamarjad.

Päevad kustuvad õhtusse, murederodused,
ringi tammuvad, otsivad heledat aasa.
Üle loojanguluhtade lähevad hobused,
viies maailma murdeea endaga kaasa.

Sild minevikku

len viis aastat noorem kui Nõukogude riik ja mul pole võimalik tagasi minna ta sünniaastate ja sünnivalude juurde. See nõuaks tõsist uurijatööd, ja ka sel juhul jääks puudu ühest ning väga olulisest — isiklikust kogemusest. Veelgi enam — kõik me tuleme oma lapsepõlvest, meie sünniaasta märk on meil otsaesel. Me suudame muuta väga palju, kuid me ei saa muuta juba elatud elu, kuna aeg on pöördumatu protsess ja areneb ainult ühes suunas — olevikust tulevikku.

Ka mina tulen oma lapsepõlvest ja mäletan selgesti, kuidas kuue- või seitsmeaastasena jälitas mind ilmsi ja unenägudes üks salapärane, ängistav ning hirmutav sõna — põrandaalune. «Kommunist» jäi kauges, kuid too nähtamatu «põrandaalune» kehastas ühele tavalisele talupojale kõiki võimalikke ohte juhul, kui ta põranda alt peaks välja pääsema. Põranda peal võtaks ta talumehelt ära maa — aga maa oli kõige konkreetsem, aluste alus, iga põllulapp oli teada, iga puu isa metsas tuntud, õu viimase sopini läbi uuritud. Ta võtaks kalamehelt paadi ja mõrad, ta võtaks ära loomad ja üldse kõik, mida võtta annab. Lapse pähe ei teki ju loomulikku küsimust: kui põrandapealne põrandaalune meilt kõik ära võtab, kellele ta selle siis edasi annab? Maad ei saa oma kohalt ära viia — ta jääb. Hobuseid ei saa tasku pista — nad on liiga suured. Paati pole mõtet mere peale kusagile kaugemale, nimetule maale tassida — seal muutuks ta kasutuks ja mõttetuks. Lühidalt — kord võib maa peal muutuda, kuid maa jääb. Ja mitte niipalju maad kui maa peal valitsevat korda ähvardas nähtamatu ja kujutu põrandaalune.

Õige küll — saartel polnud «põrandaalune» nii kuratlikult õel, kui ta võis olla jõukate talude jõukate laste kujutluses. 1919. aasta ülestõus ja karistussalkade kuulipildujavalangud olid riivanud liiga paljusid perekondi, sellest sosistati, sellele mõeldi, see valutas nagu kinnikasvamaata haav. Räägiti, et kümmeaastane aastat hiljem pidi Saaremaa ülestõusu mahasurumise üks juhte, kapten Klaar, kogemata Kuivastu sillalt merre tõugatama. Aga «põrandaalused» olid mingil moel seotud nendega, kes Kullimäe kruusaaugus maha lasti — mitte mahalaskjatega, vaid mahalastutega. «Põrandaalune» kummitas, ja vist oli see esimene kajastus mitte ainult minu, vaid paljude poisikeste teadvuses sellest, et 1917. aastal ei võtnud ega viinud põrandaaluste mõttekaaslased ära maad, vaid muutsid kusagil maa peal valitsevat korda. Kõik see oli. Aga kui mõelda laiemalt, globaalselt, üks siis tänagi näe miljonid poisikesed — mitte ainult väikesed Forsythe'id, vaid isegi farmerite, väikemaapidajate, pudupoodnike ja kes teab veel kelle lapsed, keda päev päeva kõrval hirmutatakse kommunismiohuga ja kellele kommunisti kujutatakse hiilivana, varitsevana ning noaga hammaste vahel —, võib-olla näevad need

poisikesed unes samasuguseid, kuid kõikide kaasaegsete tapmisvahenditega varustatud «põrandaaluseid». Üks tont on ümber hulkumas Euroopas. Võimalik, et nende isad ja isaisad nägid viiskümmend aastat tagasi und punase Venemaa kokkuvarisemisest ja aitasid ilmsi kaasa selleks, et ideed, mis sündisid Lenini võimsa lauba taga, ei hakkaks kunagi kõigutama selle korra aluseid, kus piirid klasside vahel olid tähtsamad kui piirid riikide vahel, kus eraomandust kaitsesid seadus ja jumal ja inimese väärtust oli võimalik küllaltki täpselt rahale ümber arvestada.

Me ei ela ammu enam lapsepõlve kummaliste kujutelmade ja hämarate hirmude keskel. Ja ometi tekib vahetevahel tahe sinna tagasi vaadata, astuda minevikku mööda elatud aastate pikka treppi. Ja paratamatult kerkib küsimus: mida andis meile Oktoobrirevolutsioon, missugused on need uued jooned maa ja aja näos, millede kujunemine algas viiskümmend aastat tagasi ja kus me tunneme ära Lenini käekirja?

Ma olin vist juba künni- ja aerupoiss, kui nägin esimest korda kaht üliõpilast. Nad korjasid rahvalaule ja kohanimesid. Neis ei olnud mitte midagi sellest korporantlikust hiilgusest, mis loetud raamatutest vastu vaatas. Nad olid kehvalt riides. Sõid hea meelega sedasama silku-leiba mis meiegi ja võisid uskumatu kannatusega vanu inimesi kuulata. Kuid juba see, et nad olid üliõpilased, pani nende habetunud nägude, kaua lõikamata juuste ümber hiilgama piibililugude pühapaiste. Sest meie lähimates küladest ei olnud ainsatki üliõpilast, ja need, kes kusagilt kaugemalt, saare teisest äärest, õppisid Tartus juurat või arstiteadust, olid pärit kas väga jõukatest taludest või oskasid elada ainult õppimishimust ning õhust. Viimaseid oli rohkem. Igal juhul oli üliõpilane minu jaoks midagi kaugemat kui kuu, nad näisid inimestena, kes elasid maailmas, kuhu sa kunagi sisse murda ei suuda: nad tundusid vabadena, neid ei sidunud jalust maa ja kätest meri. Alles hiljem sain teada, kui kibedat leiba paljud neist sõid. Gümnaasiumiõpilasele vaatasid alt üles — neid võis oma kunagiste koolikaaslaste seas näppudel lugeda. Minu koduküla poisid käisid merekoolis, ja kuigi nad olid eilsed madrused, terendasid ka nende ees kauged rannad.

Kodanlik Eesti polnud nälgiv maa, ta polnud riietatud kaltsudesse. Ja isegi haritlasi oli tal rohkem, kui ta neid vajas — kogu kodanliku vabariigi paarikümneaastase ajaloo kestel püsis haruldase visadusega päevakorral haritlaste üleproduktiooni probleem ja kodanlik kord läks enne hingusele, kui ta selle küsimuse lahendada suutis. Ja ometi: kõrgemal kriisijärgsete ja sõjaeelsete aastate näilisest majanduslikust tõusust jälitat tuhandeid ja tuhandeid noori nälg — sama tugev ja piinav kui meie planeedil harilik ja massiline toidunälg —, nälg hariduse järele. Kui palju me kohtame praegu tehastes ja kolhoosides tarku päid, kelle kohta öeldakse: «Oleks ta veel kooli saanud, siis...» Need, kes kasvasid kooliealisteks või sündisid sõjajärgsetel aastatel, suudavad vaevalt mõista, ja siis, kui neile haridust peale sunnitakse, ei tahagi mõista seda suletud ringi ning igavesti kinnise ukse probleemi, mis seisib valdava osa nooruse ees riigis, kus päid oli rohkem kui diplomeid ja diplomeid sageli neil, kellel polnud päid.

Lenin nägi kindlasti meie maad tulevikus kui kõige inimlikumat inimeste maad kõikide maade seas. Ja sellel maal peab olema igal inimesel õigus haridusele; õigus, mis pole surnud kirjatäht, vastuolus eluga, vaid tegelik ja tõeline.

Viiskümmend aastat pole ajaloos pikk aeg. Ja kui palju neist viiekümnest aastast on nõukogude rahval tulnud sõdida ja sõdade järel uuesti

üles ehitada terved sõjast laastatud vabariigid ja linnad. Aga nende viiekümne aasta jooksul on ta muutunud üheks haritumaks maailma maaks. Lenini sõnad: õppida, õppida ja veel kord õppida on tänase päeva jaoks tegelikkus. Keskkharidus on tänasele noorusele miinimumprogramm, ja igast eesti külast viivad niidid koolidesse, koolidesse, koolidesse, olgu need siis keskkoolid, tehnikumid, kutsekoolid, merekoolid, instituudid või ülikool. Haridus tungib peale, murrab meie ellu sisse.

Ja vahetevahel tekib kummaline vastuolu: nendesamade vanemate lapsed, kellede ees koolide ukсед kinni jäid, hakkavad vaatama haridusele kui tüütavale sundusele. Meil on akadeemilise haridusega õlle-müüjaid, kontoriste ja lihtsalt mittemidagitegijaid. Riik kulutas nende õpetamiseks suured summad (üks ülikoolilõpetanu läheb üsna palju maksma), ja olgu riik tänatud ja käigu kuradile. Meie kirjanduses, eriti dramaturgias, hulguvad ringi tüübid, kes ei pääse ühte instituuti mammade-papade jõupingutuste peale vaatamata ja astuvad teise õppima ala, mis neid üldse ei huvita ega haara. Ja me hakkame üha sagedamini kokku puutama uute nähtustega: koolitatud harimatus, «haritud» kuituuritus. Me kohtame inimesi, kes on absoluutselt võimetud rakedama neidki pinnalisi teadmisi, mida nad vaevaga ja vastu tahtmist omandasid selleks, et saada diplom ja haritud inimese nimi. «Meie ees on lahti kõik koolide ukсед...» Väga hea. Kuid taolisi inimesi vaadates tekib tahtmatult ketserlik mõte, et diplomeid on meil mõnikord rohkem kui päid. Ometi ei muuda nemad maa nägu. Oluline ja määrav on see, et hariduse ning teadmiste juurde pääsevad kõik need, kes suudavad, oskavad ja tahavad elu edasi viia; need, kelle käes haridus muutub konkreetseks ja ümberkujundavaks jõuks. Oluline on see, et meie maal ei tapeta tulevases matemaatikas, agronomias, füüsikas, astronoomias, arstis, õpetajas, keeleteadlases temas oleva ande ainulaadsust, temas elavat Mozartit. Ja selles näen ma Lenini käekirja tänases.

Ausalt öelda pole Oktoobrirevolutsiooni, tänase ja homse raudse seose küsimus minu jaoks artikli teema. Kirjanikule on ta palju suurem ja põhilisem, üks pealiinidest, mis peab läbima ja läbib kogu nõukogude kirjanduse. Hiljem või varem me pöördume täie tõsidusega tagasi probleemi erikaalu juurde kirjanduses, hakkame aru saama, et maa- ja rahvalähedus pole kirjanduslik labasus ega konjunktuurlus, ning põgenemine igapäevaste, maiste rõõmude ja murede eest pole veel julgus, et lihtsad asjad on teinekord üpris keerulised asjad. Ning peaaegu alati on meie ees sillaehitaja probleem 1917. aasta ja lapse vahel, kes sündis täna maailma.

Enne neljakümnendat aastat

a ajaloos on nagu piibli vaarao unenäos oma rammusad lehmad ja lahjad lehmad. Vaidlematult jääb selle sajandi «rammusaks», määrava tähtsusega aastaks 1917-nes, mis muutis maailma rohkem kui kümned «lahjad», harilikud ajad. Meie vabariigis on taoliseks veel 1940. aasta. On tore, et inimesed, kes võtsid osa pöördelise tähtsusega sündmustest, jutustavad juubeliaastal üksikasjadest, meenutavad, kuidas kõik arenes ja kujunes, töörahvas võidule jõudis.

Iga võit aga on vili, mis kasvab, küpseb ja valmib. «Rammusad», muutusterikkad, revolutsioonilised aastad ei tulnud iseenesest, neile eelnes hulk «lahjasid», vaikkeid ja väheütlevaid, kuid ometi mitte tühje. Sest kuskil küpsesid — ehkki nähtamatult — uued mõtteviisid, arusaamad, maailmasuhtumised, nii üksikisikute kui tervete rahvaste juures.

Tänavusel juubeliaastal räägitakse eeskätt murranguhetkedest, kõige olulisemast ja tähtsamast — arusaadav. Aga kas näiteks «lahjad» aastad 1917-ndast—1940-ndani, terve kodanliku iseseisvuse periood, möödusid kui võluunes, ilma ideoloogiliste otsingute ja tunglemisteta? Kas siis eesti progressiivsed ringkonnad muud ei teinudki, kui vaatasid kõrvalt Kommunistliku Partei võitlust kodanliku võimuga, jälgisid hirmutatult aastast aastasse korduvaid kommunistide protsesside lavastusi?

Jääb teadagi ajaloolaste asjaks anda üldine käsitus tolle perioodi mõtteviiside kujunemisest, maailmavaatelistest arengutest Eestis. Peatuksin ainult mõnel üksikseigal, mis juba enne 1940-ndat aastat nii minu kui mitme eakaaslase maailmapilti avardada aitasid, «lahjal» ajalgi orientiire tulevikuks andsid.

Huvi revolutsioonilise tegelikkuse ja kultuurielu vastu polnud tolles põlvkonnas sugugi väike, ka mitte kodanlikest koolidest tulnud intelligentsi hulgas. Loeti kõike, mis kätte saadi, arutati ja vaieldi. Peamiselt teadagi esteetiliste ja eetilisi-moraalsete probleemide üle, uute käitumisviiside või hoiakute üle, mis kirjanduse ja ajakirjanduse vahendusel traataiast hoolimata siinpoolgi teatavaks said. Ja osati neile vaidlustele anda küllaltki suur poliitiline erikaal — nagu Tartu Akadeemilises Sotsialistlikus Ühingus või hiljem Tööliste Kultuuriühingus.

Minu huvi nõukogude kirjanduse- ja kultuurielu vastu tõrkas rööbiti enda kirjanduslike katsetustega, iseõppija-päevil. Kui Tartu Öhtugümnaasiumis 1927/28. aastal tutvusin ajaloolise materialismi ja sotsioloogiaga ning õpetaja J. Madissoni näpunäitel lugesin «Kommunistlikku manifesti» (tookordne tiitel, mitte «Kommunistliku Partei manifest» nagu praegu), millest tegin isegi referaadi, võtsime mõnede klassikaas-

lastega kindlaks nõuks tutvuda võimalikult kõigea, mis Nõukogude-
maalt meieni ulatus, eeskätt muidugi ilukirjandusega.

Ent vähe on üksipäini huvist. Peab leiduma ka võimalusi. Minul
avanes selleks suurepärase võimalus töölissportlasena 1929. ja 1930.
aastal Nõukogude Liidus käies. Staadionid ja jalgpalliplatsid — need
olid asja üks külg. Teine külg seisis kirjanduslikes erihuvides, mis meid
A. Antsoniga viisid kokku inimestega sellelt alalt, andsid võimaluse
kuulda ning tutvuda paljugagi, mida tollal Eestis üldse ei tundud või
millest omati hoopis väär ettekujutus. Osa kõigest kuuldust-nähtust
panime kirja reisiraamatus «Tänapäeva Venemaa», teine osa jäi nii-
sama tuttavatele-sõpradele jutustamiseks.

Kuna kirjandus ka «lahjade» aastate käigus alati teeb oma kujun-
davat tööd, rääkigem eeskätt kirjandusest ja kirjanikest.

Esimene nõukogude kirjanik, keda ma oma silmaga nägin, oli A i n
R a n n a l e e t — Leningradis õppiv eesti luuletaja-dramaturg. Käi-
sime A. Antsoniga Rannaleedi pool ja saime temalt ka paar raamatut.
Ühtlasi muidugi väikese ülevaate nõukogude kirjanduse päevaprobl-
leemidest, olukorrast, töötasutingimustest jne. Enesestmõistetavalt
räägiti peamiselt sealsete eestlaste tööst, niisiis eesti nõukogude kir-
janduse algmetest. Üleliidulise kirjanduse probleeme näis Rannaleetki
piiratult käsitavat.

Ka teine kohtumine, nimelt B é l a I l l é s i g a Moskvas, jooksis ees-
kätt rahvuskirjanduste radu. Béla Illés kui ungarlane elas Moskvas
pagulasena, töötas Kominterni väljaannete toimetuses ning ajas rah-
vusvahelisi asju. Sinnakanti kaldusid siis ka jutud. Kuid Illési kaudu
sobitati kokkusaamine F j o d o r G l a d k o v i g a. Nii tulebki öieti
Gladkovi nimetada esimese vene nõukogude kirjanikuna, kellega õnnes-
tus tutvuda ning põgusalt vestelda.

Gladkov oli tollal neljakümne ümber, reibas ja rinnakas, kõrge
juukselakaga mees. Mitte mingi algaja, vaid oma «Tsemendi» tõttu juba
rahvusvaheline kuulsus, keda võõrastega vestlemisel ilmselt juhtis vas-
tutustunne. Ta rääkis haaravalt ja veenvalt vastsest sugupõlvest, nõu-
kogude noortest, kes asuvad elu juhtima, keda võitluses sotsialismi eest
järjest vähem ja vähem ahistavad mineviku igandid. Vestlusest temaga
jäi mulje, nagu astuksid sealse kirjanikud rivisammu. Kodusõda,
klassivõitlus, võitlus, võitlus — mitmeti varieerus see peateemana.
Mitte mingit meeletsemist või ilutsemist. Teadlik asjalikkus ja sihi-
kindlus, ühiskonna huvide esilenihutamise igas plaanis. Ma ei ütleks, et
see kahele kodanlikust maailmast tulnud otsivale noorukile, kelle pead
olid küllalt täis eklektilist risu, oleks eriti imponeerinud. Aga mõtlema
pani. «Tsemendi» tegelasi õigustas Gladkov nagu isa lapsi. Need olid
talle seltsimeesteks, võitluskaaslasteks, mitte üksnes kirjanduslikeks
kujudeks. Ja kui sellest kohtumisest miskit külge jäi, siis eeskätt tun-
netus, et nõukogude autori süda lööb ühes taktis oma tegelastega, et
kaasaeg on kandvaks tuuleks tema tiibadele, mitte nagu meil, kodanli-
kus ühiskonnas — väljanaermiseks ja äraheitmiseks.

Pisut argisemat hoiakut ilmutas selles osas B o r i s s P i l n j a k, kes
1934. aastal Pariisist tulles külastas ka Tallinna ning kellele grupp
eesti kirjanikke korraldas restoranis «Kuld Lõvi» väikese vastuvõtu.
Kuigi ka Pilnjak rääkis väga printsipiaalset juttu, oskas ta oma sele-
tusi võrstsitada anekdootide, tõsielulugude ja seiklustega.

Igati rahvusvahelisel tasemel seltskonnainimese mulje jätsid enesest
N. T i h h o n o v ja V. I v a n o v, kes 1937. aastal, vist Skandinaa-

viast tulles, tegid vahepeatuse Tallinnas. Ajakirjanduslike ülesannetega reisivatele nõukogude kirjanikele korraldas Eesti Ajakirjanike Liit Kosel Ajakirjanike Kodu vastuvõtu. Siitpoolt võtsid sellest osa eeskätt, teadagi, ametiisikud, peale nende ka mõned Nõukogude Liidu käinud ajakirjanikud. Tingimusi ja olukordi arvesse võttes jäid jutud-mõttevahetused arusaadavalt rangelt diplomaatilise viisakuse piiridesse. Härrad peatoimetajad imestasid hiljem, et kommunistid ei olevat «propagandat» teinudki... Rääkinud päris inimlikult Solohhovist, «Vaiksest Donist», Gorki surmast ja muust säärasest.

Niipalju isiklikest kontaktidest üldtuntud inimestega enne 1940. aastat. Need olid juhuslikud ja põgusad, nagu ajakirjaniku kontaktid enamasti.

Aga nende pealiskaudsete kokkupuudete taga arenes ja süvenes aastate kestel teine, sootuks tõsisem — kontakt nõukogude kirjandusega, raamatuga, kultuurieluga.

Juba 1929. aastal oli juhus Moskvas näha kuulsat V. Ivanovi «Soomusrong nr. 16-43» lavastust. Tallinna teatrite teatava salonglikkuse järel mõjus see nagu värskendav väljusähvatus. Tänapäevani on mitmed jõulised stseenid silme ees.

Natuke enne seda või umbes samal ajal olin eestikeelses tõlkes lugeanud Panteleimon Romanovi novellikogusid «Sugulised küsimused» ja «Kevad». Enda naturalistitsevatest allüüridest hoolimata rabas, pani otse jahmatama Romanovi sirgjooneline ainele lähenemine, lausa lagipähe sõnastus. Selles oli oma veetlus, ahvatles matkima, sama otsekoheusega kõige intiimsemastki rääkima. Romanov tegi seda uute inimsuhete nimel, uut inimest otsides. Selles peitus oma mõte. Aga mille nimel võisime otsekohetseda meie? Siit sügenes mõtlema sundiv probleem.

Tõlkes sattusid pihku ka L. Ognevi «Kostja Rjabtševi päevik» ja L. Gumilevski «Peni põiktänav». Esimese kaudu tutvuti revolutsioonijärgse õppuri probleemidega, teisest ei ole suuremat meeles.

1929. aastal tõin vene keeles kaasa kaks Vjatšeslav Šiškovi («Sünge jõe» ja «Jemeljan Pugatšovi» autori) novellikogu: «Kole kivi» ja «Võlulill», samuti F. Panfjorovi «Bruski» I, A. Jakovlevi jutustused «Vabad inimesed», N. Ljaško romaani «Lambakarjaga», J. Oljoša romaani «Kadedus» ja F. Gladkovi «Tsemendi». Järgmisel aastal lisandusid veel M. Šolohhovi «Vaikne Don» I, ja K. Fedini «Linnad ja aastad», «Transvaal», J. Libedinski «Nädal» ja mõned teised teosed. Keeleoskuse puudulikkuse tõttu oli teadagi raskusi nende lugemisega. Aga huvi aitas ja teoste värskus vedas kaasa. Mitmed neist raamatutest on sõnaseletusi ja märkusi täis nagu õpikud. Mõnest ei saanudki algkeeles täit mõnu ega käsitust. Nii tuli «Tsementi» uuesti lugeda eestikeelses ja «Vaikset Doni» koguni saksa-keelses tõlkes, mis enne kätte sattus, kui teos eesti keelde tõlgiti. Tagantjärele tundub, et kõige sügavamalt puudutasid just «Tsement» ja «Vaikne Don». Nende ehtne kaasaegsus, mis otsekui hõõgus elust enesest, osutus meile uudiseks. Siit korjus paljugi säärast, mis tunnetust avardas, hilisema mõistmisel marjaks ära kulus. Ka probleemiaseetus oli eluliselt terav. Ei ole mingit otsest alust väita, et näiteks meie orbiitlaste eluläheduse nõuegi mõnel määral lähtus nõukogude kirjanduse mõjutustest (J. Sütiste igatahes uuris väga hoolikalt üht meie poolt kaastoodud vene luule antoloogiat ja O. Urgart oli küllaltki hästi kursis nõukogude kirjandusega) — kuigi, jah, eluläheduse vaja-

dust põhjendati sootuks teistest printsipiidest lähtudes. Samuti kui mõni aeg hiljem ülesehitava positiivsuse ja rahvalikkuse nõudeidki... Nii või teisiti, eluläheduse ja rahvalikkuse probleemid töid omamoodi meie noorte kirjandusjüngrite ette Gladkov ning Šolohhov. Pole vähe- matki kahtlust, et neilt palju õpiti. Iseasjaks jääb, teadagi, kuidas ja mis suunas keegi neid õppetunde kasutada oskas või sai.

F. Panfjorovi «Bruski», mille ma 1932. aastal «Perekonnalehes», mui- dugi kärbitult ja üsna kehvast tõlkes, ilmuma panin, viis peremees Veie- leri tasakaalust nii välja, et ta mind süüdistas kommunistliku propa- ganda avaldamises ning tõrjus toimetusetööst eemale...

Vahepeal lugesin I. Ehrenburgi relvakaubitsejate afääre paljas- tavat teost (saksa keeles «Die heiligen Güter» — «Pühad kaubad»), A. Tolstoi romantilise kallakuga «Aeliitat», N. Nikitini «Kirik Rudenko roima» ja võib-olla veel mõnda muud, mis tõlkes ilmus. Seda ei olnud palju. Kuid väärib oleks ka väide, nagu poleks kodanlikus Eestis nõukogude kirjandust üldse välja antud. Anti. Isegi «Vaikse Doni» tõlkekatse ilmus esmakordselt juba 1936. aastal Tartus mingi- suguse «Kalevi» kirjastusel. Aga too tõlge oli saamatu, segane ja väga raskesti loetav, mis ei suutnud kasakaepost Eestis populariseerida.

Uued, nüüd ammu nõukogude kirjanduse põhifondi arvatud tähtteos- sed jõudsid Eestisse 1935.—1936. aastal. Nendeks olid M. Šolohhovi «Ülesküntud uudismaa» ja A. Tolstoi «Peeter I». Kui «Bruski» esi- mesena kirjanduslikus käsitluses heitis valgust kolhoseerimisproblee- mile, siis «Ülesküntud uudismaa» kujunes teoseks, mille najal võis enesele luua juba kujutluse sellest, mis Nõukogude külas tõeliselt sün- nib, mis tähendab tegelikkuses kulaku kui klassi likvideerimine, väike- maaomandi kaotamine ja üleminek sotsialistlikule suurpõllupidamisele. Vaevalt selle teose tookordne lugejatering Eestis kuigi suur võis olla. Kuid «Uudismaa» selgitav, silmiavav mõju on vaieldamatu. Intelligentsi ridades tekitas ta mõttevahetusi, põhjustas vaidlusi. Arusaadavalt oleks väärib eeldada, et kodanliku kasvatuses saanud intelligents tervikuna teose teravuse ilma pikemata heaks kiitis või seda õieti mõistis. Leidus ka ehmujaid. Kuid värskest puhangust ei jäänud sääraseidki puudutamata. Omapärase ja huvitava näite sotsialistlikust ajalookäsitlusest pakkus «Peeter I». Väga sagedasti vihjati tollal krahvile, kes on läinud kom- munistiks...

Eripeatükiks, millest ei sobi kuidagi vaikides mööda minna, oli too- kordses Eesti kirjanduselus M. Gorki «Ema» ilmumine N. Andreseni tõlkes ja «Sõpruse» kirjastusel. Noorsugu ammutas siit võitlustahet kui ka meelegi. Ja arvan, mitte üksi noorsugu. Küllap nii mõn- dagi töölisiikumise tegelast või ametiühinglast innustas Paveli õilis kuju. Üldiselt lugesin mina ja loeti Eestis tol perioodil nõukogude kirjanikest kindlasti kõige rohkem M. Zoštšenkot. Lihtsalt selle- pärast, et ajalehed-ajakirjad tihti trükkisid tema vestelist laadi olupil- dikesi Nõukogudemaa igapäevasest elust. Teadagi loeti ka V. Maja- kovskit, D. Bednoid, S. Jesseninit, A. Blokki ja teisi. Ajakirja «Kras- naja Nov» numbrid käisid tihti käest kätte. Saksa keele kaudu sai mõn- dagi jälgida Berliini või Praha väljaannete abil ning Nõukogude Liidu saatkond Tallinnas varustas kunstiinimesi aeg-ajalt inglisis- või saksa- keelsete bülletäänidega, milles käsitleti ka kirjandusküsimusi. Saat- konna raamatukogu kaudu võis kõige kiiremini tutvuda ka nõukogude kirjanduse uudistestega.

Kuid minu silmaringi ja elutunnetuse arendamises etendas ilukirjan-

dusest hoopis olulisemat osa see teoreetiline laadi kirjandus, mis mul 1929. ja 1930. aastal õnnestus Nõukogude Liidust kaasa tuua. Eesti seltsimeeste vahendusel, kellega kokku puutusin (üks neist oli hiljuti surnud polügrafist A. Nikolajev-Portnoi), muretseti mulle Leningradis rida eesti keeles ilmunud raamatuid ja brošüüre. Peamine ja tähtsam osa neist oli Lenini pildiga, ühtlases kujunduses, eessõna ja seletavate märkustega varustatud seeria Lenini artiklitest, kõnedest ja kirjadest, ilmunud 1924. ja 1925. aastal H. Pöögelmanni ja K. Treufeldi tõlkes, Eesti Kirjastuse Ühisuse väljaandel. Sellest seeriast tõin kaasa: «Pahem-luse lastehaigus kommunismis», «Töölise ajakirjanduse ülesanded», «Noorsoo kasvatuses», «Oktoobrirevolutsioon», «Üsust», «Ühistegevusest», «Veebruarirevolutsioon Venemaal», «Bresti rahust» ja «Vene sotsiaaldemokraatide ülesanded». Kas seda seeriat rohkem oligi, ma ei tea. Aga need brošüürid sisaldasid terve rea materjale, millega hiljem sai tutvuda alles Lenini «Teoste» kaante vahel pärast Teist maailmasõda. Eriväljaandena sain kaasa ka Lenini «Proletaarne revolutsioon ja ülejooksik Kautski» Elsa Kingissepa tõlkes (Eesti Kirjastuse Ühisus, Leningrad, 1925).

Samuti muretseti mulle Leningradis V. Kingissepa «Iseseisvuse ikke all» («Tööraha kirjandus» nr. 41, Peterburi, 1920), V. Vološevitši «Ü. K. (e) P. kõige lühem ajalugu» (kolmanda väljaande järgi tõlkinud H. Pöögelmann, NSVL Rahvaste Kirjastus, Moskva, 1924), P. Keršentjevi ja A. Leontjevi «Leninismi aabits» (Parteikoolidele ja eneseharmiseks, I ja II, «Külvaja» kirjastus, Leningrad, 1928/29), A. F. Tjume-nevi «Töö ajalugu» (Riiklik Kirjastus, Moskva), H. Pöögelmanni «Klassivõitluse ajalugu» («Külvaja», 1928), «1905. aasta Eestis» («Külvaja», 1926), J. Palvadre ja K. Treufeldi «Imperialistlik sõda» (Eesti Kirjastuse Ühisus, Leningrad, 1924), «Esimese murdlaine päevilt» (koguteos 1905. aastast, Eesti Kirjastuse Ühisus, Leningrad, 1925) ja «Vestlusi ühistegevusest maal» («Külvaja», 1926).

Vene keeles sain Franz Mehringi «Maailma kirjandus ja proletariaat» (kogumikust «Проблемы марксизма») ning «Marksism ja eetika», samuti mitu kolhoseerimisse ning majandusellu puutuvat väljaannet, eriti esimest viisaastakut käsitlevaid.

Kõige selle materjali üle piiri sissetoomisega riiki, kus iga kommunismisõbraliku sõna eest võidi sõjakohtu alla anda, oli omajagu tege-mist. Kuid reisikaaslaste tubli kollektiiv aitas asjast jagu saada. Osa teoseid piiril siiski registreeriti ning nende lugeda andmise eest hoiatati. Nii et nendega tuli olla vägagi ettevaatlik. Seda kallimaks kujunesid need raamatud mulle enesele. Pärast piiriseiklusi on nad aastate jook-sul läbi teinud üsna mitu õigegi kummalist «reisi». Nad on pidanud vahel vanadesse ajalehtedesse pugenult kolima pööningutele, paosklema diivanipõhjades ja halbadel aegadel «magama» koguni heinavirnadestki, teinekord kuude viisi. Revolutsionääride elu rippus tihti juuksekarva otsas, revolutsioonist tõtt rääkivate teoste oma samuti. Mõned neist on ka aegade keerises hukka saanud. Üleelanuid aga hoian tänapäevani kui kallist mälestust nooruspäevilt, kui sõpru, kes aitasid nii mõnelegi väärtõele varakult selja pöörata...

On vaja lisada, et peale legaalselt liikuva nõukogude kirjanduse õnnestus aeg-ajalt Leningradist illegaalselt saada veel «Klassivõitluse» ja «Leekide» numbreid. Samuti tuleb märkida, et progressiivselt mee-lestatud haritlaste pealekäimisel võtsid Tallinna saksa raamatukauplus «Kluge & Ströhm», mis kauples terve läänemaailma kirjandusega, ja

Tartu «Akadeemiline Raamat» enestele teatava nõukogude kirjanduse vahetalitaja osa. Praktiliselt tähendas see seda, et nimetatud kaupluste kaudu avanes võimalus nõukogude raamatuid ettemaksu korras tellida. Kauplused omal algatusel «riskida» ei tahtnud. Alles kui üldtuntud teose tellimine hulgaliseks kujunes, hangiti mõned eksemplarid ka vabamüügiks. Nii tulid, vähemalt Tallinnas, müügile M. Solohhovi «Ülesküntud uudismaa» ja A. Tolstoi «Peeter I». Progressiivse intelligenti samasuguse pealekäimise tõttu pääsesid, kui ma ei eksi, vist 1938. aastast alates Eesti raudtee raamatukappides müügile ka Moskva keskajalehed «Pravda» ja «Izvestija», nii nagu siin ammugi müüdi Berliini, Londoni ja Pariisi lehti.

Nõnda et, vaatamata kodanliku ladviku Nõukogude-vaenulikkusele, Eestis siiski päris kotis ei elatud. Geograafiline asend ja rahvusvaheliste suhete areng sundisid võimumehi arvestama asjaolusid, meeldisid need neile või mitte.

1940-ndale aastale läks osa progressiivset intelligenti vastu küllaltki lugenuna ja teadlikuna. Leidus inimesi, kes nõukogude kirjandust suutsid palju hoolikamalt jälgida kui mina. Ning et kõigest loetust õpiti, selles pole kahtlust. Kust muidu tulid 1940. aasta aktivistid?

Kui nüüd üle aastate vahemaa ajalik pilk tagasi heita või meenu-tada mõningaid pealtnäha vägagi printsiipiaalseid noorte sõprade sõnu, olgu ühenduses vulgaarsotsiologiseerimise või ülipositiiivse konfliktitu-sega, meenuvad alati tahes-tahtmata «vanad sõbrad» — raamatud Moskvast ja Leningradist, paljud-paljud vaiksed vestlused nendega. Kui sagedasti on tulnud neilt nõu küsida, järele pärida! Ja kui tihti leida, et päevatoimingute tuhinas mõnedki meist kipuvad aeg-ajalt unustama ajaloo perspektiive, kujunemiskäigu keerulisust, selle ras-kust, varieerumisvõimaluste mitmekesisust vastavalt tingimustele ja eeldustele. Aga ka lahjad, keerulised aastad ei lähe meist mööda tüh-jalt...

Unustus

Liivu vaid läbivad rajad. Oh, kuigi me tõusime vara,
oleme viimsed, kes kannavad armastust endas,
lootmata temagi pääle, sest see on ju kasutuim vara,
ainult üks liblikas, tundmatuid teeradu lendav.

Iidvanu viise meis helab, ent ununes ära
keel, milles laulda. Nii sõnatult mööda läks laulmisepäev.
Lipp, mis me kohal, see on nõnda kõrge ja särav,
et me ta sinendust näeme, kuid seda ei puuduta käed.

Vaatan su sõrmi ning näen, kuis neist nõrguvad viivud,
ring tõmbub koomale jälle ja kurbus on harras ning hää.
Tulime kaugetelt maadelt, siin peatume viivu.
Siin, selle räitsmeisse hanguva, hämara lausiku pääl.

Unustust otsin, ta istutan sinugi suule,
otsekui tuule käes huljuva, sileda tüvega puu.
Hüüdsin sind küll, aga sina mu sõnu ei kuule.
Ripsmetest variseb valgus ja valutult veristab suu.

Täna ma tean, et kord jääkuvad meiegi huuled,
laugudelt libiseb maailm kui kumavakoeline loor.
Oleme viimased roopillipuhujad tuules.
Need, kelle nägu on nukker ning väsivast valgusest noor.

Tardumus

Minus ekslevad sügisepäevad,
ei suuda ma endast neid päästa
selle kahvatu laotuse alla,
kus märgade muldade hingus
kerkib väljadelt lagedatelt,
rookatuste hallidest räästaist.

Kerkib kergeisse ududesse;
seal sadude otsatu ringlus
varjab päikest kui tuhmuvat taalrit,
mis ammusest hõbedast taotud.
Vaikselt vahtratest vabaneb valgus —
see kollane kiirgus on hajuv,
kuigi endast ei suuda ma päästa
ta tumedat vastuhelki.
Igast kumavast maastikust hinge
ainult oksade väsimus vajub.
Olen loobunud loendamast värve,
ilm veiklevaist vetest on helkiv.
Lehti üksikuilt põõsastelt korjan,
ent kohe nad kukuvad rohtu
nende lohutust-lootvate tuulte
ja ämblikuvõrkude varju.

Raagus hommikuid tulemas aiman
ja sellest mu sõrmed on kokkund.

Hobused

Kuis hiline palderjan hõngub,
hobused hämarail heinamail!

Mis õisi siin kõik küll oli!
Küll pimedas helendasid
ja lõhn eksis sõõrmetesse.

Nüüd vikatid niidavad tähti.
Neid kõlksub suuraudades.

Teekond läbi mineviku

Üliõpilasaastad

ESIMENE PÄEV PETERBURIS

ana Karu suust, kes Peterburis kroonut oli teeninud ja erakuna Pahuvere küla ääres oma väikeses hurtsikus elas, olin lapsepõlves Vene riigi pealinnast imeasju kuulnud. Et linn kannab Piiterpori nime sellepärast, et Piiter Suur selle otse porri ehitanud, et ta lasknud kõigepealt tamme-palgid sinna püsti sisse taguda ja siis majad peale ehitada; et Nevski olevat oma kolm vakamaad lai ja nii pikk, et kuluvat ikka oma söögivahe ära, kui hakkad ühest otsast teise kõndima; Neevast ei maksa rääkidagi, see on laiem kui Pahuvere küla heinamaa.

Väga vaimustav mu esimene kohtumine selle linnaga just polnud, kui ühel septembrikuu hommikul Balti vaksalis maha tulin. Uduvihm, pori, elutu kanal, selle taga troostitud laohooned, trepi ees aga lõpmata hulk voorimehi, kes üksteise võidu reisijaid oma sõidukisse kutsuvad.

«Barin, ei barin, kuda vam?»

Nimetasin oma sõidusihi.

«Za tselkovõi dovezu.»

Pagana kallis, nii kulub mu rahake varsti läbi.

«Saditess, za poltinnik!» hüüab teine ja troska nahkpõll ülestõstetud kummi alt lendab kutsuvalt lahti. Köhklen veelgi, kuni kolmas lubab veel odavamalt pärale viia. Mis jääb teistel muud üle kui ta hobusekronu ja troskat pilgata ja teda ennast näägutada.

Tõstan oma kompsud troskasse. Neid on mul musta hõlmiku all õige mitu. Üks neist on niisugune, mida küll kellelgi teisel ei saa olla. See on kummaltki poolt punase eesti vööga kaunistatud lõuendist rull teki, padja ja pesu jaoks, mis pealt kinni käib punasest riidest nõõpidega ja mille kroogitud otsi kinni hoiab kitsam eesti vöö. Selle eriskummalise pambu meisterdas mulle ema suure armastuse ja hoolega enne sõitu.

Zabalkanski prospekt number üks. Siin peab elama mu lähedane naaber maalt, mu sõber, kellega mitu suve järjest oleme koos vähil käinud, rahvalaule korjanud või muidu ringi kolanud ja kes nüüd siin linnas mingi teenistuskoha on leidnud.

Ta on veel pesuväel ja unine, kui mulle ukse avab. Mind võetakse vastu suure hallooga. Toas valitseb poissmehelik korratus, söögilaua vedelevad toidujäänused, sööginõude vahelt paistab silma Oscar Wilde'i köide, keda ta armastab lugeda paradokside pärast, mida ta ka ise tavatseb puistata, kuigi need tihti eestipäraseks lõõpimiseks muutuvad. Ta on heasüdamlik irvhammas, irvhammas ka sõna otseses tähenduses, sest naerdes ja isegi naeratades paljastuvad ta esihambad igemeteni.

Tunnid kuluvad, mina aga kibelen minekuga — tarvis ülikooliasjad joonde ajada, peavari otsida, kimpsud-kompsud kohale viia.

Saanud igasuguseid õpetusi ja näpunäiteid, lahkun, et sukelduda alla

linna, mis siit ülalt väikeselt raudvarbadega kaitstud rõdult paistab udu- ja suitsuvines katuste rägastikuna, kust kõrgemale upituvad mõned kirikukuplid.

Ruttan kõigepealt ülikoolihoonet otsima. Seal ta kitsas roosakas ots juba paistab teisel pool jõge. Pole mahti imetlema hakata Neeva kaldaid, ehitusi ja monumente.

Ülikoolihoone ilmatu pikk koridor, mille teist otsa ei näegi, paneb hämmastuma. Dekaan, kelle jutule lähen, küsib üht ja teist, annab nõu, mis järjekorda õpinguis pidada, on lahke ja sõbralik, kui kuuleb, et mõtlen romaano-germaani osakonda astuda, mille juhataja ta ise on.

Osakond pole kuigi suur, nagu selgub, kõigest paarkümmend üliõpilast nende paljude tuhandete hulgas, kes ülikoolis õpivad. Osakonna tarvitada on kaks väikest ruumi — üks raamatukogu jaoks, teine auditooriumiks.

Ei lähegi kaua aega, kui olen sellesama osakonna juhataja ja dekaani professor F. Brauni loengul. Kui kauge ja võõras tundub see esimene loeng! Mis on mul asja vanaülemsaksa keele ajaloolise grammatikaga! Neelatan esimese pettumuse alla. Katsun ennast lohutada, et kes teab, kui süveneda, hakkab ehk huvitamagi. Mu kõrval istub lätlane Blesse, kes suure innuga loengut jälgib ja hoolega midagi vihikusse märgib. Olen vist vale valiku teinud, kui teada saan, et siin tuleb õppida veel muidki koolnud keeli, küll gooti ja vanapõhja keelt, küll vanaproovanssaali ja vanaprantsuse oma, ning et siin keelte ajalooli märksa suuremat tähelepanu pööratakse kui uute keelte praktilisele oskusele. Aga on juba hilja võetud kurssi muuta. Pealegi eks ma või kuulama hakata muidki loenguid, mis on kõitvamad.

Lätlasest tuttava seltsis lähen üliõpilaste sööklasse, mis asub siinsamas peahoone otsas. Toit pole halb, kuigi palju kulu ei võta: paariteistkümne kopika eest saab kõhu täis. Laudadel on korvides kõrged leivavirnad tasuta tarvitamiseks, ja nagu mu kaaslane seletab, on küllalt neid, kelle kukkur ei küüni iga päev korralike toitudeni, neile jätkub kehakinnituseks ka leivast sinepiga ja tassist teest.

Korterit leidmine polnudki nii raske kui olin arvanud: mõni tunnike kolamist mööda kõrvaltänavaid ja õhtuks oli see käes. Samovar õhtul ja hommikul, lutikaid ja hiiri pole, tüdrukuid sisse tuua ei tohi, olgu nad kursistkad või tänavalt, kaksteist rubla kuus, aga see tuleb kohe ette maksta. Tuba oli pikk, kitsas ja pimedavõitu, sisustuseks raudvoodi, tool ja laud lambiga. Esialgu käib küll, eks pärast või paremat otsida.

Kui suurepärase tunne, et oled viimaks sadamas! Samovar kahiseb tasakesi laual. Kodust kaasaantud kost viib mõtted kaugele tagasi, tekib imelik mahajätuse tunne. Oled kõõmneterake kuskil tühjuses. Väljajuuritu senisest ümbrusest, pidemetu. Kuidas sisse elada uude, võõrasse keskkonda? Tunnen, kuidas suur õhtune linn ümber ruttab, palavikus hingeldab, pahetseb. Kas kisub ta ka mind hõlmapidi oma keerdu, murrab ja muserdab mind?

Kui ma nii endamisi mõtisklen väsinult tooliseljale nõjatudes, libiseb pilk läbi akna välja. Vastasmaja aknad on valgustatud. Ühel neist on kardin kõrvale lükatud, seal seisab tume naise siluett, käed puusas. See on nähtavasti sealt kõrgemalt korruselt mõnda aega juba minu tuppa vahtinud ja vahib end segada laskmata edasi. Möödub tükk aega, ikka jälgitakse veel mind. See teeb rahutuks, tuba on nagu alasti, kardinaid ees pole, hakkab edasi-tagasi kõndima. Nüüd on see kahtlane kuju seal liikuma hakanud. Käed üles tõstetud, seab ta oma suurtele

juustele sulgedega kübarat, kinnitades seda kaua-kaua pika nõelaga, kuid ikka üksisilmi mind luurates. Nüüd on ta veel binokli võtnud. Häbematu! Kuhu varju pugeda? Hommepäev nõuan aknale kardinad ette.

Tühja kah, ma ei tee väljagi, ei vaata sinnapoole, hakkam midagi kirjutama. Pilg lipsab siiski korraks vaatama ja ma näen aknasoliija liigutustest, et ta mind alla tänavale kutsub. Sees lööb käärima pöörane seikluslust, tahaks tormata senitundmata keeristesse, aga olen arg või uhke või arguhke, et tõusta ja viipele järgneda.

Nii lõpeb mu esimene päev kiusatusega. Järgmisel päeval on mu aknal kardinad ees.

«ANKRUKETI LÕPP...»

Väikelinnast, seniste sõprade soojast seltsist eemalejäänuna elama asuda seni tundmata suurlinna, kus väikese vereliblena kaod ära suurde tuiksoonde, see pole lihtne elukoha muutmine, see on suur murang. Taime ümberistutamise ees võtab aega, enne kui ta juured uuest mullast hakkavad toitu võtma. Ja vahel taim koltub ja närbub.

Juurdumine ei läinud nii kiiresti. Esimestel kuudel elasid peaaegu üksinduses. Mõned sõbrad ja tuttavad olid mööda linna laiali, telefoni polnud, kodust neid ei leidnud, ülikooli loengutel naabritega suuremat tutvust ei tekkinud, vahetasid ainult paar sõna kõige tarvilikumast. Uitasid üksi tänavatel hoonete vahel, mis tundusid kivist südamega. Olid sinule võõrad, nagu sina nendelegi. Hea, et oli peavari, kuhu võisid jääda oma mõtetega, üksi dialogiseerida selle tumma tundmatuga, mis sind igast küljest piiras.

Kuid kauaks sa sinnagi tahad jääda, kipud välja, et inimeste sagimises vähem oma mahajätust tunda. Seal pakub oma lahkust ja seltsi ainult tänavanaine. Ruttad tasta eemale kui kiusatusest. Ta roheline pilk aukulangenud silmadest kasvab su kujutluses põhjatuks pattude kuristikuks, kuuled ta kantsaklõpsatuse vastu kõnnitee kiviplaati skeleti klõbinat. Sugu ja surm ühinevad su ajus mingiks salapäraseks mandumisduetiks.

Peatud õhtusel sillal, vaatad ja vaatad tintmusta jõe kaldatulede ribadega selles, laevad ja lodjad kai ääres eksitavad su pilgu oma rägastikku. Peagi tunned, et kõik need laevad, lodjad ja valguseribad polegi reaalsed, vaid hulgivad su tunnetevoorus salapärase märkidena, põimudes seal viirastuslikuks tervikuks. Lehetud puud Peetri pargis, harali okstega vihma käes, on su enese juuretus ja üksijäämine. Tummad sfinksid Neeva kaldal kõnelevad sinuga, raske öelda millest, aga nad mõistavad sind ja sina neid. Hubermanni või Kreisleri kontserdil ülal rõdu viimases reas, kust viuldajat ei näe, kuuled ainult hinge haaravaid helisid ning põimid neid enda ees istuva tundmatu naise juustesse. Näed-kuuled ainult neid helisevaid pruune lokke.

Igal sammul kahekõne ainult iseendaga. Mõnes juhuslikus nähtuses leiad märke sügavamast mõttest. Mõnes juhuslikus kokkusattumises näed saatuse salapärast sõrme.

Seal sa astud ülikooli õues mööda pikka võlvkäiku, et minna raamatukoguhoonesse. Äkki on su ette nagu maa alt tekkinud naine, kes astub su enese sammude taktis. Oled veendunud, et ta läheb sinna samasse kuhu sinagi. Näe, tõesti, ta pöördub raamatukogusse.

Istume vastamisi laia lugemislaua taga. Minu ees on lahti Husserli

«Logische Untersuchungen». Tahan teada, mis see saksa filosoof arvab sõna vastavusest mõttele, tundmusele, ja sellest, mis on sümbol. Ise neid vahekordi defineerida ei oska, sest ikka jääb üle midagi tabamatut, sõnamatut. Mis osa sellel on inimese vaimus? Vastasistuja loeb Hesiodose «Töid ja päevi» kreeka ja vene keeles. Imelik sattumus! Alles eile olin Avalikus Raamatukogus lugenud «Töid ja päevi», aga mitte Hesiodose oma, vaid vene sümbolistide häälekandjat «Trudō i dni», mille sisul pealkirjaga küll midagi ühist ei paistnud olevat. Ajakirja aastakäik on lahti lõikamata, tähendab, kellelgi polnud tema vastu huvi olnud.

Järgmisel päeval võtan lugeda Hesiodose teose. Mu vastasistuja tuleb ja ta ette ilmub Husserl! Ei pilkugi minu poole, ei tõsta silmigi üles. Tal on seljas must sametkleit, mis ta valget reeglipärast nägu veelgi rõhutab, ja kaelas seekord hõberist keti otsas, nagu saatana eemalepeletamiseks. Olen mina see saatana? Paras juhus tutvumiseks, üksinduse eemalepeletamiseks. Kuid ma tõusen ja lahkun.

Üksindustunne ja loobumine hakkab mulle omaseks saama, isegi kui see mind piinab. Kontakte teiste inimestega ma ei otsi. Näen enda ümber illusoorset maailma, täis tundeküllaseid tähendusi, märke, sümboleid.

«Ankruketi lõpp on luule algus.» Jah, nii see oli. Enamik mu nukra võitu värssidest «Pierrot's» on pärit neist meeoludest esimese semestri jooksul.

Võiks arvata, et mul sel ajal oli eriline tung lugeda kaasaegset vene luulet, kus ju helisesid kõik need üksinduse ja nukruse motiivid. Kuid tõtt öelda, mind huvitas rohkem luule filosoofia kui luule ise, see, mida luulest arvasid Tieck, Schlegel, Novalis, või mõtte ja sõna vahekorra Husserl või Belōi.

Viimase «Sümbolismi» paks köide raamatukaupluse aknal, millest iga päev mööda käisin, ahvatles mind juba esimesest päevast peale, kuid kolm rubla oli suur raha. sest stipendiumi veel ei saanud ega teadnud, kas seda üldse kunagi saab. Raamatu kaaned olid vitriinis juba luitunud, kui ma ta sealt viimaks koju tõin. Müstikat ja mõistusetaguseid mõtteid hoovas sealt vastu. Maailma aluspõhi olevat kaos, see võivat järsku välja pursata ja uputada kogu meie maailma, mille meie teadvus olevat loonud. Meie teadvus? Aga kust see ise tuli? Ja teispoolne maailm, mida me sümbolite kaudu aimavat, kus see siis on? Ei, sellised udutagused arutlused ei tahtnud minu mõtetega sobida. Müstika oli mulle võõras.

Kuid raamatus oli muud kasulikku, kõigepealt rikkalik bibliograafia küsimuste kohta, mis mulle huvi pakkusid, ja siis pikem uurimus neljajalgse jambi üle vene luules. Selles polnud enam tegemist müstikaga, küll aga matemaatikaga. Meetod oli uudne, koguni põnev ja tõukas mind omaenda huvides uurima rütmi küsimust J. Liivi ja G. Suitsu luuletustes, mis mul käepärast olid. Näen, et tänapäeval see matemaatiline luulerütmi uurimine jälle on moodi läinud.

Mainitud bibliograafia Ariadne niiti mööda suubusin labürinti, mis mu huvid kauaks enda poole tõmbas. Sööstsin nimelt ülepeakaela sümbolismi uurimisse, peaaegu unustades ülikooliõpingud. Kõik, mis raamatukogud sel alal pakkuda võisid, kaasa arvatud vanade välismaiste ajakirjade aastakäigud, lehitsesin ahnelt läbi. Iga raasuke, mis sealt leidsin, ajas mind uusi otsima. Veerisin Mallarmé mõistatuslikke värsiridu, lootes sealt kes teab mis saladusi välja koukida. Ma ei tea isegi,

mis mind taga kihutas, aga suure õhinaga lugesin mõnda Viélé-Griffini, Stuart Merrilli või Gustave Kahni või tosinat muid sümboliste, kuigi nad lõppude lõpuks mulle suurt midagi ei andnud. Laforgue vähemalt lõbustas oma huumori ja satiiriga, Rimbaud oma kujude ilutulestikuga, Verhaeren oma hullusega, hiljem kaasa kiskudes oma sotsiaalse suunitlusega ning jäädeski mu lemmikluuletajaks, keda oli lust isegi tõlkima hakata. Baudelaire raius oma spliini marmorisse ja see jättis mind külmaks. Mallarméd aga sõõrutasin kaua kui ahtrat lehma.

Aja jooksul oli mul prantsuse ja vene sümbolistide kohta kogutud nii palju materjali, et sellest oleks jätkunud mõneks teaduslikuks tööks, aga sellest mõttest olin kaugel.

Sel vaimsel teekonnal sattusin ka A. Gide'ile. Keegi oli tema teoseid nimetanud ahastuse paradisiiks. Ahastust ma neis ei leidnud, küll aga joovastust maistest toitudest, mis mindki joovastasid. Suvevaheajal metsa hulkuma minnes võtsin kaasa ta «Maised toidud», lõin lahti selle päevikulaadi raamatu, lugesin mõned read ja lasksin neil oma mõtetes ja meeleoludes edasi võrsuda. Teisiti ei saanudki seda suurt naudingut pakkuvat impressionistlikku päevikut lugeda, seal puudus üldse pidev sündmustik. Mis mind veetles, oli mingi vabanemistunne köidikuist nagu see sealt igalt leheküljelt vastu hingas.

Vastavalt mu selleaegsele maitsele ja küllap ka mõjutatuna sümbolistide ja saksa romantikute katkendlikkusest, keda tol ajal lugesin, ei otsinud ma teosest, olgu see romaan, novell või isegi draama, karakterit, tüüpi või kangelat ega ka kindlat sündmustikku, millega nad oleksid olnud seotud. Kõik see, mida tänapäeval teose väärtuse esimeseks tingimuseks peetakse, oli mulle kõrvaline, kui mitte ülearune.

Mis siis tegi mulle tol ajal ilukirjandusliku teose väärtuslikuks? Filosoofilised ekskursid, meeleolud, hinge keerdkäigud ja analüüsid, sõnaline ekvilibristika, vaimukus, paradoksid, enneolemata assotsiatsioonid — ühesõnaga kõik peale karakterite, aja ja miljöo kujutamise. Uitamist hinge ääremaa del ja vaimukuse hundiaukude lähedal pidasin tähtsamaks kui tammumist kinnitambitud radadel.

Nii arenes mu kirjanduslik maitse tol haljal perioodil hoopis elukauges suunas.

Oma pakitsused panin mõnikord paberile. Polnud mul mõtteski neid kunagi või kuskil avaldada, värsid jäid mulle lihtsaks endaväljenduseks. Liiati häbenesin oma tundeid teistele näidata, katsusin neid iseenda eestki varjata kui nõrkusi, millele pole suutnud vastu panna. Aga näe, mu sõber Barbarus oli kolm oma luuletust avaldanud «Noor-Eesti» ajakirja esimeses numbris. Mis oleks, kui prooviks sedasama? Järgmisel aastal sõandasingi mõned oma luuletused avaldamiseks saata. Muidugi mitte neid, milles ma oma tundeid paljastasin, vaid vähem subjektiivseid, ja mõistagi varjunime all. Nagu olin V. Ellise varjunime all ühele Valgas ilmuvale läti ajakirjale varsti pärast Peterburisse jõudmist nende sellekohase soovi peale saatnud ühe artikli eesti kaasaegse kirjanduse üle. Muide, seda oma esimest avaldatud kirjatööd nägin alles oma 75-nda sünnipäeva puhul, niisiis 57 aastat pärast ilmumist.

Mulle teatati, et kaks mu luuletust ja ka artikkel saksa romantismi ja sümbolismi üle, mille aluseks oli mu proseminari töö ülikoolis, ilmuvad «Noor-Eesti» ajakirja 5/6. numbris, aga miks ma tarvin varjunime, avaldagu oma õige nime all. Pika kaalumise järel nõustusin sellega. Siis aga tuli vastus: miks ma jällegi saksa arhitekti nimega ennast varjan, mis on takistuseks mu pärisnime tarvitamisele?

Mu esimese trükis avaldatud luuletuse kohta arvas K. A. Hindrey, et ta sellest kõige vähematki aru ei saa. See mind ei häirinud, küll aga karikatuur teise luuletuse kohta, mille leidsin PEÜS-i seinalt. «Täis õrnu helmeid raamatuga ma istun leegitseval tulel.» Nii ma istusingi leegitseval lõkkel, peos raamat pungil täis helmeid, millest osa tulle pudeneb.

Kodus ei teinud mu ilmunud esikvärssidest ja artiklist keegi juttu; vist häbeneti, et ma selliseid arusaamatusi kirjutan. Kuulsin, et mu ristiisa — pastor ja luuletaja Jaan Bergmann oli mu isale minu kohta halvustavaid märkusi teinud, et olen Noor-Eesti kõlblusevastaste ja jumalakartmatute kirjanike kilda astunud.

Neile aegadele tagasi mõeldes tunnen, kui võrd teisiti, viljakamalt ja kasulikumalt ma oleksin võinud areneda, kui juba algusest peale oleksin kasvanud realistliku kirjanduse õhkkonnas, kui juba siis oleksin osanud näha elu tegelikku palet, mitte talle näokatteid ette seades ega sümbolite padrikus eksledes. Aga kes teab...

Mõnes mu eneseväljenduslikus värsis oli peidus juba ka see ironia, mis sai Trooja hobuseks mu enda tundmuste kindluses.

Kui pooltosinat aastat hiljem osa neist värssidest «Pierrot'» kogus ilmus, olin ise sisemiselt neist juba üle kasvanud, pessimismi ja üksinduse varjust välja tulnud.

LUGUSID KORTERITEGA

Meie korterinappuse päevil tundub muinasjutuna, et oli aegu, kus ajalehed kubisesid väljaüritavate korterite ja tubade kuulutustest ning akendele oli kleebitud valgeid paberilipakaid märgiks, et oodatakse üürilisi. Peterburis võis mõnes rajoonis tihti näha rohelisti sildikesi pealkirjaga «здаецe комната с небелью». Tuhanded perenaised elatusid tubade üürimisest üliõpilastele. Vahel oli veel lisatud, et ärgu kursistkad tülitama tulgu. (Kursistkadeks nimetati naisüliõpilasi sellepärast, et ülikoolidesse naisi õppima ei võetud, nende jaoks olid kõrgemad «kursused».)

Jõuludeks, lihavoõtteiks ja suvevaheajaks, mis aastast kokku välja tegid oma viis kuud, loobuti tavaliselt korterist, asjad viidi kuhugi hoiule ja tagasi tulles otsiti endale uus tuba. Kui mu mälu ei peta, vahetasin nelja aasta jooksul kaheteistkümnel korral perenaisi. Oli ka teisi põhjusi korteri vahetamiseks peale vaheaegade.

Oma esimesest toast kadusin varsti lutikate pärast.

Arvasin teine kord, et olen õnnega kokku sattunud, kui leidsin hästimöbleeritud toa klaveriga, pealegi odava ja ülikooli lähedal. Arvasin, et odavus tuleb sellest, et tuli käia köögiukse kaudu, sest eesuks oli kinni naelutatud varaste pärast, kes sealtkaudu kahel korral sees olid käinud. Kohe esimesel ööl ärkasin kahtlase kõbina peale. Kas jälle vargad? Keegi oleks nagu kapi kallal õiendanud, keegi nagu astus parketil ja see naksus, kuskil patsatas nagu maha mingi riidetükk. Keerasin toa valgeks. Sein oli suuri musti sitikaid täis, mõned neist kopsatasid põrandale ja punusid minema, nii et vanad lahtiläinud parketitahvlikesed aina naksusid. Sääraseid elukaid ma polnud iialgi varem näinud. Tuletasid meelde ujureid kodutiigis. Mis nüüd? Neid lõmastada oleks vastik. Nägin laual üht kõrget rohelist klaasist vaasi, tühjendasin selle kuivanud kasteheintest, kallasin vett sisse ja hakkasin mardikaid seintelt sinna sisse ajama. Hommikuks sai vaas ääreni täis. Viisin oma

öise saagi perenaisele näha. See löi käsi kokku. «Mu jumal, mis te ometi olete teinud! Kes tohib neid pühi loomakesi nõndaviisi tappa! See toob ju õnnetust kaela!» Olin tulnud etteheitva ilmega, nüüd aga olin perenaise silmis suurima kuriteoga hakkama saanud.

Kaua ma siiski seda loomaaeda ei talunud. Kui ma ühel hommikul oma voodist veel ühe laiaks litsutud tarakani leidsin, aitas mulle.

Ühes kohas tuli mul tegemist teha veel kord loomaga, seekord suuremaga. Lugesin öösel, kui linn juba magas, laua ääres E. T. A. Hoffmanni «Elixiere des Teufels» ja närvid olid pisut üles kruvitud, kui äkki keset vaikust kuulsin mingit kröbinat. Pöörasin pead ja nägin, et seina sees oli praokile läinud väike ukseke, mille olemasolu ma kunagi varem polnud märganud. Prao vahelt rippus midagi musta alla. Jüdinad jooksid üle selja. Kas tõesti on mu närvid nii kaugel loetu mõjul? Tõusin laua tagant ja sikutasin musta ripatsit. Põrandale potsatas suur nõgine rott. Ta oli sama ehmunud kui minagi, siis aga hakkas väljapääsu otsima. Ajasin teda mööda tuba taga, pildusin teda raamatutega, padjaga, saapaga. Suure madina peale jooksis tuppa ööürbis perenaine, siis teenija. Nüüd algas üldine jaht, kel relvaks põrandahari, kel puuhalg, kel tuhalabidas. Läbi seina sissetulnud tõlksaba oli väle eest ära jooksmas, kuni ta kardinatesse takerdus. Keerutasin ta kiiresti kardina-võrku, see rebenes ülalt ja kukkus ühes nõgise tombuga maha. Kuidas innukad naised talle köögis viimati otsa peale tegid, ma ei tea.

Ent juhtus ka teistmoodi lugusid. Olin vaheajaks oma korteri ära andnud ja tagasi tulles kolisin uude korterisse. Ühel päeval tormas sinna soliidne mees kasukas.

«Ah, teie olete siis see härra, kes mu naisele häbematu kirja kirjutas?» hüüdis ta vihaselt, kui minu nime oli teada saanud.

«Mis kirja? Aga ma ei tunnegi teie naist!»

«Tahate maha salata?»

Ta tõmbas taskust kirja välja, pistis mu nina alla:

«On see teie kirjutatud või mitte? On see allkiri teie oma või mitte? Mis pesu see on, mida te minu naiselt taga nõuate? Ja mis te tema kätte maha olete jätnud?»

Tõepoolest, kiri oli minu kirjutatud ja mu endisele perenaisele adresseeritud, kes pidi mu mahajäetud musta pesu seni puhtaks pesema, kuni ma tagasi jõuan. Kolm korda käisin pesul järel, aga ust keegi lahti ei teinud ja nii otsustasin ma kirja saata. Selle kirjutasin ma valmis, aga oh häda, ei teadnud perenaise nime. Tuli hea mõte vaadata hoovivärava juurest üürnike nimetahvli. Sealt leidsingi otsitava nime: Segal. Kasukas isand oli tõesti korteri peremees, minu endine perenaine aga tema kahe toa allüürnik, kes omakorda üliõpilastele tuba välja üüris.

Mu külastaja pühkis laubalt higi, rahunes silmanähtavalt, kuid ei jätnud mulle lugemata paraja annuse moraali ja läks.

Kord kitsal ajal, kus ma veel stipendiumi ei saanud, leidsin väga odava toa ühe prantslasest raamatuköitja juures. Tuba asus ta töötoa kõrval, oli akendeta, ainsaks valguseallikaks elektrilamp. Olin tolle vähenõudliku peavarjuga siiski rahul, sest Balzac'i välimusega raamatuköitja oli ülimalt muhe vanamees, kes õhtuti pärast tööd minu poole tuli oma emakees vestlema. See oli teretulnud, sest mul seisis parajasti ees prantsuse keele eksam.

Juhtus kord ka seda, et mitte mina korterit üles ei öelnud nagu tavaliselt, vaid et mulle korter üles öeldi. Tookordne perenaine ei sallinud

põrmugi, et mul naiskülalisi käis. Iga kõvemat jutuaajamist segati seinale koputamisega, ja mida hilisem aeg, seda kõvem pörutus vastu seinu. Kui mu külaline kord pärast keskööd veel kohal viibis, lendas uksest sisse fuuria ja nõudis toorelt ta silmapilkset lahkumist. Mu süda kihvatas, aga kohe sain enesest jagu, ütlesin rahulikult, et viisakas inimene koputab enne, kui sisse tahab tulla, seejärel palusin teda üliviiaskalt toast lahkuda.

Jälle tuli sõpradele teatada, et olen oma aadressi muutnud.

Ka teistel üliõpilastel juhtus korteritega sekeldusi, vahel isegi kummalisi lugusid, nagu see sündis mu koolipõlvekaaslase U-ga, kellega me ühel ajal ülikooli astusime.

Ühel hommikul ilmus ta minu juurde, näost üsna roheline.

«Tead sa, Asmus,» ütles ta, «mis minuga täna öösel juhtus! Sa võid mitte uskuda, aga nii see oli. Kolisin üleile uude korterisse, Universitetski pereulok 6, hoovipealne maja, teine korrus. Mõtlesin, ülikool käe-jala juures, pole aja kulutamist. Kortoris on kolm tuba, ühes elab perenaine, teises üks vene üliõpilane, kolmandas, otsmises toas mina. Tahtsin eile hilja õhtul magama heita. Teen koridori valgeks, et klosetti minna. See asub koridori teises otsas. Katsun, uks on kinni, vist on keegi sees. Mõne aja pärast lähen uuesti, uks ikka kinni, seest haagis. Kolmandal korral sama lugu. Küsin, kas keegi on sees, vastust ei saa. Imelik! Tõmban, raputan ust, kinni mis kinni. Toon tooli, uurin ülevalt aknaruudust, kas ikka tõesti uks seest haagis on. Kolistamise peale ärkab teine üliõpilane ja tuleb vaatama, mis lahti on. Lahti pole midagi, on kinni. Ka tema näeb, et haak on aasas. Täielik mõistatus! Kangutame aknaruudu lahti ja kisume konksuga haagi lahti. Kui aga ümber pöördume, näeme: seinäärne kapp koridoris ei seisa püsti, vaid hoopis viltu, alumine ots keset põrandat, pealmine vastu seinu. Ma pole just arg, aga siiski jooksid judinad üle selja. Võtame südame rindu, haarame teineteisel käest kinni, astume kapi juurde, ja mis sa ütled, kapp seisab nagu alati oma kohal. Arutame ja arutame, et küllap kõhe tunne tekitas selle illusiooni. Kuid kui ma oma tuppa lähen, mis ma näen? Tuba on pahupidi pööratud, paberikorv ümber keeratud, paberid laiali mööda tuba, lamp põrandal, raamatud segi aetud. Kutsun jälle naabri tunnistajaks. See kehitab õlgu. Kuidas seda lugu seletada? Hakka või vaimusid uskuma. Nüüd ajasin perenaise üles. Ja kujuta ette, ta ei tee asjast suurt väljagi, lubab ainult hommikul preestri tuua, et see korteri püha veega üle pinteldaks ja paha vaimud välja ajaks. Ma pole silmatäitki maganud. Nüüd saan ma ka aru, miks selle maja hoovivärvil tihti olen näinud rohelisi üürisedelikesi.»

Püüame koos kõigele ratsionaalset seletust leida ja leiamegi. Veidi mõistatuslikuks jääb ainult perenaise liiga kohene valmisolek pappi kutsuda, et kurje vaime välja ajada.

Peab ütlema, et igapäevaste murede hulgas seisid üliõpilasel korteriga seotud asjad esimesel kohal. Pole ime, et see olustik ainet andis isegi ühe näidendi kirjutamisele, mis üliõpilaste peoõhtul ette kanti. Üuritubade kaudu avanes üks teerada vähe tuntud argipäeva. Juhtus, et see argipäev polnud igakord eeskujulik, et üliõpilane puutus kokku elu pahapolega, sattudes nii mõnelgi korral kahtlasesse naabrusesse igasuguste elupõletajate, joodikute, sulidega. Kuid ärgu sellest järeldatagu, nagu olnuksid kõik üliõpilaste korterid täis aina tarakane, rotte ja vaime, nende ümbrus aga aina pahesid. Oli küllalt korralikke korte-

reid ja eeskujulikke perenaisi, kes polnud nõorijad, kosjasobitajad või ise meeldida-tahtjad, nii et võisid häirimatult anduda oma huvidele ning ennast täiesti koduselt tunda.

ÕPINGUD

Gümnaasiumis õppides kandus mu huvide raskuspunkt rohkem koolivälisele tegevusele. Õpingud ise ei valmistanud mulle vaeva ega võtnud suurt aega. Kuidas kujuneb nüüd asi ülikoolis? Kas valitud eriala — germanistika-romanistika — suudab mind jäagitult köita?

Kohe alguses oli näha, et keelte ajaloole asetatakse siin suurem rõhk kui elavate keelte tundmisele, rääkimata kirjandusteadusest. See just eriti ei meeldinud, aga eriala oli kord valitud ja nüüd veel ümber mõelda oleks mõttetu olnud. Küll aga hakkasin kõrvale piiluma. Oli ju ülikoolis määratu hulk igasuguseid loenguid, mis tõmbasid kuulama, ja ka oivalisi loengumeistreid, kelle ettekandeist ei tahtnud ilma jääda. Iga päev avanes mõni uus uks senitundmata maailma.

Mul endal polnud kuigi suurt huvi mõelda sellele, mis hakkab ma peale pärast ülikooli lõpetamist, aga sugulased ja tuttavad küsisid lihtsameelselt, mis ametit ma õpin. Kas saab minust tohter, advokaat või kirikuõpetaja? Need olid ju need kolm vaala, millel tavalises ettekujutuses rajanes haritud maailm. Mis pidin ma vastama? Ainult seda, et hakkab kooliõpetajaks. Sellele aga ma ei tahtnud mõeldagi. Ja pealegi, milleks sel juhul nii raske filoloogiapagas? Või peab minust teadlane saama? Aga siis oleksin meelsamini valinud soome-ugri keeled. Omal käel sellesse valdkonda pilku heites tundsin kodust hõngu ja meel läks kohe erksamaks, kui võisin sealt leida mõningaid paralleele või kokkupuutepunkte õpitavaga. Kuid kahjuks polnud Venemaal soome-ugri keeleteaduse kateedrit. Lääne kirjanduse lähema tundmaõppimise pärast olin astunud romaano-germaani osakonda, aga nagu varsti selgus, osutati seal kirjandusele hoopis vähem tähelepanu kui olin lootnud. Niisiis väike pettumus kohe alguses, mis pärast süvenes. Ütlesin enesele, et ülikool ei tarvitse tähendada ettevalmistust tulevasele elukutsesele või ametile ega spetsialiseerumist mõnel erialal, ta on ikkagi *universitas*, mis annab üldise humanitaarhariduse. Ja nõnda hakkasin ma oma alaliste loengute kõrval kuulamas käima küll majandusteadust (Tugan-Baranovski), küll loomingupsühholoogiat (Ovsjaniko-Kulikovski), küll psühhiaatriat (Suhhanov) ja kõige mitmekesisemaid filosoofilisi aineid.

Nagu gümnaasiumis õpetajad olid tunniandjad, mitte aga kasvatajad, nii oli ka ülikoolis. Õppeedukuse eest pidid vastutama ise, mitte aga professorid. Nad ei tundnud kõige vähematki huvi su isikliku elu, su eluviisi, su majandusliku olukorra vastu ega muret su edasijõudmise või mahajäämise pärast. Su enese asi, kas oled hoolas või mitte, kas käid loenguil või mitte. Kui oma õppemaksud õiendasid, võisid eluaegne üliõpilane olla. Kehvemate hoolsust ergutas muidugi stipendium, mida õppeedukuse puhul piiratud arvul võis loota.

Oli siiski ka õppejõude, kes oma üliõpilastesse päris ükskõikselt ei suhtunud. Meie dekaan ja osakonna juhataja prof. F. Braun näiteks suvatses vahel küsida, kuidas õppimine läheb. Ka kutsus ta paaril korral oma seminarist osavõtjaid enese juurde koju, et seminari arutlustele kodusemat ümbrust luua.

Kas oli see ta must habe, teravad silmad või kogu ta autoriteetne

välimus, kuid kõige oma sõbralikkuse juures tundus ta rangena ja ülitõsisena ning ta praktilistele tundidele minnes pidid olema korralikult ettevalmistatud, muidu oleks olnud piinlik. Ta õpetas meile germaani keelte arengulugu gooti ja vanapõhja keelest kuni vanaülemsaksa keeleni, aga ka saksa kirjanduse ajalugu. Ta proseminar saksa romantikast kohe esimesel semestril avas mulle üksikasjalikult uude maailma ja andis tõuke sümbolismi uurimiseks ning sellele paralleelide või ka mõjude otsimiseks saksa esiromantikast. Tema Goethe-seminar aga tegi mulle selle saksa suurvaimu elu ja loomingu üsna lähedaseks, eriti kui minu osaks langes tema tohutu kirjavahetuse tundmaõppimine.

F. Braun oli rohkem pedagoog kui süvenenud uurija. Seminariharjutustel kuulas ta enamasti pealt, mis ettekandjad ja oponendid räägivad, ise kuigi palju vahele ei seganud. Mind üllatas, kui ta ühe mu ettekande puhul küsis, kes on see Henri Bergson, keda olin maininud. Tol ajal nii populaarsest filosoofist oleks ta minu arvates pidanud ikkagi midagi teadma.

Kahekümnendate aastate algul kohtasin teda Berliinis, kus ta ühel koosolekul esines Marri keeleteooriat propageerides.

Romaani keelte alal oli tegemist niisuguse silmapaistva hispanoloogiga kui D. Petrov. Auditooriumis loengu ajal edasi-tagasi kõndides ei näinud see pikk ja range mees küll ühtegi pingisistujat. Ta pilk oli alati sihitud kuhugi kaugesse keelte minevikku. Vanaproovanssaali trubaduure lugedes olin üllatatud, kuivõrd matemaatilise täpsusega saab nende keelt ladina keelest tuletada.

D. Petrov polnud üksnes oma hoiakult range ja nõudlik, ta oli sõjakas ka oma teaduse rindel, rünnates halastamatult teisitimõtlejaid, kuigi minu arvates asi seda väärt polnud. Ühel loengul aga langes minu silmis selle teaduserüütli autoriteet ja mu suhtumine temasse muutus jalapealt vaenulikuks. Ta vaatas aknast välja tänavale, pöördus siis meie poole ja lausus: «Seal all puhastab kojamees tänavat. Kas te, härrased, ka aru saate, kuivõrd teie temast kõrgemal seisate! Mis teab taoline pööbel vanaproovanssaali keelest? Võite uhkust tunda, et olete eliit, öied selle pööbli mullalt.» Kuidas need paar lauset kogu sisemuse keema panid! Oleksin nii väga tahtnud korraks kojamehe luuaga äiata! Kõik trubaduudid muutusid otsemaid vastikuks.

Kunagine Tartu ülikooli professor, foneemide teooria looja J. Bau-douin de Courtenay oli laialt tuntud filoloog ja tema loenguil polnud kuulajaist kunagi puudus, milleks omajagu kaasa aitas ka ta huumorimeel. Oma avaloengul ütles see kõhn väike kikkhabemega vanamees, et tema esimeseks ülesandeks on puhastada noore üliõpilase aju täielikult sellest sodist, mis talle keskkoolis grammatika pähe sisse on villitud «Seal õpetati teile näiteks, et täishäälikud on pehmed ja kõvad. Mis on pehme? Vill on pehme, padi on pehme, aga häälik? Täielik absurdus! Ja mis on kõva? See laud siin on kõva (põrutus vastu lauda), aga täishäälik? Ei, noored sõbrad, kõigepealt tuleb teie aju Augiase tallid puh-taks rookida.»

Jutt oli julge ja põnevusest polnud puudust. Nalja sai ka ta enese häälest. See tõusis vahel ootamatult kõrge falsetini, kusjuures mõni sõna suust imekiiresti välja lipsas, teine sealsamas aga äärmiselt aegapidi. Ja veel — ootasid hirmuga, et nüüd-nüüd teeb ta imelikku kurguhäält õhku järsult sisse hingates. See kõik kokku oli kummaline, peletas igavuse. Auditooriumi lõbusus oli professorile nähtavasti meeltmööda. Ta ei teinud sellest väljagi, et vahel laginal naerdi. Hiljem har-

jusid kuulajad ta esinemisviisiga ja jälgisid rahulikult ta loengute huvitavat sisu. Kui siis vahel kuskilt sekka mõnda naeruturtsatust kuulsid, teadsid, et keegi on teda esmakordselt kuulama tulnud.

Keeleteaduslik ettevalmistus virgutas mind elavat huvi tundma ka eesti keele uuendamise ja arendamise vastu, mis kodumaal sel ajal parajasti tähelepanu keskusse kerkis.

Mis puutub kirjandusteadusse, siis üldiselt võttes pöörati kirjandusajaloos tähelepanu kõigepealt keele arengule. Kirjanduslugu käsitleti filoloogia eriharuna. Olin lootnud, et tegeldakse palju rohkem kirjandusprobleemidega ja uuema kirjandusega. Viimast tutvustas laiale kuulajaskonnale ainult P. Kogan, kelle kolmeköitelist uuema kirjanduse ajalugu olin juba varem lugenud. Sellele ta midagi uut juurde ei lisanud. Tal ju oli probleeme ja kirjanduse arengu sidus ta ühiskondliku arenguga, kuid tegi seda lihtsustatult, kõiki nähtusi ühele valmisliistule tõmmates.

Armastasin käia dotsent K. Tianderi skandinaavia kirjanduse loenguil. See oli heleblond, haiglaselt tursunud kehaga mees, kes kateedrisse astudes hingeldas ja näolt higi pühkis ja kellest raske oli öelda, kui vana ta on. Ta rääkis aeglaselt, sõnu otsides, kuid iga leitud sõna oli kaalukas, selle kõla mahlakas. Oma ainstest haaratud olles kiskus ta ka kuulajaid kaasa. Midagi lähedast ja kodust hoovas vastu põhjamaade kirjandusest. C. J. Almquisti, selle Strindbergi ja Lagerlöfi eelkäija kuju oskas ta nii põnevaks teha, tema mõtete omapära ja kunstilise võlu nii ahvatlevalt ette maalida, et ma otsusele tulin seda kirjanikku lähemalt tundma õppida. Teistesse keeltesse polnud teda peaaegu tõlgitud ja nii tuli mul kohe rootsi keele õpik ja sõnaraamat muretseda. Kui ma raamatukogusse läksin Almquisti teoseid otsima, pakuti mulle tema 14-köitelist romaanide, poemide ja novellide kogumikku «Törnrosens bok». Vanaaegne, tolmulõhnaline, suurekaustaline väljaanne. Sellest suutsin läbi lugeda ainult mõne novelli ja romaani «Skälhora kvarn». Mu lugemisõhinat pidurdas sõnaraamatu tarvitamine, kuid maaromantikaga läbipõimitud, detailides aga realistlikud teosed olid ootamata huvitavad ja probleemidelt kaasaegsed, nii et ma juba mõtlesin selle kirjaniku üksikasjalikule uurimisele asuda, nagu K. Tiander oli soovitanud. Kuid sellest mõttest tuli loobuda, kuna ülesanne oleks nõudnud aastatepikkust pingsat tööd. Samas oli ka teisi aineid, mis meelitasid, eeskätt filosoofilised distsipliinid.

Kui mõni aasta enne seda, vahetult pärast viienda aasta revolutsiooni, hoogsalt maad hakkas võtma materialistlik maailmavaade, siis paistis nüüd kõikjal peale tungivat idealistlik suund. Ülikoolis lokkas psühholoogism nii õigusteaduses (Petražitski) kui filoloogias (Baudouin de Courtenay), idealism domineeris filosoofia sundainetes (A. Vvedenski, N. Losski). Vvedenski õpik kandis küll pealkirja «Psühholoogia ilma ühegi metafüüsikata», aga uksest väljaetud metafüüsika tuli tagasi aknast: tema «Loogika» nõudis maailmavaates metafüüsikale eluõigust. Ta nõudis, et mainitud kaks raamatut oleksid üliõpilastele filosoofia alal a-ks ja o-ks.

Peab ütlema, et tal oli alati suur kuulajaskond, kuigi ta oma loenguis midagi uut oma raamatuile juurde ei lisanud. Need olid tal sõnasõnalt peas ja vaevalt oli ta üle ukse auditoriumi astunud, kui jätkas lausest, millega oli eelmise loengu lõpetanud. Paljudele meeldis ta oma elementaarsuse, selguse ja veendumuste kindlusega. Kes ise probleemide kallal juurelda ei armastanud või kes ta idealistlikesse teesidesse

kriitiliselt ei suhtunud, sellele laenas ta tervena oma maailmavaate, mis väliselt paistis olevat igapidi ümmargune ja harmooniline. Mis sinna sisse ei mahtunud, oli nagu ülearune. Lihtsameelsetele see imponeeris.

Ta vaadete põhituum mahtus paari lausesse: esemed jagunevad immanentseteks ja transtsendentseteks; esimesi võib inimene kogemuses tajuda, teisi (nagu hing, jumal jne.) mitte; transtsendentsete esemete olemasolu ei saa tõestada, aga ka mitte ümber lükata (näit. kas meist sõltumatut välismaailma või asja iseeneses on olemas või mitte). Metafüüsika on õpetus transtsendentsetest esemetest. Maailmavaate koostisosana on ta tarvilik, ta põhineb moraalil ja ta alused on üldkohustuslikud. Teadus aga tegeleb ainult immanentsete asjadega.

Kogu loogika arsenalil pani ta käiku, et rünnata oma rivaali N. Losskit, kes oli intuiativismi pooldaja. Kuidas saab asja iseeneses tabada, kui me maailma võime tajuda ainult ettekujutusena, küsis ta. Mitu peatükki oma «Loogikas» oli ta pühendanud Losski vaadete naeruvääristamisele. Ja oli saatuse ironia, et ma loogikaeksamil sattusin just prof. Losski juurde ja et loos tõi mulle kaela just need punktid. Ent eksamineerija kuulas oma kriitikat pealt filosoofilise rahuga, ilma vähemagi muige või ironiata.

Mul oli raske vaielda oma lätlasest kolleegiga, kes tarvitas ainult kätteõpitud valemeid, mõtlemata omalt poolt midagi neile lisaks. See sugune arusaamine filosoofiast mind ei rahuldanud. Otsisin väljapääsu Vvedenski nõiaringist, aga kindlat teed jalge alla ei saanud. Marksistlikku filosoofiat mu silmapiiril polnud näha. Paljude kaasaja filosoofiliste küsimustega tegeles dotsent Lapšin, aga ta oli eklektik, kes tutvustas oma maailmavaate asemel teiste omi. Siin sain ettekujutuse pragmatismist, siin seminaris tutvusin ka H. Bergsoni hilisemate töödega ja õppisin tema väidetesse kriitiliselt suhtuma, mitte enam selle vaimustusega, mida minus ta «Loov evolutsioon» oli äratanud.

Viiks pikale peatuda veel teiste õppejõudude juures, kuid tahaks lõpuks veel mainida antiikkirjanduse professorit T. Zelinskit, kes polnud kuiv filoloog, vaid suur kunsti ja ilu armastaja. Kogu oma hingega elas ta antiikse kirjanduse maailmas. Tema tõttu sain sügavamale tungida Sophoklese ja Horatiuse loomingusse. Mõnda antiikset autorit käsitledes või tsiteerides muutus ta hääli nii liigutavaks, et ta oma pisaraid varjata ei saanud. Oli algul väga üllatav, et Zeusi näoga mees nii õrnahingeline on. Mitte vähem polnud ta liigutatud, kui rääkis Isadora Duncani eluloost ja kunstist, sellest, kuidas see vanade keelte professori tütar Kaliforniast isakodust põgenes ja peavarjuta ning nälgides päevi veetis British Museumis, kus ta uuris kreeka tantsu paasid ning poose ja kust ta ühel päeval leiti minestanult antiikse skulptuuri ees lamavana, käed ümber selle aluse põimitud.

Professor Zelinskile võlgnen veel tänu selle eest, et ta õpetas antiikkirjanduse varal hindama ja kõrgeks pidama sõnastuse lakoonilisust ning kompaktsust, mis mulle tänapäevani on juhiseks jäänud.

ÜLIÕPILASKOND KÄÄRIB

Minu esimene ülikooliaasta Peterburis ei kulgenud sugugi rahulikult õppides. Juba kaks kuud pärast õppetöö algust tulid sellesse häired seoses Leo Tolstoi surmaga.

Selle kirjaniku kuju oli tol ajal kõigi inimeste teadvuses nii sügavale

juurdunud, et tõesti oli raske kujutleda, et tuleb kord aeg, kus teda enam elavate hulgas pole.

Ta oli aga juba heitlemas surmaga ning ajalehed pühendasid tema viimastele päevadele ja tundidele Astapovo jaamas, kuhu ta Jasnaja Poljanast oli põgenenud, palju suuremat tähelepanu kui mõne muu selle maailma vägeva agooniale.

Kui ma ühel hommikul välja läksin ja hoovis lund koristavat kojamest nägin, öhkas see: «Tolstoi on surnud! Mis nüüd saab?» Ta hääls värises ja mul endalgi näpistas kurgust. Temalt kuulsingi kirjaniku surmast enne kui ajalehest lugesin. Mäletan, et taevas oli sünge ja aegapidi vajus alla lumehelbeid.

Selle päeva ajalehed ilmusid mustas raamis. Nad jutustasid kõige väiksemadki üksikasju Tolstoi viimastest tundidest. Püha sinod oli koos istunud ja kõik teinud, et surmaga heitlevat kirjanikku viimasel silmapilgul veel kirikule tagasi võita, aga see ei nõtkunud ja kirikuvanne ei suutnud teda surivoodilgi hirmutada.

Olin päevast päeva jälginud sõnumeid ta haiguse käigust ja ikka uskunud, et ta sellest jagu saab. Kuid suur tamm murdus siiski ja langes niisuguse kohinaga maha, et kogu maailm sellest vastu kajas. Mis nüüd saab? küsisin endalt kojamehe sõnadega. Nii see ometi jääda ei võinud, midagi pidi kindlasti sündima.

Ja sündiski.

Ülikooli otsatu koridor sumises nagu mesilaste taru. Auditooriumid haigutasid tühjalt, loengule ruttavaid professoreid paluti tagasi minna, sest täna, 8. novembril (ukj. 21. nov.) 1910 on suur leinapäev.

Lõuna paiku oli aula üliõpilasi täis kogunenud. Öeldi, et 1905. aastast saadik ei ole siin säärast elevust olnud. Kateedrisse ilmusid üksteise järel kõnelejad, kes Tolstoi mälestust kohe sidusid poliitiliste küsimustega. Üle kaua aja oli ülendav kuulda nii julgeid ja radikaalseid esinemisi. Revolutsiooni hõngu hõljus aula sammaste vahel. Virgusid endaski samad revolutsioonilised tunded, mida viis aastat tagasi poisikesena Pärnus läbi olin elanud. Oleksid nagu väravad avanenud vabadusse. Oli küll leinapäev, aga kõigi silmad särasid, nagu oleks mingi ülestõusu algus, kus lipud lehvima hakkavad. Lipukirjaks võeti tolstoilik hüüdlause: maha surmanuhtlus! Selle tagasihoidliku, kuid tol ajal küllaltki protestiilmelise loosungi all mindi koos tänavale, võeti üksteisel käe alt kinni ja hakati südalinna poole liikuma. Jõuti aga ainult sillani, seal seisid politseisalgad, kes manifestantidele teed ei andnud.

See esimene demonstratsioonikatse ajas paljudele hirmu nahka. Paar-kümmend Riigiduma liiget pöördusid üliõpilaste poole manitsusega, ärgu nad enam selliseid meelevaldusi kavatsesu, ärgu nad tumestagu rahva suurt leina järelekaalumata sammudega. Hoiatas ka linnapea. Neil üleskutseil ja manitsustel polnud mingit mõju: paari päeva pärast kogunes ülikoolihoone ette tuhandeid üliõpilasi, kes endiselt hakkasid südalinna poole liikuma. Meeleolu aitasid tõsta ülikooli vastas asuvast hoonest, ämmaemandate kursustelt meiega liitunud neiud. «Võ zertvoju pali» lauldes liiguti tihedates ridades edasi. Kui aga seegi kord sillalt ülepääs takistatud oli, käis suust suhu korraldus: kõigil üksikult koguneda Nevskile, kus demonstratsioon jätkub.

Tunni aja pärast olin Nevskil Kaubahoovi juures. Esiotsa polnud midagi erilist märgata peale järjest tiheneva rahvahulga, nii et trammidel oli raske edasi liikuda. Siis aga, ei tea kuidas või kust, oli lai prospekt rahvast tulvil täis. Trammid jäid seisma. Lauldi «Igavest

mälestust» ja siin-seal ilmusid rahva kohale valged kangad hüüdlausega: «Maha surmanuhtlus!»

Keegi haaras mul käe alt kinni, ise haarasin kellegi teise oma, olin lüli pikas ahelas. Ka meie ees rullus lahti valge kangas, mida keppidega kõrgel pea kohal kanti.

Nõnda Katariina skvääri lähedale jõudes hakkas rahvamass tagapool kuidagi lainetama, nagu oleks tast tuulehoog üle käinud. Kuid ääretu rahva hulgas tundsin end kindlamast kindlamini, sest kes oleks suutnud seda mitmekümnetuhandelist ühise mõtte ja tungiga ühtejoodetud tervikut lõhkuda.

Ent kuskilt kostis kiljatus. Enne kui arugi sain, oli inimesteahel pudenud, mu naabrid kummalgi pool olid kadunud ja mu kuklasse lendas tugev hoop. Jäin siiski jalgadele. Pöördusin ümber ja nägin enda kannul sinelis politseinikku, kes ühes käes püssi hoides teisega eelseisjatele võmme jagas, ise vihaselt sõimates. Mu ees oli rahvamüür, sellest läbi murda oli võimatu, haarasin siis instinktiivselt kinni skvääriaia raudvõrest, et sellest üle ronida või üle hüpata. «Kuda lezeš!» karjuti selja taga, mind sikutati tagasi ja paar korda tundsin selja pihta jagatud tumakaid. Pääsesin lõpuks ohutumasse tsooni, kuhu püssimehed enam järele ei tulnud. Nägin eemal keset Nevski sõiduteed, kus tram-mivagunid pikas rodus seisid, ratsapolitseid mõökadega vehkivat. Nägin jooksvaid inimesi, tagaajamist ja rüselemist, kuulsin vihast kisa ja karjatusi.

Leidsin ennast viimaks teiste hulgas Avaliku Raamatukogu peasissekäigu ees, kus jäin ootama sündmuste edasist arengut. Aga neid enam ei olnud. Nevski oli inimestest lage, keset tänavat mustendas kalosse ja mütse. Trammid hakkasid tasakesi liikuma.

Meeleavaldajate laialiajamine, paljude vigastamine ja areteerimine andis põhjust uuteks protestideks. Ärevus ei vaibunud, vaid pigemini kasvas, koosolekud jätkusid, kõned teravnesid. Ülikoolihoone ümber tekkis politsei, sisseminejaid kontrolliti. Loomulikult ei saadud sellega leppida, tekkisid uued miitingud, nõuti politsei lahkumist ülikooli ümbert. Vastuseks sellele tuli politsei väljast sisse ja nõudis, et üliõpilased lahkusid aulast, kus miitingut peeti. Üliõpilased omalt poolt nõudsid politsei lahkumist. Nii oodati tund, oodati kaks, kumbki pool ei liikunud paigast. Oldi valmis aulas istuma kas või nädal otsa. Nälja kustutamiseks ilmusid ei tea kuidas sinna suured korvitäied leiba. Nüüd tungisid politseinikud koridorist aulasse ja hakkasid üliõpilasi ükshaaval välja tassima, mis võttis kaunikesti aega.

Järgmisel päeval kuulutati üliõpilaste poolt välja streik. Loenguid tuli boikoteerida, ja kui vaja, takistada. Oli ju streigimurdjaid, peamiselt mustsajalise «Vene Rahva Ühingu» liikmed, kes hoolitsesid selle eest, et loengul oleks kuulajaid. Suurem osa õppejõude toetas streikijaid: kes jäi haigeks, kes teatas, et ta sellises olukorras ei suuda oma mõtteid koguda. Kui siiski mõni leidis, kes loengut pidama ruttas, seda häbistati. Tungiti auditooriumi, hakati segama, ja kui see ei mõjunud, aitas haisupomm.

Kogu jaanuar ja veebruar 1911 kulgesid ülikoolis streigi tähe all. Salajane streigikomitee teatas, et streik lõpeb siis, kui politsei ülikoolist lahkub, kui taastatakse üliõpilaste koosolekuvabadus ja kui areteeritud üliõpilased vabastatakse. Areteerimisi polnud nimelt vähe, neid toimus ülikooli koridoriski. Juhtusin seal olema, kui kange lehk ninna tungis ja hinge tahtis matta. Sedamaid algas välkkiire haarang. Sain viimasel

silmapilgul lipsata koridori otsas asuvasse üliõpilaste raamatukogusse, mille uks lukku keerati. Siiagi tungis vastik hais, kuigi aknad avati. Väljast hoovas sisse jääkülma õhku, mis pani lõdisema. Kes koridoris politsei näppu puutus, võeti kinni ja saadeti hiljem kolmeks aastaks asumisele. Selle saatuse osalisteks said ka mõned eesti üliõpilased, nende hulgas tuntud pedagoog Hans Roos, kes saadeti Arhangelski kubermangu.

Streik vaibus iseenesest alles kevadeks, kui algas eksamite hooaeg. Üliõpilased olid näidanud oma revolutsioonilist meelsust mitte ainult Peterburis, vaid ka teistes linnades. Muidugi mitte Tartus, kus valitses buršivaim.

Lenin kirjutas tolelaegse üliõpilaste aktiivsuse puhul oma artiklis «Meeleavalduste algus»: «Vene rahvas ärkab uuele võitlusele, sammub vastu uuele revolutsioonile.»

Milliseks pühakuks aga Tolstoi ise mõnede silmis muutus, näitab kas või järgmine lugu. Mõni nädal pärast kirjaniku surma kanti Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi traditsioonilisel aastapeol Pavlova saalis ette üliõpilase A. Oina lühinäidend «Üliõpilane õpib». Näidati, kuidas seda õppimist üürikorteris vahetpidamata segatakse. Et oma tuba veidi meelepärasemaks teha, riputab üliõpilane magusa oleograafia asemele seinale Tolstoi näopildi. Perenaisele uus pilt ei meeldi. «Kes see suure habemega vanamees on?» küsib ta. Ainuüksi sellest jätkus! Kuidas võib suurt vene kirjanikku nõnda mõnitada! «Peterburi Teatajas» ilmus sel puhul äge protest Ado Birgi (hiljem Eesti kodanliku vabariigi tuntud tegelane) sulest. Viimane oli, nagu teada, Riias vaimuliku seminari kasvandik olnud ja pühakuid kummardama õppinud. Nende puutumatu ritta asetas ta nüüd ka Tolstoi.

Mis kõik ei kordu! Olin minagi kord selle kirjaniku kohta artikli kirjutanud ja mõnda ta inimlikku joont maininud, mida Jasnaja Poljanas käies olin kuulnud ta tütre suust ja ka lugenud teiste mälestustest. Pole kaua aega tagasi, kui üks õpetatud kirjandusteadlane sellest kunagisest kirjutusest jällegi pühaduse mõnitust välja luges.

Mulle pole ükski geenius olnud niivõrd püha, et oleks mind pimestanud nägemast ta nõrkusi, koomilisi külgi või mõningate ta seisukohade paikapidamatust. Kaks aastat tagasi olime Tolstoi sünnipäeva viie-kuuekesi pühitsenud sel moel, et olime koolist ära jäänud, samal ajal referaate pidades ja isekeskis tema vaateid arutades. Meile oli ta siis eeskätt tsaari- ja kirikuvastase hoiaku kehastuseks, vastuvõtmatu aga oli tema kurjale mittevastupanu printsiip, tema maaküsimuse lahendamise viis, samuti ta kunstikäsitus.

Kuigi paljud Tolstoi poliitiliste vaadetega nõus polnud, leiti siiski õnnelikult üks tolstoilik loosung, mis neil veriste repressioonide aastail väga aktuaalne oli ja kõiki progressiivseid üliõpilasi ühiseks aktsiooniks liitis. See oli: maha surmanuhtlus!

(Järgneb)

* * *

Aeg on tulnud, sõber, aeg on tõesti kätte jõudnud,
 ei hing mul ole nii veel enne asu nõudnud —
 raashaaval iga päev viib lendu olemist,
 viib tunni järel tund meist elu mõlemist.
 Önn — see on virvapilt, mis jahtimist ei tasu;
 kuid mida leida võib, on vabadus ning asu.
 Mul orjal väsinul üks salanõu ei kao:
 siit kaugel otsin tööks ja hellaks rõõmuks pao.

1834

Rändaja

I

Kord olin uitamas kesk hoolduseta orgu,
 kui ütlematu vaev mu järsku surus norgu,
 mind haaras hirm ja piin kui mõrvalt püütud meest,
 kes ilmsikksaanud süüs ei pääse kohtu eest.
 Siis hingehaavades ma halasin ja kurtsin,
 taak turjal, vintsklesin ja mures käsi murdsin
 ja soigusin vaid üht justnagu tõvehoos:
 «Mis pean ma tegema? Mis mulle toob see loos?»

II

Taas oma koju siis ma läksin longuspäi.
 Mu kurbus mõistmatuks seal kõikidele jäi.
 Ma arvasin, on hea, kui püsin vait ja vaga
 ja oma perega ei mõtteid musti jaga;
 tund tunni järel läks, kuid vaev — see kasvas veel
 ja mattis südant nii, et kütkeist pääses keel.

«Oh häda, häda küll! Eks teadke, lapsed, naine,»
 nii neile rääkisin, «ränk hirm ja murepaine
 mu hinge pigistab, ja ainumõtte sund
 mind piinab. Tulemas, oh! ligi on ju tund:

pea tõuseb leek ja tuul, ja meie linn ei püsi,
nii on see määratud, tast jääb vaid tuhk ja süsi;
meil tuleks varmalt nüüd, et säästaks meid see müll,
veel leida varjupaik — kuid kus? oh häda küll!»

III

Mu kodakondseile vist pentsik näis see jutt,
kõik kohkvel vahtisid mind nagu hullunut,
ent peagi toibusid ja jätsid hommikuni
mind rahusse, et viiks mult palaviku uni.
Kuid nutmast, kaeblemast ei päästnud mind ka säng,
jäid lahti rasked laud ja kestma hingeäng.
Aovalgel nähti ju, et enam ma ei lama,
ja tuldi küsima ning kuuldi sedasama,
mis ennistki. Siis vaen, umbusk ja pahameel
pead tõstsid omastes, kes leidsid vääralt teel
mind astumas ja nüüd mind püüdsid kurja nõuga,
küll põlastusega, küll valju sõimu jõuga
sealt pöördä. Valjemalt ent kaebles minu rind,
ei kuulnudki ma muid ning valu vaevas mind.
Ja lõpuks kodustel said otsa sõim ja kära
ja käega lüües kõik nad pöörasid must ära
kui tüütust jampsijast, kel mõistus segi pääs
ja kellel range arst võib olla ainus pääs.

IV

Jõud ammandumas, nii ma läksin rammetuna,
et teil ja kõndudel taas hulkuda kui tuna,
pilk ringi ekslemas kui vangil pagejal
või vihmahirmu käes peavarju hagejal.
Nii koormat tarisin ja hinges lootus kuhtus.
Üks noormees tundmatu seal mulle vastu juhtus.
Mis imevaikne pilk tal tõusis raamatust
ja mõõtis küsides mind ja mu ahastust!
Ma kostsin vastuseks: «Tea, et mu hirmu tooja
on surm ja kohtupäev, mind kutsunud on Looja,
kuid selle päeva ees mu hinge surub õud —
ma pole valmis veel.»

— «Kui tõesti siin su jõud
jäänd nõdraks,» lausus mees, «miks, ütle, seda linna
sa pole jätnud veel? — Aeg ammu teele minna!»
Kuid mina: «Kuhu siis? Kus on see õigeim tee?»
Käe noormees sirutas ning näitas kaugusse
ja lausus nagu arst: «Mis näeb su silm seal? — vaata!»
Nüüd silmist valusaist ma püüdsin pilku saata,
neid ahnelt avades kui see, kes pääsnud kaest.
«Üks valgus,» kostsin siis, «sealt lohutab mind vaest.»
«Siis mine, tähiseks see valgus eemal särav,
vaid seal on lunastus, su ainus kitsas värav,
sa seda näha saad, teel kindlalt püsi vaid
ja mine!» — Teele sealt ma sööstsin jalamaid.

V

Nüüd puhkes ärevus mu omastes ja teistes,
kes olid tundnud mind, ning kodulävel seistes
mu pere hüüdis mind ja valjult hädaldas,
hulk sõpru, tuttavaid neil ümber sagimas;
seal oli söimajaid ja haletsejaid segi,
kes maani needis mind, kes jälle naeruks tegi,
naist toetas-troostis üks ja teine pidas heaks,
et naabrid vägisi mind seoks ja koju veaks —
ja juba olidki mul kannul jälitajad,
kuid sammu lisasin, jäid taha linna rajad,
jäid taha siinsed maad, neist kiirustasin priiks,
et kitsas värav pea mind lunastusse viiks.

1835

Tõlkinud P.-E. RUMMO

Nelikümmend päeva, ei ühtegi ööd

Taimõr, suvi 1966

1

a ei tahtnud Igorit segada. Las ta puhkab. Terve päev igikeltsalisse pinda auke raiuda, et kindlaks teha, kui sügavalt muld lahti on sulanud, see ei ole nali. Las ta puhkab ja näeb kena und. Et on kodus naise ja laste juures. Juba kümme aastat jätab Igor nad igaks suveks Leningradi, et siin Arktikas neid põrgulikke auke raiuda ja öhtuti kodust unistada. «Sul on ilus naine,» ütlesin, «ja truu vist kah.» — «Jah, ta meeldib mulle,» vastas Igor ja jäi jälle telgilage jõllitama. Nõnda ta unistab. Nüüd jäi magama. Paljas pealagi helendab magamiskoti avast. Ta pole veel kolmkümmend viiski, aga hakkab kiilaspäiseks jääma. «Kõik suved käi läkiläkis, sellepärast,» seletab. Juhtusin seepeale ütlesin, et aja pea paljaks ja määri binaaniga, hakkavad kasvama nagu paplid (need juuksed). Ants Roosipuu tegi nii Kamtšatkal ja varsti abiellus. Igor, hullukene, uskusi ja ilmus öhtusöögile õndsalt häbeliku naeratusena, pea paljas. Küll tüdrukutel oli hea löksutada.

Ajan enese tasakesi magamiskotist välja, topin saapad jalga, poolkasuka selga ja koperdan õhu kätte. Damka niutsatab ja kargab püsti. «Tšš, kaome tundrasse,» ütlen talle, «võtame päikest ja jahime lemminguid.»

Päeval oli kole ilm, hirmus tuuline (20 m/sek.). Öhtuks jäi vaikseks, praegu on päris tore, selge, paar kraadi sooja.

Vaikne. Isegi ühiselamus ei lärmata. Ei, siiski, tüdrukute helesinisest telgist jõepervelt kostab poolvalju kõnesädinat. Nadja teatab, et piiritust on veel paariks korraks, ja kui Parskov veel nuruma tuleb, annab talle taimeraamiga. «Anna, anna,» ütleb Toma, «aga kes sulle siis veel kalu toob!» Nadja lubab ise püüdma minna.

Ei saa siin esialgu keegi magada. Ainult kalurid, aga nemadki peavad end enne kõvade troppide ja käsikähmlusega väsitama.

Uni ei saa tulla. Päike paistab ööl ja päeval. Täna on 10. juuli, kell kaks öösel, aga päike on kõrgel nagu Eestimaal jaanilaupäeva öhtupoolikul, nii kella seitsme-kaheksa ajal, kui poisid lähevad tuleaset seadma.

Pikk päev algab siin juuni lõpupäevil ja kestab peaaegu augusti keskpaigani.

Pjassina on vaikne. Mitme kilomeetri laiuse hõberibana teeb ta Tareja kohal järsu käänu läände ja kaob kaugemal kõrgete jaarkallaste varju. Jaare lõhestavates orgudes on veel kõikjal lund ja jääd. Paiguti ta ei sulagi ära. Püsib järgmise lumeni. See tuleb varsti, paari kuu pärast on siin juba talv. Ka kõik väiksemad järved on veel jääs. Aga lõunapoolsetel jaaridel õitsevad juba tundralilled, madalad erksavärvilised kuuskjalad, lumetulikad, kivirikud, drüüased, tundrakanarbikud, lippkarnad ja paljud teised. Ega sinne floora ei olegi nii vaene — Tareja ümbru-

ses registreerisid botaanikud üle kahesaja õistaimeliigi, nendele lisandub mitusada liiki eostaimi.

Roninud üle mulksuva soonõlva, mis on kaetud valgeid vahupalle meenutavate Scheuchzeri villpea mätastega, põikame kitsasse orgu. Selle põhjas voolab selgeveeline ojake. Kaardi järgi peaks seda orgu mööda jõudma järvedeni.

Niisugune on tundravaikus. Külma ja justkui hõre. Helid, kui neid on — oja vulin, jääste lumelahmakate kukkumine, lemmingu piuksatus, isegi enese samm kribisevatel samblikel —, eralduvad teravalt ja ehmatavad. Damka haugatus on nagu sauruse möire (oi, kas nad ikka möirgasid?), pesalt äralendava hane tiibade vihin nagu startival TU-l. Ääretul lainjal tundralagendikul võimendub iga seda vaiktühjust katkestav nähtus. «Naba», kümnekonna meetri kõrgune kühmuke meie statsionaari juures, näib hiiglamäena, olles meile heaks orientiiriks ka kaugeatel marsruutidel.

Org laieneb ja lõpeb platoo jalamil. Siin siis algavadki need tundrad, mida peame uurima, nende teket, muldi ja taimkatet. Nõlv on nagu täis tipitud musti «medaljone». Keskel must, ainult väheste koorik-samblikega üleskummunud piklik «silm», selle ümber korrapärane vall tarnade, drüüaste, villpeadega. Meeter vahet, jälle «medaljon». Kuidas nad tekivad? Suures laastus on põhjus teada — igikelts ja külmakohrutus. Raudköva igikelts moodustab vettpidava kihi. Sügiseste ja kevadiste külmade ajal paisub kiiresti igikeltsale kogunenud jäätuv vesi. Surve on võimalik ainult ülespoole, igikelts on vääramatu. Ja niimoodi surutakse tundrapinnasele värsket mulda, aluspõhja materjali, kivikesi. Tekivad «medaljonid», kiviklibu-hulknurgad. Tundrapind on nagu hiigellaste mängumaa. Küll on nad siia ehitanud kivivallidega ümbritsetud linnu, ajanud kokku kõrged mättavallid ja eraldanud nendega (ilmselt möödulinti kasutades) aarisuurused laigud. Ja siis tulid nende salapärase hiigellaste mängumaale õpetatud mehed akadeemiast ja ülikoolidest ning võtsid nõuks välja uurida — mis mäng see on? Kui kiiresti sellised hulknurgad on ehitatud? Kui kaua need püsivad? Kui need mängumaad maha jäeti, hakkasid «medaljonid» taimestikuga katuma. Kui kiiresti see toimub? Kes on esiasukad? Kümned ja kümned pinnasekaevud, sajad mulla keemilised analüüsid, tuhanded taimkatte kirjeldused ja detailsed skeemid, mikrokliima uurimised... Nõupidamised, sümposioonid, diskussioonid... Magamata ööd, infarkt... Ja siis tuleb veel üks väärikas isand «keskusest», teatades, et ka tema on tundraid uurinud (meenutatakse, et ta tõesti viibis paar päeva Polaar-Uraali statsionaaris), ning leiab (mis peab muidugi otsus olema), et selliseid küsimusi uurida pole vaja. «Ei oma rahvamajanduslikku tähtsust.» Ja söidab Sotši.

Tundrad on aga olemas. Miljonitel hektaritel meie maast. Tohtu suure, peaaegu asustamata riigina ulatuvad nad Koola poolsaarest Tšukotkani. Kas nad tõesti jäävad igavesti sellisteks? Aga muidugi mitte. Juba praegu kerkivad metsatundrase suurlinnad. Isegi maaviljelus on jõudnud 69. laiuskraadini. Tundrapõu varjab kolossaalseid rikkusi. Inimene hakkab kunagi neid kõiki kasutama. Selleks on aga tundraloodusest vaja väga palju teada. Pisidetailideni. Kõike, mis ehk praegu näib isegi ebaolulisena. Sest tegelikult teaduses ebaolulist ei ole olemas. Ei tohi olla. Uurima asudes peab kõik, iga vaevumärgatav pisiasi, iga fakt olema võrdselt tähtis. Võrdselt sundima tähele panema, säilitama, võrdlema, mõtestama. Uurija suurus avaldub nii sageli just nimelt selles,

et ta oskab näha faktis, millest teised möödusid kui ebaolulisest, uut ja tähtsat. Sageli nimetatakse seda juhuse, juhusliku fakti märkamiseks. Nõnda «tänu juhusele» avastas Robert Koch mitmete tõbede tekitajad, nii andis inimkonnale penitsilliini vaikne šotlane Alexander Fleming. Ainult et Koch ja Fleming valmistusid kohtumisele «oma juhusega» palju aastaid. Ja ei öelnud ühegi katse, vaatluse või andme kohta — «see pole tähtis».

Me uurime Taimõri looduse seaduspärasusi, ta teket, ehitust, koosseisu. Praegu on töö «teoreetiline» — tundrasoid ei kuivendata ega varuta ka nende turvast; tundratesse ei rajata põlde. Aga kunagi... Võib-olla aitab «medaljonide» tekke ja dünaamika seaduspärasuste avastamine geoloogide maardlate otsimisel, võib-olla ehitajaid linnade rajamiseks sobivate kohtade otsimisel. Ei tea. Praegu veel ei tea. Praegu uurime me loodust sellisena, nagu ta on. Sest ainult objektiivne põhjalik looduse tundmine võib tagada kõigi tema rikkuste avastamise ja kasutamise.

2

Kõnnin Pjassina kõrgel jaarkaldal ja otsin jälgi. Ma tean, et see on lootusetu tegevus. Ikkagi kakssada kakskümmend neli aastat tagasi... See oli aprilli keskel 1742. aastal. Võib-olla, ja isegi tõenäoliselt, oli nende laager siin, Pjassina suures käänus.

Selle päevaga oli tulnud üle viiekümne versta. Vinge tuul puhus otse näkku. Püüsid selged külmad ilmad. Koeranahksed saapad ei pidanud vastu teravatükilisele jäisele lumele, nad lagunesid tükkhaaval ja Semjon Tšeljuskini pidi jalgu mähkima kanepiste palakatega. Metsikult habetunud näos punetasid ja vesitsesid silmad — hallid, teraselised, kõike tähelepanevad. Tuul, tuisk ja valusvalgelt kiiskav lumi päeval, lämmatav suits pisikeses nahktelgis öösel tegid oma tapvat tööd. Juba mitmes aasta.

Nartajalaste terav krigin. Ühte nartat veavad koerad, teist Tšeljuskini ise. Toidumoon, mõned mööduriistad, veidi puid (hoolikalt kimpu seotud) ja ilmatu pikk raske palk.

Kuskil siin Pjassina ääres tabas Tšeljuskini purgaa. Mitu ööpäeva kügeldi jaari varjus. Lagedale ei tohtinud minna, kohe viib tuul su minema nagu polaarrebase karvatüki üle jäähangede ja lumesüvendike.

Mõne päeva pärast saadi jälle liikuma. Oli paraskülm vaikne ilm. Koerad töötasid hoolsalt. Ust-Tareja saare juures (praegu on seal asula) saadi kalurilt külmetatud kala. See andis uut jõudu. Iga päev tehti kuuskümmend-seitsekümmend versta. Pjassina suurest käänust mõnisaada versta allavett tehti järsk käänak kirdesse.

19. mai 1742. Lage tundra lõpeb. Ees on pankjääs meri. Tšeljuskini tunneb, et ta on täitnud oma viimase ülesande — ta on jõudnud Aasia mandri kõige põhjapoolsemasse tippu. «Saagu sellele nimeks Kirdeneem!» Nii saigi. Aruandekirjas Vitus Beringile Tšeljuskini kirjutas: «Sellel rannikul ei näinud ühtegi jahtipidavat inimest, ja rannik oli täiesti tühi, ja keegi ei ela sel rannikul, ja elada polegi millestki, nii nagu meiegi saatsime jalboote puude ja vee järele, kes midagi ei leidnud, ei puid, ei vett... See neem on kaljune, jaaripealne, keskmise kõrgusega; ühe neeme ääres on jää sile... siin andsin ühele neemele nime: Kirdeneem.»

Vaid kuskil kaugel lõuna ja kagu pool nägi Tšeljuskini mägesid, mitte

eriti kõrgeid, aga selgetipulisi. Bõrranga... Tšeljuskini teadis, et neid polnud veel keegi ületanud. Aga ei teadnud, et nad jäävad saladuslikeks, kutsuvateks, ligipääsmatuteks veel paljudeks aastakümneteks...

Neeme tippu, sinna, kus Aasia mandri kõige põhjapoolsem tipp kaob Põhja-Jäämerre, raius Tšeljuskini igikeltsa augu ja rammis sellesse a-samba enesele ja vene maadeuurijatele — nelja meetri kõrguse palgi, mida ta oli kaasas kandnud sadu versti mööda jää- ja lumekõrbeid.

Kirdeneem... Kas tunnete sellist Põhja-Aasia kaasaja kaartidel? Ei. Nüüd kannab ta Tšeljuskini nime. Tšeljuskini neem. Selle nime andis talle akadeemik Middendorff 1878. aastal ja nii tuntakse nüüd seda neeme kogu maailmas.

Kirdeneem, Tšeljuskini neem...

Andke andeks, lugeja, et põikan nii pikalt ajalukku. Siin on see vältimatu. Siin pole ausambaid, mille kirjadest võite lugeda — kes, millal, kuidas... Siin pole muuseumi, pole elavaid järjekestjaid... Aga just siin, kui püüad olla mitte ära kantud purgaast, kui tunned keset juulipäeva soojust, kuidas äkki sulle hambaid näitab sinne peremees — Arktika, siis mõistad, kui üleilmlikult suured olid need, kes tulid siia esimestena.

Vassili Prontšiššev, Maria Prontšišševa, Semjon Tšeljuskini, Nikifor Tšekin, Hariton Laptev, Alexander Middendorff...

1735. aasta kevadel saadeti Jakutskist suurele reisile kohmakat, aga vastupidavat laeva. See oli «Jakutsk», 70 jala pikkune, 18 jala laiune kolmekümne aerupaariga varustatud pargas. Suure Põhjaekspeditsiooni leitnant Vassili Prontšišševi uurimisrühma ülesandeks oli selgitada, kui kaugele Põhja-Jäämerre ulatub Taimõri poolsaar. Ekspeditsiooni koosseisu kuulus ka Maria Prontšišševa, ülema abikaasa. Ta oli esimene vene naine, kes võttis osa polaarekspeditsioonist. Ülema abiliseks oli Semjon Tšeljuskini — vaikne rässakas mees.

Võideldes vahelduvate tuultega, tormiga ja jääsupiga, jõuti sügiseks Olenjoki jõe suudmeni. Siia jäädi talvituma. Järgmisel suvel purjetati edasi ja jõuti 77°55' põhjalaiuseni. Ükski laev, ükski eurooplane ei olnud siin enne viibinud. Sünge, elutühja kõrbena näis ränduritele Taimõri rannik. Talve hakul oldi sunnitud tagasi pöörduma Olenjoki suudmesse. Külma ja haigused laastasid meeste tervist. Üksteise järel kanti nad kaldavallile ja maeti jäisesse hauda. Varises kokku ka ülem. 9. septembril 1736. aastal süngitati ta Tumuli neeme juures igikeltsalisse hauda. Varsti järgnes talle ka Maria Prontšišševa, imetusväärne, kangelaslik naine, kes oli võrdse meeskonnaliikmena teinud kõiki töid laevalae pesemisest vaatluspäeviku täitmiseni.

Kuna meeskonna koosseis oli vähenenud peaaegu pooleni ning lõpuks oli ka toidumoon, otsustati minna tagasi Jakutskisse. Siin koostati üksikasjalik aruanne Vitus Beringile, Suure Põhjaekspeditsiooni üldjuhile, ja jäädi ootama uusi korraldusi.

Möödus paar aastat. Vahepeal oli Tšeljuskini remontinud laeva ja varvanud uue meeskonna. 1739. aasta mais saabus ekspeditsiooni uus ülem — Hariton Laptev.

Asuti jälle teele. Seekord jõuti Faddei neemeni. Talvituti Hatanga lahes. Siit tehti mitu retke Taimõri sisemaale.

1740. aasta suvel tehti kolmas katse purjetada ümber Taimõri. Kuid seegi lõppes ebaõnnestumisega. Jää lõmastas laeva. Kaks nädalat kanti maale toidutagavara ja vaatlusriistu. Siis hakati liikuma tagasi Hatanga

suunas. Ekspeditsiooni päevikust loeme, et vaatamata pidevatele purgaadele lõppes see suhteliselt hästi — teel hukkus ainult neli meest.

Ekspeditsiooni peaülesanne oli aga ikka veel täitmata — oli selgitamata, kui kaugemale põhja ulatub Taimõri poolsaar. Olid olemas kõik põhjused ekspeditsioon lõpetada — laev oli hukkunud, toidumoon otsas, paljud mehed surnud. Kas tõesti jätkatakse uurimistöid? Jah, jätkati.

1741. aasta suvel moodustati kolm rühma, kes pidid maad mööda uurima Taimõri rannikujoont. Laptev liikus Taimõra jõe suudmealale, Tšekin Hatanga ja Taimõra jõe vahelisele rannikualale, Tšeljuskin aga Pjassina suudmealale. Tšeljuskin läbis üle 1500 versta ja saabus 1742. a. 19. mail Aasia mandri kõige põhjapoolsemasse tippu.

Prontšišštševi, Laptevi, Tšekini, Tšeljuskini vaatluste ja uurimustega olid üldjoontes selgitatud Taimõri poolsaare kuju, ulatus ja rannajoone kulg. Millise hinnaga see saavutati! Toodud read vaevalt suudavad lugejas luua ettekujutust nende meeste läbielamistest, loobumistest ja raudsest tahtejõust. Sõnadel on selleks liiga väike jõud. Või siiski — teadlaste-maadeuurijate biograafiate suured meistrid Berg, Zweig või Moreau oskaksid ehk lugejas luua mõningase pildi nende rändurite vapustavast mehisusest. Aga ometi on õige ettekujutuse saamiseks sellest vaja korragi seista rinnutsi kas või augustikuu lumepurgaaga. Siis hakkad tasapisi mõistma, kes oli ja mida tegi Tšeljuskin. Eriti, kui põgened jalustrabava purгаа eest roomikautosse, tellid endale radio teel järgmiseks päevaks helikopteri ja avad mugavas kabiinis nüri endastmõistetavusega kompotipurgi...

Pärast Prontšišštševi—Tšeljuskini—Laptevi ekspeditsiooni jäi Taimõr sajaks aastaks puutumatuks maaks. Vähemalt teaduslikele ekspeditsioonidele. Venemaa arenev kaubandus ja tõusev huvi looduslike ressursside vastu suunasid aga möödunud sajandi algul Vene Teaduste Akadeemia pilgud taas Põhja-Siberile. Kaks Eestimaalt pärit õpetlast — Karl Ernst v. Baer ja Alexander Theodor v. Middendorff — olid need, tänu kellele sai teoks suur Põhja-Siberi ekspeditsioon. Piibe mees Baer veenis Teaduste Akadeemiat selle ekspeditsiooni hädavajalikkuses ja valmistas Middendorffi jaoks ette kõik vajalikud materjalid, Hellenurme mees Middendorff aga oli see, kelle 1842.—1845. aastani korraldatud ekspeditsiooni tulemustel kirjutatud hiiglaslikku uurimistööd «Reis Põhja- ja Ida-Siberisse» nimetati palju aastakümneid «Siberi entsüklopeediaks». Ükskõik millisel eesmärgil teadlane sõidab Taimõrile, kas uurima sealset loomastikku, taimkatet, geograafiat, kliimat, kohalike rahvuste etnograafiat — ikka peab ta kõigepealt pöörduma Middendorffi monograafia poole. Aga see töö ilmus üle saja aasta tagasi!

Kõnnin Tareja kõrgetel lubjakivikaljudel ja otsin jälgi. Ei siiski, siia vist Middendorff ei jõudnud. Tema marsruut läks paarsada kilomeetrit lõuna poolt ja pööras siis mööda Ülem-Taimõra jõe Taimõri järveni. Sealt mööda Alam-Taimõrat Kara mereni.

Aga loetud leheküljed Middendorffi «Reisist» meenuvad. Tema rännak mööda külmunud Jenisseid, vaevaline edasirühkimine mööda Pjassina-Heta veelahet, tema ennastsalgav võitlus punetisepeideemiaga, kümned surmast päästetud neenetsid, ekslemine Suures Taimõri tundras, miraažid... lakkamatud vaatlused, möötmised, kogumised. Avastused, suured ja väikesed. Uued, senitundmatud jõed, järved, saared. Ja jällegi ei suuda peletada mingit kurvasegust imetlustunnet ning tõdeda süüdlaslikult — kui vähe me teda tunneme, kui vähe tast kõneleme. Oh jaa, Hellenurmes on ju muuseum, 1965. aastal korraldasime aga väikese kon-

verentsi teadlase 150. sünnipäeva tähistamiseks. Aga see kõik pole see, mida oleks vaja...

Baer ja Middendorff pole üksi. Eestist on võrsunud kümned maadeuurijad, õpetlased, kes on oma nimed kustumatult kirjutanud maakera eri osade looduse uurimise ajalukku. Adam Krusenstern — Venemaa esimene ümbermaailmareisija, tema poeg Paul Krusenstern — Arktika uurija, Bellingshausen — Antarktika uurija, Fuhrmann — Middendorffi abiline Taimõri ekspeditsioonil, Toll — Põhja-Jäämere uurija ja «Sannikovi maa» otsija, Maack — Kaug-Ida uurija, Tartu Ülikooli professorid Schrenk, Ledebour, Bunge, Lippmaa ja kümned teised.

Nüüd ehk teeb üks või teine lugeja imestava kulmulügituse ja püüab meenutada, kes oli see Maack, või kas ikka Lippmaa on ka tuntud väljaspool Eestit ning kui teiste maade looduse uurija. Teatakse ju viimase kohta eelkõige, et see Tartu Ülikooli professor hukkus sõjapäevil traagiliselt Botaanikaaias koos abikaasa ja tütreaga.

Jah, tõesti, me tunneme ja õpetame keskkoolis ning ülikoolis värsiseppi ja jutumeistreid, kes vähegi laiemast vaatevinklist hinnates on vaid lokaalsed diletandid või epigoonid. Kuid püüdke mõnelt abiturienidilt teada saada, kes oli Middendorff või Toll, Russow või Bunge, Schmidt või Öpik, ja te saate enamikul juhtudel vastuseks vaid endastmõistetava õlakehituse. Milline Toll? Ja Schmidt? Eestimaalt? Kuulus?

Süngeks teeb. Mis ütleks professor Alttõa, kui tema tudengid näitaksid välja säärast ignorantsust Marie Underi tundmisel! Aga Lippmaa on vähemalt Põhja-Euroopa teaduses sama mis poeesias Under. Ta on kirjutanud klassikalisi ökoloogilisi töid, milles selgitatakse taimede kohastumiste seaduspärasusi Arktikas, ta on uue struktuurianalüütilise suuna rajaja taimkatte uurimisel, ta oli uurija, kelle teaduslik pärand on veel tänapäevani lõpuni hindamata, ta oli õpetlane, tänu kellele loodusteadlased igas maailmajaos otsivad kaardil Eestit ja eriti selle väikest saarekest Abrukat, mille lopsakad laialehised metsad oma keerulise ehituse ja meie looduslike tingimuste kohta lihtsalt hämmastava liigirikkusega olid Lippmaa tööde laboratooriumiks. Ega asjata ei räägita (mis ka fakt on), et kolmekümnendatel aastatel soome botaanikud kümnete kastide kaupa Abruka taimi oma herbaariumidesse vedasid. Samuti kui välismaa geoloogid — näidetena kas või professorid P. Raymond ja Sun-Yun-Chu — leidsid Eesti paemurrud ja puuraugud olevat ammendamatud teadusliku materjali varamud, mille kõige haruldasemad kivistised rändasid Põhja-Ameerika, Jaapani ja Hiina muuseumidesse ning instituutidesse, et siin saada materjaliks suurte üldistuste tegemisel.

Muidugi — kirjandus on üldkultuuriline nähtus, mille tutvustamisel omavad suurt tähtsust ka kohalikud ning üldvõrdluse puhul väikesed esindajad, sest nende töö ja eneseavaldus on rahva kultuuriliste ning revolutsiooniliste püüdluste peegel. Nõustun. Aga ei suuda siiski leida õigustust sellele disproportsioonile, mis meil valitseb kultuuri (kitsas mõistes) ja teaduse esindajate saavutuste hindamisel ning propageerimisel.

Teaduse ajalugu, tõeliste teadlaste biograafiad jutustavad hoopis rohkemast kui ainult teadusest kui sellisest. Nad on inimühiskonna suure edasiliikumise keeruliste, vastuoluliste protsesside tundlikud indikaatorid. Nad on inimese veendumuste ja oma ideaalide väärikate kaitsjate etaloonid. Nad on eeskujuks meie aja põlvkonnale tema neurootilises viskluses komfortaabli äraelamise ja eesmärgipürgimuse vahel.

Taimõr algab Norilskis. Ka meile. Algab selle suure linnaga, mille olemasolust kõik on kuulnud, aga siia saabudes ikkagi käsi kokku löövad ja ahhetavad — suur moodne linn metsatundra põhjapiiril! Ja veel vaiadel! Alles oli lennuki all lumelaiguline tundra, aga nüüd kastklumbid muru ja lilledega, suur staadion, valged purjekad Norilkal, õllejärjekord, melonid (järjekorrata).

Norilsk eilne ja tänane.

Eilne — geoloog Urvantsevi hütike vanalinnas Mäe tänaval, kust algas Norilski maardlarikkuste uurimine 1921. aastal, paar barakki raudtee ääres; tänane — suurlinn laiade prospektidega, kaunite läbimõeldud arhitektuuriliste ansamblitega, teatritega...

Mõnepäevasest peatusest Norilskis jäid eriti meelde kolm pilti.

1. M a j a d. Esimesel jalutuskäigul mööda Lenini prospekti näib, nagu oleksid kõikidel majadel akendega keldrikorruksed. Aga ei — majad on lihtsalt «alt tühjad», nad seisavad massiivsetel vaiadel. Maja all võivad poisiklutid «luurekat» mängida, mis aga peaasi — tuuled vihisevad majade alt läbi ega lase igikeltsal üles sulada. Tavalises ehitustehnikas majad lagunevad siin kiiresti laiali — majaanune igikelts sulab üles, poristub, hakkab «libisema», ja vundament koos sellega.

2. R a h v a s. Mitte ei saanud algul aru, mis selles ruttavas toimekas rahvas oli erilist. Tavalised inimesed — töölised, üliõpilased, väga asjalikud, parajalt viisakad. Aga ometi oli midagi, mis erines tavalisest linnapildist. Lõpuks sain aru — vanainimesi ei ole! Puhha noored, poisid ja tüdrukud või noormehed ja neiud. Veidi sekka ka keskealisi. Suure otsimise peale ka mõni üksik vanainimene. Viimastele ei ole sinne aasta-aegade vaheldus — «kaksteist kuud talve ja ülejäänud suvi» — kontimööda.

Noorus võimutseb. Ja paljuneb. Räägitakse, et kõige defitsiitsem ja kõrgepalgalisem amet Norilskis on... lapsehoidja. Sada kuni sada viiskümmend rubla kuus. Prii söök. Ja suvi Krimmis. Ega midagi — pensioonipäevad tasuks Norilskis veeta.

3. K a s v a t u s m e e t o d i d. Läksin päris vara hommikul linnaga tutvuma. Kõndisin mööda Lenini prospekti tundrani välja. Linn lõpeb siin äkki. Suur kuuekordne maja ja selle taga kohe mätlik tundra hõredate lehistega. Talveks linn suletakse — tänavalõppudele seatakse ette kõrged tarad, et lumepurgaa linna ei puhuks.

Tagasiteel nägin äkki mööda prospekti mingit rongkäiku tulemas. Ees, kõrval ja taga miilitsad, keskel poolsada inimest, kõnniteedel sajad saatjad. Mis manifestatsioon see on nii varasel hommikutunnil? Jõudsin ligemale ja kuulsin, kuidas ruuporiga miilits hõikas: «Jälgige seda subjekti, paremalt esimest — tema see on, kes ei anna Gorki tänava inimestele rahu, muudkui joob ja lärmab!» Paremalt esimene oli kõhnuke mehenäss; pea maas, käed sügaval taskus, tatsas ta hoolikalt edasi. Ühinesin saatjatega. «Osutage tähelepanu teisele reale!» hüüdis miilits. «Seal samub kodanik Anastassia Ivanova. Kas tunnete ta ära? Ta promeneerib siin juba mitmes kord! Tema kaklemistele peab tulema lõpp! Häbi talle!» Väga häbi vist ei olnud. Või oli õppinud «kala». Roosa rätik ümber kaela, sammus ta kindlalt edasi, kuulmata miilitsat, märkamata rahvast, vesteldes oma naabriga. Ei, siiski — piidlevad kiirpilgud kõnnitee poole reetsid midagi. Vähemalt hirmu.

Kaasaegne liikuv häbipost! Nii toimub siin igal hommikul. Need on eelmise päeva «viieteistpäevalised». Hommikul vara seatakse nad Miilitsavalitsuse ees kolonni, kõnnitatakse mööda prospekti, ja tagasi. Nüüd juba tööle. Efekt on lihtsalt hämmastav. Linn, mis mõne aja eest oli tuntud «pisihuligaansuste» poolest, on praegu saavutanud suhteliselt korraliku linna kuulsuse. Vaid nädalavahetuse kolonnid kipuvad veel suured olema, muidu hakkab kord majja saama. Aga veel mõni aeg tagasi — igal hommikul sada-kakssada pilkealust! «Vohh oli vaatepilt,» ütles minu valgustaja, ilmselt noor kaevur. «Spektaakel! Aga nüüd — mõned närbunud õied ja paadunud topsivennad!» Mida kõike küll ei kahetseta!

Muljed Norilskist jäid kesiseks. Kuidas kellelgi veab. Möödunud aastal istus meie ekspeditsioon üle kahe nädala Norilskis. Käisid kaevandustes, uues kuulsas linnas Talnahhis, Lama järve ääres. Meil läks ladusamalt. Kolmanda päeva õhtul teatati, et üks vesilennuk lendab Tarejasse ja saab meid — kuus hilinenud ekspeditsiooniliiget ja meie varustuse (pool tonni) — peale võtta.

Oli 8. juuli 1966. Lendasime piki suurt Pjassina järve. See oli keskosas veel jääs, servad olid aga vabad ja esimene karavan (sihtkohaga Dicksonisse) otsis ettevaatlikult rabadamat jääd ja vaba vett. Seal all reelingu ääres seisab praegu professor Aleksandrova ja jälgib kaldaid. Ta otsustas Tarejani jõuda laevaga (vaatamata viie-kuuepäevasele reisile), et tutvuda taimkatte vaheldumisega piki Pjassina jõge. Voolab ju see meie sihtkoha Tarejani üle 600 kilomeetri otse põhja ja nii on hästi jälgitav taimkattetüüpide vaheldumine metsatundrast arktiliste tundrateni.

Lendame veidi üle kolme tunni. Kahesaja kilomeetri järel kadusid viimased helerohelised lehisetukad. Algab lage oranžpruun tundra madala tumerohelise vaevakase kogumikega, tuhandete valgete (jääd!) järvesilmadega, jõgedega, põhjapödrasalkadega.

Seal, kus Jenisseiga paralleelselt voolav Pjassina teeb suure käanu läände, silmasime äkki kõrgel jaarkaldal majadegruppi. Lennuk tegi paar tiiru jõe kohal veendumaks, et mõni juhuslik palk «veendumist» ei sega. Mõnikümmend meetrit sujuvat libisemist veesuuskadel ja olime kohal.

Tareja. Viis majaköksi. Randumissild. Raadiomast. Lehvitavad ja midagi hõikavad ekspeditsionikaaslased. Klähviv koortekari. Eemal jõuk taaruvaid mehi.

Kaelustamisel ei tahtnud lõppu tulla. Niisiis oli nüüd kogu ekspeditsioon koos (välja arvatud professor Aleksandrova, aga tema teati rahulikult allavett sõudvat). Siia saabuti nelja «invasioonina» terve kuu jooksul. Nüüd oldi koos, kaheksateist loodusteadlast — botaanikud, mullateadlased, zooloogid, biofüüsikud, meteoroloogid. Kompleksne ekspeditsioon Lääne-Taimõri looduse uurimiseks.

Eestimaal ei kannaks niisugune asula isegi küla nime. Jõe ääres kaks elumaja ja ladu, kaldapervel meie ekspeditsiooni hütt kahe toa ja köögiga ning kõige kõrgemal, lausktundral kalurite «ühiselamu». Aga siinmail on see tähtis asustatud punkt, mida tunneb iga taimõrlane. Siia

tuuakse jõgesid-pidi püügipunktidest kala, mille lennukid Norilskisse kannavad. Siin on «pood» Sergei Grigorjevits Maltsevig, Pjassina basseini kõige tuntuma mehega, kes võib kaks nädalat piiritust juua ja ikka oma töö ära teha, kes võib kaks nädalat ilma piirituseta elada (kui naine külla sõidab, siis ei tunne Maltsevit üldse ära — ajab habet ja kipub meid teietama), kes võib kaks nädalat Taimõri loodusest ja inimestest rääkida, kordamata ühtegi nime ja seiklust; ja lõpuks — siia saabub karavan aastaproviandiga.

Siin, Tarejas, elame meie ja paarkümmend kalurit.

Kõige tähtsam sündmus aastas on siin — karavan.

See juhtus minu viiendal Tarejas viibimise päeval.

Tulime pärastlõunal tundrast ja märkasime juba kaugelt, et midagi on lahti. Kalurid sagisid randumissilla ümber, kaelad õieli. Marina Botš, kaunitar geobotaanik, jooksis meile vastu ja hädaldas juba kaugelt: «Valmistuge kõige hullemaks — karavan tuleb!»

Karavan tuleb. Professor Aleksandrova. Piirituselastiga. Suhkrukottidega. Tubakaga. Kinoga.

Karavan — pidu ja häda. Kaluritele pidu, meile häda.

Enamik sinsetest kaluritest ei ole päris tavalised kalamehed. Ekspeditsiooni liikmed nimetavad neid (omavahel) «eksbandiitideks». Nad ei ole kalurid «südame valiku» järgi. Ennevanasti, kes viis, kes kümme, kes viisteist aastat tagasi, olid nad treialid, laadijad, kütjad, madrused — kuidas keegi. Siis nad tegid midagi paha — Parskov murdis sisse kaubamajja, Vahhonin tappis valvurieidekese («kogemata», nagu ta väidab — «eideke hakkas nii koledasti karjuma, mis mul üle jäi kui koksata...»), Travov kasutas oma lukksepaoskusi sobimatul viisil. Kõik nad said oma õiglase karistuse, pärast selle ärakandmist kasutavad aga veel Taimõril neile võimaldatud «poolvabadust» järelemõtlemiseks... Liiguvad ühest püügipunktist teise, Tarejast käivad kõik läbi, sest siin on «pood» ja siia toob karavan talveproviandi.

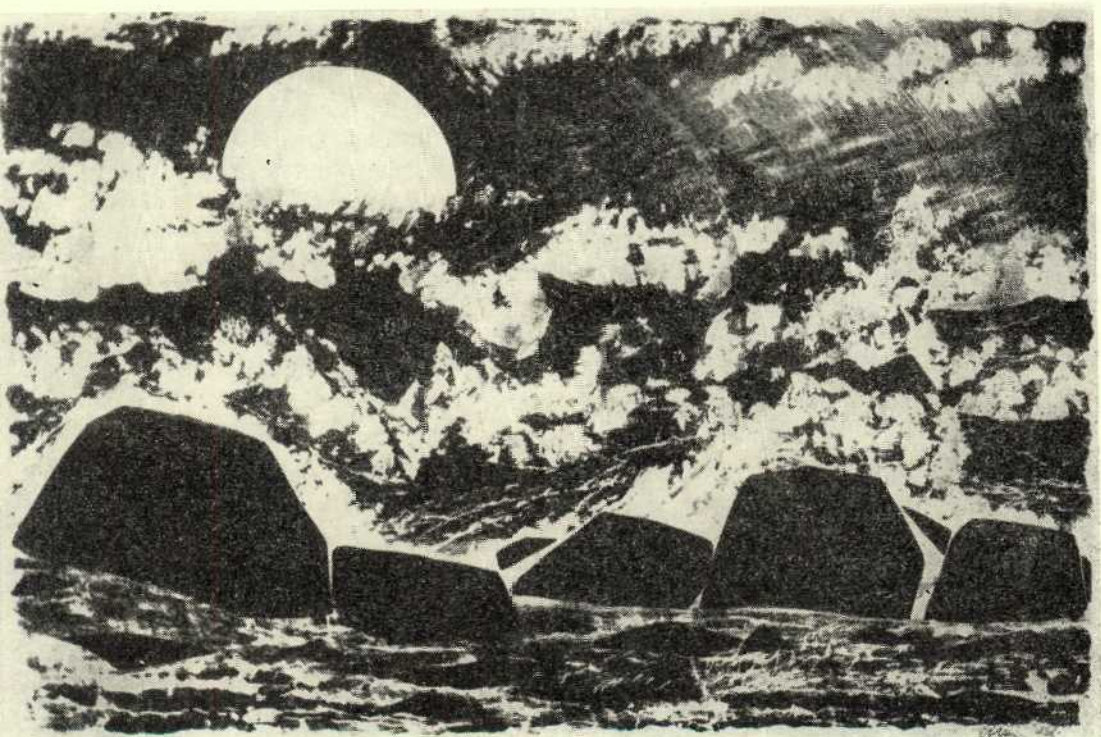
Üldiselt talutav rahvas. Lahke, kohati isegi pealetükkivalt, sest meiega on mitu kena neiukest-laboranti. Igal õhtul käiakse kala ja põhjapõdrakintse pakkumas. «Võtke, sööge terviseks, meil neid on.» Ja jäädakse alandlikult tuppakutset ootama. Minule näisid nad esialgu suurte usaldavate ja lihtsameelsete lastena. Nad olid huvitatud meie tööst, aitasid meid, kui vähegi said. Ja pärisid pidevalt kõige ootamatumaid asju. Head uudishimulikud poisid.

Kuni saabus karavan.

«Eksbandiidid» saavad naturaaltasu. Raha nad ei näe. Püütud kala arvestatakse ümber rahaks ja vastavalt individuaalsele arvele võib iga mees endale Norilskist, mida soovib, tellida. Tellitakse kompvekki, biskviiti, suhkrut (hästi palju, sest sellest tehakse «praekat»), ja peamiselt muidugi piiritust. Viimase aastanorm saabub karavaniga. Soliidne kogus — mitukümmend liitrit iga mehe peale.

Ja siis see algab. Kahenädalane traagilis-dramaatilis-komöödialik «pidu». Esialgu on see päris peo moodi. Süüa, juua, laulu. Siis algavad kaklused. Tuleb minna lahutama. Ühesuguselt päevapaistelisel peol ei tule ega tule lõppu. Öösel lõbustatakse end meie hüti korstna pihta märkilaskmisega. Käime magamata nägudega ringi. Kirume kalureid, käime neid palumas, lubame nende peale Norilskisse kaebama minna. Ei midagi. Pidus kestab.

«Möödunud aastal jätkus neile aastanormist ligi kolmeks nädalaks,

E. Okas

Kuu ja meri (Autolito) 1966

aga tänavu näib asi nagu kiiremini minevat, ehk lõpetavad kahe nädalaga ära,» arvab Nadja Matvejeva. Jääb vaid loota. Lõpuks kaob meis viimane kannatus. Ühel öhtul tunnen, kuidas mu silmadele vajub mingi mustjasvioletne vari, haaran nurgast esimese ettejuhtuva löögiriista (see on mullapuur) ja torman välja. Äkki vallandub mu suust mingi arusaamatu hääletsustevaling, vehin puuriga, haaran Parskovil rinnust ja tõukan ta konservikarbihunnikusse... Mehed vahivad mind pärani silmi, taanduvad, pomisevad midagi. Lähen tagasi hütти. Tüdrukud istuvad laua ääres, silmad maas. Igor tõmbab mu kõrvale ja sosistab: «Kust sa seda õppisid? Tead, sa ületasid nad mitmekordselt!»

Tüki aja pärast saan aru, mida olin karjunud. Palun naiskolleegidelt vabandust. Kokutan midagi alateadvuslikust koorealusest kollektorist, kuhu kogunevad isegi ebatsensuursed sõnad, kui oled neid teatud suures korduses kuulnud. Öhtul telgis itsitas Igor kaua ja noris, et ma veel kord oma «kolmekordsete» lugulaulu kordaksin. Ei tulnud midagi välja ja nii ta jäigi uskuma, et ma olen veidi häbelik...

aga järgmisel hommikul tuli rühm kalureid hütти, ütlesid, et nad olid vist veidi liiale läinud ja meid seganud, panid kaks põdrakintsu maha, löikasad suured viilud külmetatud nelmat ja tegid ettepaneku juua «selle pika terviseks», kes ilmselt on vana põhjamaalane.

Niisiis oli suur pidu lõppenud. Pärast seda algas vähem närviline ja tüütav, aga seda kestvam «alandlikkuseperiood». Piiritus oli otsas. Nüüd olid kalurite ainukeseks lootuseks meie «meditsiinilis-majanduslikud» varud. Tuldi hommikul ja öhtul, seisti tundide viisi alandlikus ootuses, pakuti liha, kala, nahku. Manguti, solvuti, mõni katsus ähvardustega. Algul nad said, mida tahtsid, olenesime ju meie suurel määral nende lihast ja kalast. Aga pikkamööda said meiegi varud otsa. Nende kannatus mitte. Kuu aega hiljem, mõni minut enne seda, kui lennuk mind Ust-Tarejasse hakkas kandma, jooksis äkki Vahhonin randumissillale ja ähkis mulle järele: «Kuule, kas sul midagi üle ei jäänud, noh, kas või seda, mida te putukatele joodate!» (Ta pidas silmas formaliini...)

Tjahh. Keeruline rahvas. Otsisin nendes seda head, mis igas inimeses pidi olema ja mida vaid üles leida on vaja. Ausõna — vist leidsin ka. Ajasime Parskoviga pikad jutud maha. Teadusest, kosmosest, lastest, viinast, kodust, naistest... Ta arutluses oli siirust, mingit ürgset õigluseotsingut, varjamatut elujanu, abitut kahetsust, hirmutavat viha enese ja tühjalt elatud aastate vastu. Ajuti tekkis usk, et sellest mehest saab veel üks õige kasulik indiviid meie tõsimeelses tööürgases ühiskonnas. Siis aga märkasin kohkumusega, kuidas need vilkuvad inimlikkuse hingeterakesed kaeti tõkatis kurjusepilvega: «Niikuinii tapan ära! Maha põletan! Üles poon!»

Raske rahvas, kes elab nagu suletud nõiarings. Omavahel stimuleerivad nad üksteises peamiselt kurjust ja halba — selles mõttes on niisuguste ühesuguste kalduvustega inimeste kooshoidmine kasvatuslikult lihtsalt vale. Hajutada «heade» hulka? Ka seda on proovitud... Kuid kõige imelikum on, et mõned papad-mammad peavad nende seltskonda sobivaks kasvatuskolooniaks! Valeri, Norilski «tvistikuningas», arsti poeg, morfiini näppamise pärast Riia Meditsiiniinstituudist väljaheidatud solge noormees, teeb siin vanemate soovil läbi töökasvatuse kuuri... Teda siin muidugi kasvatatakse...

Hoopis harva kohtutakse siin Taimõri põliselanikega — nganassaanidega. Nende põhielualad asuvad Ida- ja Kirde-Taimõril. Siia satuvad vaid üksikud kütid põhjapõdrakarjade jälitusretkedel.

Nganassaanid on Põhja-Siberis üks huvitavamaid vähemusrahvusi. Praeguseks on neid säilinud vaevalt pool tuhat inimest. Nende päritolu kohta on vähe teada — ühed teadlased peavad neid Lõuna-Siberi samojeedihõimude, teised idast («teiselt poolt suurt vett») siia saabunud Taimõri ürgasukate järeltulijateks. Ise nimetavad nad end «nganuo nganasa» — pärisinimesteks. Väiksekasvulised, saledad, punakaspruunide nägudega, väga liikuvad, imetlusväärselt vastupidavad on need «pärisinimesed». Veel kahekümnendatel aastatel elasid nad peaaegu ürgkogu-kondliku korra tasemel. Isegi praegu on veel jahirelvana kasutusel vibu! Tsivilisatsioon oma hea (ja kurjaga) on aga jõudnud nendenigi. Asulad, tulirelvad, koolid, kinod, velskripunktid. Kuid tuhandete aastate jooksul juurdunud rännuinstinkti ei ole nii kerge murda. Naiivne ettekujutus põhjarahvaste paigustamisviisist — ehitatakse mugavad majad, organiseeritakse «punane tšumm», luuakse kolhoosid, ja ongi kultuurset paigalist nõukogulikku elu elav asula — see sobib ehk algkooli koduloolugemikku. Kõik on siin hoopis keerulisem ja raskem. Nganassaanid, põlised kütid ja kalurid, teevad iga aasta kuni kuuesaja kilomeetri pikkusi retki. Alustatakse metsatundrast ja jõutakse Bõrranga hallide kaljumägedeni välja. Nii iga aasta — sajandeid, aastatuhandeid. Kogu nende elurütm, kombestik, organismi elutalitlus — kõik on kohanenud just niisugusele elule. Kui vanad nganassaanid toodi vastehitatud majadesse, jäid nad varsti haigeks. Asula kõrvale kerkisid peagi põdranahk-sed tšummid (nganassaanidel «ma») ja vanamehed asusid jälle oma tavalisele tööle. Näib küll, et siin on hoopis midagi muud vaja — mugavaid ja kindlaid liikumisvahendeid (ehk mootorsaane, Taimõri lumikate on purgaadest nii tihe ja plink, et ei jäta nartajälgigi järele), häid laskeriistu, kerget, sooja ja mugavat rõivastust, kindlaid laopunkte arstimate, kütuse ja toidutagavaradega. Elumajad gaasipliitide ja vannitubadega — noh, ka need võivad olla. Aga tundub, et neile tuleb mõelda teises järjekorras.

Tõeline kütt-nganassaan on stiihiainimene, katkematult seotud meile kujuteldamatult raskete tundralooduse tingimustega ning oma toitja ja katjaga — põhjapõdraga, «bafiga». Meenub pilt, nii igapäevane ja loomulik neile, nii «eksootiline» meile — tšummi ees istub nganassaanitar ja toidab oma rinnaga haigestunud põdravasikat. Pikakarvalised laikad sagivad kilgates ringi. Mehed puhastavad püsse. Poisikesed toimetavad midagi võrkude kallal. Tšummitipust tõuseb rahulikku suitsu.

Homme asutakse pikale jahiretkele.

5

Kui oled endale raamatute-reisikirjelduste varal loonud ettekujutuse Arktika uurijatest, polaarrändureist ja jääs ning lumes talvitujatest, vahid esialgu kohtlaselt, uudishimulikult ja varjamatu aukartusega neid inimesi, kes on käinud samu radu Amundseni ja Nanseniga, Papanini ja Schmidtiga.

Aga esialgu ei märka neis midagi iseäralikku. Nad on ehk vaid tagasihoidlikumad kui nooremad Arktika vallutajad, kes igal sobival ja vastupidisel võimalusel kipuvad suuresõnaliselt oma rasketest ekspeditsioonidest jutustama, kõnnivad ringi kasimatus habemes ja määrdunud vati-kuubedes.

Pjotr Stepanõtš Svirnenko on väikest kasvu, kõhn, kenade hõbedaste juustega vaikne mees. Ei suitseta, ei tarvita vägijooke. Tõuseb vara, ajab

igal hommikul habet ja kreemitab seejärel hoolega nägu. Teeb võimlemisharjutusi. «Kodus» (s. o. siin, Tarejas) kannab harilikke pikki pükse, valget särki ja pintsakut, erinedes sellega kõikidest meist. Räägib vähe, rohkem kuulab teisi. Raiub meile puid, toob vett, sageli teeb süüa, läheb tundrassa rühmaga, kellel on vaja «tehnilist» abi. Öhtuti kirjutab suurtesse kaustadesse ümber päevaseid vaatlusandmeid. Vaiksel. Vahel tõstab pea ja naeratab muhedalt nooremate bravuuritsemist kuulatades.

«Pjotr Stepanõtš, homseks ei ole leiba,» ütleb Toma.

«Olge mureta, küll saab.» Hommikul kella kaheksaks, kui me end telkidest välja ajame, on kolm krõbedat leiba laual.

«Pjotr Stepanõtš, maksimumtermomeetrid valetavad,» kaebab Volodja.

«Eks neil siis ole liiga soe, vaatame järele.» Nikerdab veidi ja viib termomeetri natukese aja pärast ise vaatluspunkti.

«Pjotr Stepanõtš, sauna tahaks...» piuksatab Nadja.

«Homme? Saab.» Sauna tehakse nii. Sobivasse kohta jõe äärde tehakse kõva löke. Sellesse pannakse hunnik kive. Need aetakse hästi kuumaks. Lökkeaseme kohale ehitatakse telk. Saun ja keris missugune! Vihtleme ja puha. Vaevakasest saab päris toredaid vihtu.

... Pjotr Stepanõtš on Nõukogude Liidu kangelane. Töötas kakskümmend kuus aastat Põhja-Jäämere saartel (Franz Josephil, Novaja Zemljal jm.) meteoroloogina. Esimesed viisteist aastat ei käinud puhkusel, see oleks võtnud asjatult palju aega. Polaaruurijatele oli vaja pidevaid andmeid ilma kohta.

«Kas raske ei olnud, haigeks ei jäänud?» esitan nõmedavõitu küsimuse.

«Vahel oli. Need olid ju kahekümnendad-kolmekümnendad aastad. Ravimeid ei olnud. Skorbuut murdis. Minu jaama esimene ülem Glazov hukkus. Oli juba kümme aastat talvitunud, üks aasta jäi pensionini. Haigestus skorbuuti, ei suutnud ennast sundida hülge aju ja verd sööma. Mina pääsesin, hülge aju aitas. Ainult hambad võttis ära. Kolmekümne kaheksandal aastal käis meil üks Arstiteaduste Akadeemia ekspeditsioon. Leidsid, et lumevees on vähe boori. Selleta jäävad hambad haigeks ja hakkavad välja langema. Oleksid võinud mõne booripreparaadi teha (lumeveele lisamiseks). Aga ei teinud. Jäin hammasteta. Need siin on proteesid.»

Nüüd on Pjotr Stepanõtš pensionil. Elab Jaltas. Kenas valges majakeses. Nagu öeldakse — veedab rahulikke vanaduspäevi... Ei ole õige! Kui Pjotr Stepanõtš kuulis, et professor Tihhomirov organiseerib uut ekspeditsiooni Taimõrile, läks telegramm Leningradi: «Võtke kaasa laborandina, teen kõike.» Ja nüüd ta siis siin on — Nõukogude Liidu kangelane laborant Svirnenko.

«Pjotr Stepanõtš, põdraliha saab otsa...»

Ja viimane uudis — Svirnenko jäi Taimõrile talvituma. Tarejasse. Üksi. Leidis, et selles punktis oleks huvitav ja vajalik teha aastaringseid meteoroloogilisi vaatlusi.

Küll on lihtne kirjutada — jäi sinna Tarejasse... Aga mis seal talvel on? Viiskümmend kraadi külma, pidevad purgaad, lõpmatuna näiv polaaröö. Meie osmik on katuseni lumehangedes, kitsast tunnelit mööda poeb Svirnenko hange alt välja, et kolm korda päevas ilmavaatlusi teha. Tarejalased jätsid talle talveproviandi tagakambrisse — kuivatatud kala, suhkrut, tangu, jahu. Värsket Svirnenko ei saa — jahi-ega kalamees ta ei ole. Päris üksi teda siiski ei jäetud. Vestluskaaslasteks on talle

vana, nartaveoks kõlbmatu koer Neegus ja tuvi, kelle kalurid Norilskist Tarejasse tõid ning kelle eest Svirnenko innukalt hoolitsema hakkas. Tuvi Tarejas, 73°30' põhjalaiust! Ornitoloogiline sūrpriis. Tuvi ja Neegus elavad toas ja olenevad mõnusasti Svirnenkost, kes oleneb ainult iseendast.

Taimõri poolsaar on peaaegu kaks korda suurem kui Inglismaa. Ometi tunnevad siinsed inimesed kõik üksteist.

Ühel õhtul astus meie poole sisse onu Paša, sügavakurrulise pronksja näoga kütt. Jõi kruusi teed ja pöördus Pjotr Stepanõtši poole: «Oleks nagu teid kuskil näinud.» Too vastas, et onu Paša on ka talle nagu tuttav. Kas ta pole mitte Novajal olnud? Selgus, et on. Isegi samal ajal Pjotr Stepanõtšiga. Jutt läheb kohe sina peale.

«Aga kas sa Žuravljovi mäletad?»

«Mäletan. Ta uppus ära. Jäi liiga kauaks jääpangale.»

«Aga Noskovi?»

«Tean. Hukkus Taimõri järve ääres. Eksis purgaasse. Koerad sõid ta ära. Leidsime kuu aja pärast ainult hunniku luid. Koerad lasime maha.»

«Ja-jaa,» ütleb onu Paša. «Stenin oli Žuravljovi rühmast. Teda sa pead ka mäletama. Lõbus poiss, glatsioloog, mängis pilli. Läks hulluks. Hakkas jala «suurele maale» minema. Valvasime, valvasime, aga lõpuks ikka läks. Kaduski ära.»

Tuppa astus Veera Danilovna Aleksandrova, professor-geobotaanik.

Onu Paša heitis talle uuriva pilgu ja ütles: «No tere ka, emake, kas lugesid oma «tundratagused» üle?»

Veera Danilovna teeb suured silmad ja hakkab siis kõlavalt naerma.

«Ei tundnud ära, Pavel Serafimõtš, andke andeks, ei tundnud ära. Siis te olite noor sirge uljaspea, aga nüüd...»

«Ega teiegi enam gümnaasiumist ei ole,» vastab onu Paša ja on nagu veidi solvunud.

Õhtul, kui taimi raami vahele seame, käin Veera Danilovnale peale, et jutustagu, kes need «tundratagused» on.

«See oli 1932. aastal. Arktiliste alade uurimine toimus siis veidi teisiti kui nüüd. Olime geobotaanikud, maakorraldajad, põtrade loendajad ja rahvastiku uurijad, kõik kokku. Seekord suunati meid Ida-Taimõrile. Igarkas anti meie kasutusse prantsuse lennuk — niisugune puldanist põrnikas. Olime Tjulinaga kahekesi. Pugesime piloodi selja taha, kahekesi istuma ei mahtunud, üks pidi seisma. Piloot «teed» ei tundnud. Seletasime, kuidas oskasime. Lendasime madalalt, kui kuskil järve ääres tšummi nägime, laskusime ja küsisime teed. Siis me avastasimegi Ida-Taimõril rühma inimesi, kes nimetasid end «tundratagusteks talupoegadeks». Olid muidu nagu venelased, aga rääkisid jakuudi keelt. Hiljem selgus, et on kasakad, kes XVIII sajandil kuidagi Taimõrile olid sattunud. Onu Paša oli sel ajal Taimõri järvel küttimas. Tema abiga loendasime neid «tundrataguseid». Üle saja inimese oli.»

Pärast seda on Veera Danilovna kogu Põhja-Siberi läbi rännanud. 1936. a. läbis ta esimese naisena (üksil!) kaldast kaldani Novaja Zemlja. Seejärel uuris Taimõri, Franz Josephi ja Ljahhovi saart. On läbi käinud kõik tundravööd, kirjutanud mitu raamatut*.

Õhtuti aga tüütasime Veera Danilovnat seni, kuni ta oma märkmiku

* Eesti keeles on ilmunud tema populaarteaduslik raamat «Maa jõud» (1960).

kinni löi («No mis ma siis teiega ikka teen!») ja vaikse rinnahäälega lugema hakkas — Puškinit, Lermontovi, Apuhtinit, Blokki, Gumiljovi, Ahmatovat, Mandelštami, Jesseninit... Tundus, nagu oleksid nad kõik siin ääretutel tundratel ekselnud, külma polaarpäikese üksinduses igatsenud sooja, mõistva ja abistava inimhinge järele, laulnud looduse karmuse ilust...

Siis prantsatab aga uks lahti ja kitsukesest avast surub end tупpa mammutjas kogu: meie professor, ehk nagu ta ise end eelistab nimetada — «Sankt-Peterburi Ülikooli korraline professor», ühesõnaga Boriss Anatoljevitsš Tihhomirov. Tema on meie šeff. Kõige ja kõigi ülem. «Taimõri kuningas». Viimase tiitli andsid talle siinsed vanimad paigalised — «eksbandiidid».

Nagu selles eas ja positsioonis teadlane kunagi, paneb Tihhomirov ise harva kätt «musta» töö külge, kuid valab kõik üle oma ammendamatu kogemusterahaga. Alati heatujuline, märgatavalt hajameelne, kõiki sinatav ja patsutav professor peab olema kõigega kursis. Ei ole kahtlust, et ta tõesti väga palju teab. Kuidas võikski see teisiti olla!

«Ah jälle lüürika!» kõmistab ta. «See ei sobi siia, Arktikasse, ütlen mina, Sankt-Peterburi Ülikooli korraline professor. Siin tuleb tööd teha ja hoolsalt süüa. Süüa! Andke, mis teil seal on!»

Oi jessas seda söömist! Küll palju erinevat ja igasugust olen süüanud, aga nii üheülbaliselt palju küll veel mitte kunagi! Meie menüü vaheldus range korrapärasusega — üks päev keedetud (või veidi ülespraetud) põdraliha, teine päev kala. Pjassina ja sajad järved kihavad (nii see meile vähemalt näis) kaladest, vali vaid, kas soovid tširri, nelmat, siiga, tuura, lutsu (ei, vabandust, seda «musta kala» ei söö siin isegi koe-rad!), ärni, alpi hörnast, rääbist, omulit või muud. Keedetult, praetult, kuivatatult, külmetatult... Kõige parem on viimane. Läheme Tareja külmhoonesse — pikka maa-alusesse käiku, mis on raiutud igikeltsalisse jaari, võtame sealt sületäie külisevaid tširre ja asume neid kodus «laasima». Pikad õhukesed jäised laastud («stroganiina»), veidi soola ja pipart peale, Marinale kaebame, et on nagu gripitunne... Õndsus!

Iga mehe peale olevat päevas keskelt läbi kaks kilo kala läinud... Aga kala söime ju ülepäeva!

Ägiseme hütist välja. Palun Igorit, et ta aitaks mind sirgeks tõmmata. Telki, telki, kõige ihaldatavasse ja mugavasse paika maailmas!

6

Jõgi oli niivõrd sile, et tundus, nagu liugleksime mööda jääd. Meie tiluke alumiiniumpaat lõhkus iseteadvalt mitme kilomeetri laiuse Pjassina vett ja meie olime, nagu peab olema — toredad poisid, kes läksid vallutama senivallutamatu, leidma senileidmatut, tundma senitundmatut... Olime varustatud mitme püssi, fotoaparaadi ja taimeraamiga. Peale selle oli meil veel turisti priimus, kott kuivikuid, soola ja suhkrut. Kõike muud annab suur loodus ise. Ei, siiski — külmarohtu oli ka veidi. Nii igaks juhuks.

Vist sama palju kui on looduseuurijaid, on ka nende tüüpe. Uurijale, kellele on loomupärane laboratoorne töö — visa võitlus eksperimendiga päevast päeva samas pisikeses laboratooriumis, töö samade ainetega, katseklaasidega, pipettidega —, on võõrastav ja võib-olla isegi vastumeelne loodusteaduste ajaloo uurija tolmuiv arhivaaritöö. Viimane

suhtub aga sageli umbusuga nendesse, kelle «Riiklikuks Arhiiviks» on metsik taiga või inimtühi tundra. Noh, ta ei pruugi meid just põlata, aga enese ekspeditsionisti osas kujutlemisel tunneb kahtlemata teatud võõristust. Nii nagu väliuurijagi arhivaariametisse seatuna. Iga kord, kui ma mingi ajaloolise fakti selgitamiseks pean mõne päeva töötama arhiivis, olen nagu aheldatud. Töö lõppedes aga on niisugune tore kaevandushobuse tunne, kes üle tüki aja maa peale tuuakse... Kuigi arhiivis on nii tohutult palju huvitavat!

Ühesugused pole aga needki loodusteadlased, kes on seotud välitöödega. Mitut «tüüpi» uurijaid võis märgata isegi meie väikeses koosseisus. Toma Polozova on näiteks «põlvitaja» — kui ta oma proovilappide kallale asub, siis juba teda nende juurest ära ei kisu. Kükitab ruudukese juures ja loeb, mõõdab, kogub, prepareerib... Tema ülesandeks on arktiliste tundrataimede bioloogia uurimine. Tuleb selgitada nende arengurütm, maa-aluste osade ehitus, taimede kasvu ja arengu sõltuvus igikeltsa sügavusest. Kui ta vähemalt korraks üleski vaataks! Või õigel ajal sööma tuleks. Tema jaoks ei eksisteeri sessinatstes maailmas muud kui proovilapid. Ja nii lumest lumeni. Sügavhallid mõtlikud pikaripsmelised silmad vaatavad meid etteheitvalt, kui Igoriga kokutame, et oleme siin oma stationsaarsed proovilapid kõik läbi tuhninud ja nüüd tahaksime minna «võrdlema».

«Ärge tuulake ringi,» ütleb ta. «Teil pole midagi võrrelda.»

Igor vaatab veidi abitult mulle otsa, siis lööb aga särama ja teatab, et Hansul on vaja Tareja jõel lubjakivikaljusid uurida. Neil pole käinud veel ükski botaanik, seal kasvab aga palju lubjalembesi liike, ja — nüüd satub ta päris hoogu! — kuna Eestis on laialt levinud loopealsed ja klint lubjalembese taimestikuga, siis on Tarejal vaja ära käia saagu-mis-saab.

Praegu Igor muidugi vassis. Me tahtsime lihtsalt veidi rännata, jah-tida, muidugi ka taimi korjata ja mõned mullakaeved teha, sealhulgas ka Tareja lubjaalal. Ja alles hiljem selgus, et Igor oli suurt õigust luisanud.

«Meil pole teile midagi kaasa anda. Kuivained on arvestatud ühistarvituseks,» teatas Toma.

«Oo Tomake, kullake, meil pole midagi vaja, anna ainult veidi kuivikuid ja suhkrut. Me püüame ja laseme kõik ise. Ja teilegi veel toome — tead, hanesid, põtru, nelmat,» lubas Igor hasartselt.

Pagan võtaks, ka see läks täide!

Aga muidugi — meestega on siiski kergem asju ajada. Svirnenkole oli vaja ainult põial püsti ajada ning mulksuv plasku kadus Igori tunkede põhjatusse taskusse.

Aga kuidas sinna lubjakivikaljudele saab?

Jala ei tule välja — tundra oma tuhandete järvede, jõgede ja soodega ei lase läbi. Lendurid loobusid meist viisakalt — nemad enda peale sel-list vastustust ei võta.

«Viime teid sinna, aga tagasi peame ju ka tooma. Aga kui ei leia üles? Aga kui tulevad vihm ja udu? Jäate sinna, surete nälga või eksite ära,» teatab piloot. Tal on valge särk seljas ja must lips ees. Ausõna, nagu mõni diplomaat. Raseeritud, šipreeritud, viigitatud... Pärgel, Tartus näen vist minagi selline välja! Selline peps. Piinlik tagasi ja ette mõelda.

Siis läksime motoristi otsima. Onu Miša magas oma laeva («Tareja») kajutipugerikus, soolanelma pea ning tühi piiritusepudel kaenla all. Ränga raputamise peale saime ta seisundisse, mis mõnevõrra sarnanes

ärkvelolekuga. Onu Miša oli näost must nagu «tundramedaljoni» silm, selles mustas laigus toretses punakaspruun kõbruline nina nagu hoonisa. Hallikaspruun juuksepahmakas oli nagu kevadine jussheina sasistik. Saime lõpuks teada, et ta on kätte saanud oma joogipoolise kvartalinormi, selle ära nolpsanud ning tagatipuks laeva kruvi katki sõitnud. Nüüd oleks vaja Norilskisse lennata, et uus kruvi tuua, aga ei saa — pea valutab.

Niimoodi.

Ja siis meenus meile Dima-Radist.

Ohverdasime poole Svirnenko antud külmarohust, kuulasime õhtu-pooliku Dima jutustust oma seklusrikkast elust ja keskööks oli kokkulepe ratifitseeritud — viib meid oma alumiiniumpaadil lubjakivikaljudele, jätab meid sinna ja tuleb nädala pärast järele. Võit!

Kui olime sõitnud umbes kaksikümmend kilomeetrit, tegime esimese peatuse «Telgi» juures. (Taimõri asustus on niivõrd hõre, et isegi koht, kuhu kalurid aeg-ajalt püstitavad telgi, omandab varsti teatud kindla «asustatud punkti» tuntuuse, see kantakse Nõukogude Liidu kaardile, selle järgi orienteerutakse.) Siin olid paar aastat tagasi olnud kalurid jääalusel püügil. Kõdunevad telgiseinad laperdasid tuules. Telgis leidsime koti soola, paki ajakirju «Ogonjok» ja veidi padruneid. Telgi ees vedesid bensiinipaagid ja mingid hallid luud.

Oli juba kesköö. Esialgu mõtlesime siin peatuda, äkki aga otsustasime millegipärast üksmeelselt edasi sõita. Kiirustades ja külmast võbisedes laadisime paadipärale mõned kuivemad lauad. Telk jäi seljataha. Tontliku varjuna tantsis ta kaldajärsakul.

«Ära vaata,» ühmas Dima.

«Miks?»

«Vastik meenutada. Nad jätsid ta üksinda siia. Tülitsesid, kaklesid, ja jätsid lõpuks haigena maha.»

Madal ööpäike kuldas jõepinda. Sõitsime mööda laia kullarada, mida kahelt poolt palistasid kõrged mustad kaldaseinad.

«Ära vaata tagasi.» Dima otse karjus mulle seda.

Meie ees tõusid õhku neli luike. Jõelt peegelduv valgus värvis nad õrnkuldjaks.

Üksindus ja mahajäetus teeb nõrga inimese metsikuks ja hoolimatuks. Kolm meest olid jääalusel püügil. Terve pika talve. Püüdsid kala, küttisid, mängisid kaarte, lugesid kümneid ja kümneid kordi neidsamu ajakirjanumbreid. Algul jätkus piiritust. Kesktalveks sai otsa. Üks meestest säilitas veel pudelikest — arstirohuna. Mitu kuud vaieldi ja sõimeldi selle ümber. Ühes tülihoos haaras mees pudeli ja lõi selle raevus vastu naripalki puruks. Seda peeti meeles. Kevadel mees haigestus. Ühel hommikul, ärganud palavikulisest unest, märkas ta õudusega, et on jäetud üksi . . .

Tema viimased päevad . . .

Mustad seinad taandusid jõest kaugemale. Üksik põder ujus üle jõe.

«Haned!» karjatas äkki Dima.

Jõgi tegi järsu käänaku ja äkki märkasime enda ees hanesid — sadu paaniliselt kiirustades siia-sinna ujuvaid suuri linde. Vaid mõni üksik tõusis lendu.

«Sulgivad haned!» karjus Dima. «Ha-haa, nüüd nad meie käest ei pääse! Anna neile!» Minu kätte pisteti tüüripulk ja algas jaht. Dima oli

nagu arust ära — muudkui laadis, sihtis ja tulistas. Lennuvõimetud linnud paterdasid abitult oma lühikeseks sulginud tiivakõntsudel, nad ei jõudnud isegi mööda vett joosta, nagu seda teeb emahani, päästes oma poegi vaenlase eest ja teeseldes haiget või haavatut. Ainuke pääsemine on sukeldumine. Aga seegi ei aita.

«Paremale, pööra paremale,» röögib Dima, silmad kilamas peas. Paat teeb tiiru ja varsti ilmub peaaegu otse selle kõrval veepinnale väsinud lind. Pahh! Surmavalt haavatud lind katsub veel sukelduda, aga ei suuda. Värisev kael langeb lõdvalt veele.

«Igor, ära lase,» haaran sõbral käest, «see on vastik!»

Igor on kahevahel. Vaatab heitunult, jahihasart silmis, kord Dima, kord minu poole.

«Mis sa vahid, lase,» käsutab Dima. «Kas sa ei näe, kui palju neid siin on!»

«Dima, Igor, jätke juba,» püüan neid veenda, «meil pole neid nii palju vaja. See on mõrtsukatöö, nad on ju haiged, abitud. Laske teisi, lennuvõimelisi...»

Dima viskab mu poole põlgliku pilgu ja sisistab: «Ilamokk niisugune!»

«Kurat võtaks,» karjun talle vastu, «te olete mõrtsukad, mitte jahimehed, mina teie paati enam ei juhi!»

Paat teeb ägeda pöörde ja kiilub täie hooga turbakaldasse.

Põrnitseme vaikides üksteisele otsa.

Kohendan tõmblevate hanede vahel oma jalgu ja ütlen need kenad sõnad (siin muidugi mõista vene keeles), mis Ülo Torpats mulle vanas «Werneris» õpetas: «Ut Aves caelestes super caput tuum cacent.» Küllap nad seda teevad.

Dima ei suuda veel maha rahuneda. Kui palju neid kaldale paterdas! Milline saak läks kaduma!

Aegamisi rahuneme.

«Ameeriklased lasevad nad niikuinii maha, mis neist hoida,» ühmab ta siis. «Eks kuulake, mis Vinokurov räägib.»

Jah, seda juttu ma tean. «Kui ei lase mina, lasevad teised niikuinii.» Taimõril pesitsevad rabahaned rändavad üle Tšuktši ja Aleuutide Kanadasse ning Põhja-Ameerikasse. Seal lastakse iga aasta keskelt läbi 250 000 hane; neist umbes $\frac{1}{6}$ on «meie omad», see hulk moodustab peaaegu ühe suve populatsiooni.

Sellest juhtumist arenes välja terve seeria looduskaitsealaseid vaidlusi, mis toimusid paadis, telgis, lõkke ees ning lõppesid kord üksteise saatmisega kõige erinevatesse kohtadesse, kord pajapõhjavarvi silmaga ning väga harva kokkuleppelise naeratusega.

See oli raske vaidlus. Siinsetel meestel on raudkindlalt väljakujunenud veendumus Taimõri looduse ammendamatuses varudes. Ja loodus on siin rikas: üle saja tuhande metsiku põhjapõdra, tuhanded polaarrebased, miljonid läbirändavad ja kümned tuhanded pesitsevad linnud, kalarikkad järved ja jõed. Küttide ja kalurite paradisi. Kuid ka paradisis peavad olema omad seadused ja korralvurid. Siin neid aga sama hästi kui ei ole. Ei ole õigeid peremehi. Kalurid-eksbandiidid tunnevad end siin liialt juhuslikena ja ajutistena, et tõsiselt mõelda siinse looduse saatusele. Nganassaunid suhtuvad loodusesse kindlasti heaperemehelikumalt. Kuid see on stiihiline hool looduse eest, mis ei mõjuta neid paljusid teisi, kes on elavaks näiteks suhtumisest loodusesse ä la «me ei tohi oodata armuande looduselt, võtta neid temalt on meie kohus». Selle de-

viisi praktilised ja teoreetilised tulemused avaldusid palju aastaid kogu meie maal, muuhulgas ka looduskaitse liikumises. Likvideeriti paljud looduskaitsealad, uhkeldati väitega «meie loodusvarad on ammendamata», asuti loodust «ümber kujundama», tundmata selle seadusi. Kui tiheda asustusega aladel on niisugune suhtumine põhiliselt likvideeritud, siis Põhjas, Siberis ja Kaug-Idas kohtab selle retsidiive igal sammul.

Taimõril avaldub see eriti selgelt kalavarude vähenemises. Esma-kordselt (lõuna poolt) siiasõitnule näivad siinsed kalarikkused tõesti olevat tohutud. Kas ei pane meie kalamehe pead ringi käima selline kalastusretk: viid õhtupoolikul kümnemeetrise võrgutüki järve, vahepeal võtad spinninguga kümmekond purikat ja mõne tunni pärast nopid võrgust kotitäie tširre! Aga ometi on kalavarud vähenenud — kümnekordselt! Hoopis väheseks on jäänud vääriskalade, näiteks nelma ja omuli varud. Onu Paša, vana kohalik jahti- ja kalamees, ütles: «Püüavad hoolimatult. Kaluripunkte on iga suurema järve ja jõe ääres. Püüavad aasta läbi ja igasuguste vahenditega. See on juba röövpüük. Nii jääb Pjassinasse varsti ainult luts...» Nüüd on asi nii kaugele jõudnud, et Pjassin keskjooksualal enam kalastada ei tasu. Liiguvad isegi jutud, et Tareja vastuvõtupunkt likvideeritakse viieks aastaks. Ehk siis midagi taastub.

Veidi parem on olukord metsikute põhjapõtradega. Vahepeal oli ka nende arvukus langenud viiekümnele-kuuekümmenele tuhandele. See oli siis, kui seltsimees Pak Norilskist organiseeris neljakümnendatel aastatel põdraliha varumist. See ettevõtlik tegelane otsustas, et tavaline karaabiin küti käes ei vasta aja vaimule ning tarvidustele. Renditi lennukid, nendele seati kenakesed kuulipildujad, ja jaht võis alata... Esialgu autasustati suurt organiseerijat ordeniga, siis aga, kui asja tehniline külg selgus, saadeti ta põdravaesematele aladele.

Praegu arvatakse Taimõril elavat 250 000 metsikut põhjapõtra (kodustatuid 96 000), mõnede zooloogide arvates veelgi rohkem. Aastas tohib arvestuste kohaselt lasta 6500 looma. Kui palju aga lastakse, pole kellelegi täpselt teada. Lastakse niipalju, nagu arvatakse vaja minevat. Ja veidi peale ka. Ja mugavalt lastakse. Soises ja mätlikus tundras on liikumine raske — aja siin neid väledajalgseid põtru taga, ära väsitab. Seetõttu eelistatakse küttemist jõel, siis, kui põdrakarjad rändavad ja jõgesid ületavad. Tagasisõidul juhtusimegi ujuvatele põhjapõtradele. Selline jaht oli vist Dima jaoks niivõrd harilik, ja pealegi oli neid vaid kolm looma, et ta ei sülitanud suitsugi suust. Andis ainult tüüripulga Igori hoida. Kiire paat libises ühe looma külje alla — nägin vägevate sarvedega pead, suuri musti silmi, ja (ärgu mind süüdistatagu sentimentaalsuses, see oli nii) pisaraid, suuri pisaraid, mis valgusid looma silmist. Pauk. Veel üks. Vaikus.

Must änn hakkas kalda kohal tiireldes tüütavalt kisama. Küllap tal on seal pesa. Väike lohk tundrasammalde vahel ja selles kaks rohekat muna.

«Ei hakka teda paati kangutama, Tareja on ligidal, las ujub niisama järel,» otsustab Dima.

Looma sarvede külge kinnitatakse köis ja nii me sõidame tasakesi poputades allavett, suur loom lõhkumas oma vägeva kehaga paadi taga laineid, sarvesagarik kord kadumas vette, kord tõusmas pinnale.

Olime väsinud ja tülpunud. Saabus hommik. Kül. Maastik on ikka ühesugune — kõrged turbased kaldad, nende taga lage arktiline tundra. Ei mingisuguseid kaljusid. Jõgi on lai, aga madal ja leetseljakutega. Peame üha sagedamini otsima faarvaatrit. Ronime paadist välja, üks mees sumpab pika kepiga ees, teised veavad paati järel; kui sügavamaks läheb, ronime jälle paati ja sõidame edasi.

Dima kirub kogu maailma ja eriti selle pärapõrgut Taimōri. Ammendamatu ja lõpmatu sõimutulvana voogavad ta suust imetusväärased kombinatsioonid kümnekonnast paljutarvitatud ebatsensuursest sõnast. Milline fantastiline varieerimistalent!

Ja siis lõpuks, juba päris keskhommikul, kui olime oma mootorpaadis neliteist tundi ülesjõe sõitnud, märkasime eespool halle kaljusid. Jõgi kitsenes ja kadus tumedasse kanjonisse.

Need olid Tareja lubjakivikaljud.

7

Meie esimeseks tööks, nagu ikka, oli laagri üleslöömine. Valisime sobiva koha kahe kõrge «turbanunataki» vahele otse jõe äärde. Telgi-põranda alla pajuksi, magamisasemete kohale sääsetõrjeks marlist vari, nurka turisti priimus.

Mugav kodu.

Turbakuhilasse ehtasime «külmutuskapi». Oli vaja vaid kolmkümmend sentimeetrit raiuda ja igijää õhkas vastu oma ürgkülma. Sinna aetasime kitkutud haned. Dima loopis neid meile kümme tükki kaldale ja mõmises: «Õgige, sentimentaalsed džentelmenid!»

Mootor turtsatas paar korda jonnakalt, Dima karjus midagi, jooksime mööda kallast paadiga kaasa, siis keeras Dima tuurid peale ja kadus varsti jõekäänu taha.

Olime kahekesi. Ümber lage kergelt lainjas arktiline pajutundra. Kõrval Tareja jõgi savihäguse hallika veega, veidi ülesjõe vaikiv kanjon, taamal silmapiiril sakiline Bõrranga mäeahelik.

Inimtühi maa. Võid karjuda, hõigata — ei midagi. Keegi ei vasta.

Tegime süüa. Rasvane hanesupp. Lõhnav tšefiir.

Õo oli nagu üksainus sügav norse.

Lennart Meri väidab, et «maailm on väärt, et teda enam kui kord avastatakse». Korduv avastamisrõõm on antud kõigile — neile, kes tõusevad esimest korda Suure Munamäe torni; neile, kes näevad esimest korda öökuningannat; kes, heitnud pilgu mikroskoobi vaatevälja, hämmastuvad mikromaailma lõpmatust vormirohkusest ja ilust; kelle viib kaasa Sibeliuse muusika või kes unustab enese van Gogh'i lõuendite ette. Koosneb ju kogu inimese elu suurtest ja väikestest avastamistest. Korduvatest — ja esmasavastamistest. Igaüks avastab elu nagu teised, ühtesid ja samu asju ja nähtusi, ja samaaegselt erinevalt, oma avastamis-aparaadi läbi. Selles osas on iga inimindiviid teatud mõttes uue leidja ja avastaja. Ja — seega ka uurija, teadlane, vähemalt potentsiaalselt. Kõik, Štšukari-taat kaasa arvatud, sest muidu ei oleks võimalik meie planeedi asustajate progress sellisena, nagu teda futuroloogide poolt ette nähakse: praegu on maailmas 2 miljonit teadusega tegelevat inimest; teadlaste arv kahekordistub iga kaheksa ja poole aasta jooksul; pole raske arvutada (isegi matematiseerumata teaduse esindajal), millal kõi-

gist meie järetulijaist saavad teadlased, millal kujuneb välja see kujuteldamatu «Teaduslik Ühiskond»... Nii või teisiti — teaduse (ja selle «tegijate») osatähtsus kasvab tohtu kiirusega. Kõikjal — tööstuses, põllumajanduses, pedagoogikas, meditsiinis. Ja nii nagu «tavaliste» inimeste hulgas on indiviide kõige erinevama tunnetusskaalaga — ülierksatest nägijatest-avastajatest nüride möödakõndijateni, nii on ka teadlaste hulgas suuri, epohhiloovaid õpetlasi, uurijaid-revolutsionääre, ning väga palju ka silmapaistmatuid teadureid, kes kogu oma (sageli väga pika) elu jooksul ei avasta ega üldista midagi olulist, kelle elutööks jääb teatud hulk kogutud fakte, toetavaid andmeid juba olemasolevatele teooriatele, mõni väike uudismõte.

Kus on selle põhjus — kas lihtsalt avastamist ootavate nähtuste vähenemises (väidetakse, et loodus on juba niivõrd üksikasjalikult läbi uuritud), või selles, et teaduse juurde on avatud liiga laiad «väravad» ning neist mahuvad läbi ka väheandekad, niisugused, kellel ei ole küllaldaselt eeldusi saamaks väljapaistvaks teadlaseks? Keeruline probleem. Kuid mõtisklenud selle üle on kindlasti paljud. Vähemalt need, kes tunnevad endast aega vihuritiivul mööda lendavat, kes on ära harjutatud sellega, et teda lahkelt «nooreks teadlaseks» nimetatakse, ja kes äkki märkab suurte tegude olematust, piasjade uputust (tal on teaduslike tööde nimekirjas kümme artiklit ja kakskümmend nimetust ettekannete teese...), märkab eneses suurte otsingute asendumist teadusliku askeldamisega, kohkub, märgates mõtlemisoptimumi möödumist... Siis hakkab ta hädaldama ühiskondlike kohustuste ohtruse, suure õppekoormuse, komanderingute vähesuse ja aparatuuri nigeluse üle. Ta on küps teadusliku silmapaistmatuse ja keskpärasuse hulka arvamiseks. Aga ikka — milles on põhjus? Ja lisaks — miks ma sellest probleemist rääkima hakkasin?

«No mis sa seal siis avastasid?» küsib üks mu vanadest sõpradest iga kord, kui kohtume pärast mu naasmist mõnelt ekspeditsioonilt.

«Üht-teist,» vastan ebalevalt ja alustan juttu *Cladonia ecmocyna* uuest huvitavast vormist, indikaatortaimedest...

«Aga midagi suuremat?» katkestab mind sõber.

Mis pagana asja ma peaksin küll avastama, et teda rahuldada? Elava mammuti? Või palmid igikeltsal kasvamas?

«Tead, ma sain sealt hiiglama toreda polaarrebase lumivalge talvenaha, tule vaatama!» päästan siis enese.

Seks korraks on asi lahendatud.

Tareja lubjakivikaldad avasid mulle oma sürpriise täis süled. Olin nagu üks tuntud botaanikaprofessor, keda kõik ta kolleegid «Inimese Jalaks» kutsuvad. Iga kord, kui ta saabub ekspeditsioonilt, väitvat ta: «Olin kohtades, kus ei ole astunud ühegi inimese jalg...» Siin küll päris nii ei olnud. Kuigi olin siin kahtlemata esimene botaanik. Külgkanjoni laiendis leidsime vana laagriplatsi, kivihunniku alt aga plekktopsi kirjaga: «Siin viibisid geoloogid [need ja need] väliuurimistöödel 16. juulist kuni 29. juulini 1960. a.» Nad olid siis viimased enne meid. Siin, Tareja lubjarikastel arktilistel tundratel leidsin terve stepisamblike koloonia. See võiks olla tõestusmaterjaliks teooriale, mille kohaselt need Timirjazevi poolt sfinkstaimedeks kutsutud organismid on äärmiselt vastupidavad temperatuuritingimuste, väga tundlikud aga niiskus- ja mullastikutegurite suhtes.

Tundrakase (meie vaevakase lähedase sugulase) puhmastikus roomates tundsin ennast äkki nagu kuskil põhjataigas — kõik puhmavarred

olid tihedalt kaetud samade samblikuliikidega nagu siit mitmed sajad kilomeetrid lõuna poole kõrged dauuria ja siberi lehised! Kust nad siia said? Võib-olla ei saanudki, võib-olla jäid? Sellest soojemast kliimaperioodist, mil mõnede teadlaste arvates taiga ulatus peaaegu Põhja-Jäämere kallasteni välja. Hiljem, kliimatingimuste halvenedes, taandus mets lõuna poole, vastupidavad alamad taimed leidsid aga endale uue «metsa» tundrakase puhmastikus. Leidsin kümneid uusi, seni Taimõri tundrates tundmata taimi. Näib, et lahendasin küsimuse, kuidas taimistuvad «tundramedaljonid», millises järjekorras asustavad neid vetikad, samblikud, õistaimed. Leidsin . . . Aitab. Midagi ma siiski leidsin.

On need avastused? Ei tea, kuidas neid nimetada. Meie teadmised arktilisest loodusest on veel — vaatamata andmetevoolu pidevale kasvule — õige napid. Loodus on juba selline: mida rohkem me temast teame, mida rohkem ilmub inimesi elukutsega «looduseuurija», mida rohkem avaldatakse artikleid ja raamatuid loodusest, seda enam ilmub uusi saladusi ja probleeme. Väikesi ja suuri.

Nüüd siis vist võib vastata eespool esitatud küsimustele. Avastamist ootavate nähtuste vähenemisest ei saa juttugi olla. Just vastupidi. Ja seetõttu on üha rohkem vaja ka uurijaid. Iga eelmisest avastusest väljakasvav uus probleem on aga hoopis keerulisem, nõudes sügavamalt ettevalmistust, kaasaegsemaid meetodeid, mitmekülgsemat lähenemist. Ja siin ongi esimesed «käärid». Ilmselt on teadlaskonna tulvav kasv tõesti «väravad» teadusemaailma lodevलाईaks venitanud. Selektioon on nõrk. Ja nii tulevad teaduse juurde need õnnetus hällid kujud, kes elavad kosmilisel kaugusel sellest «julgete mõtete maailmast», mis peab olema tõelise teadlase päris koduks . . . Goethe olevat kunagi teatri kohta öelnud, et teatrilava peaks olema sama kitsas nagu köis, millel esineb köietantsija: see võtaks paljudel saamatutel soovi asuda lavale. Praegu on aga teadusesse ilmselt hoopis kergem pääseda kui lavale . . .

Aga on ka teised «käärid». Ei saa ju nõuda, et kõik kaks miljonit kaasajal töötavat teadlast oleksid «suured», «väljapaistvad» jne.! Juba Linné teadis, et on olemas erinevat tüüpi teadlasi — avastajaid, üldistajaid, seletajaid, kirjeldajaid, kogujaid (kaasajal peale nende juhtijaid, organiseerijaid, populariseerijaid . . .). Kõik nad olid vajalikud siis, Linné ajal, ja on ka praegu. Tähtis on vaid see, et ükski teadusesse tulija ei oleks juba e t t e m ä ä r a t u l t (võimed, huvi, ajendid jm.) «väike»! Just nendele on vaja ahendada teaduse «väravat». Hästi kitsaks. Nagu Goethe soovitas teha teatrilavale kippujatega.

Vist umbes selliseid vastakaid mõtteid heietasin Tareja lubjakaljudel, puhates pärast kaljuronimist või puhmastikes rüsamist.

Sünged kaljud vaikisid. Järsu seinana langesid nad peaaegu liikumatusse jõkke. Miljoneid aastaid tagasi tegutsenud ülijõud on siin kaljuseintele loonud hallidest karedatest pindadest, valgetest siledatest hulknurkadest ja pikkadest roosadest mitmes suunas painutatud triipudest hiiglasliku mosaiikpannoo. Veepiiril kadusid kaljude alla saladuslikud koopad. Keegi rabistas . . . Ah, paks tõllakas jänes keksis jõe äärde. Äkki tõusis tuul. Ja kanjon täitus muusikaga. Viulid, flöödid, metsasarv, timpanid . . . Suures kõledas templis. Kaootiline helide räga. Tuul vihises kaljunukini, pörkas koopasse, plaksatas heledalt vastaskaldale, veeres lainetel pladistades rusukaldele, kõlistas veeret, võttis uut hoogu ja vilistas kanjonitpidi edasi. Naise hää, kõle nagu Boguslaw Madey' «Trans-

figuratsioonides», põimus tuuleviuliga ja peletas kilava karjatusega lendu kaljunukil kõssitava änni.

Tuule, lageda tundra ja kanjoni aleatoorne sümfoonia.

Wojciech Kilar ja Arvo Pärt peaksid siia sattuma.

Jõudsin madalamaseinalise külkanjonini. Üksik hunt lipsas paju-võssa. Kanjoni põhjas kiirustas jõe poole kitsas oja. Selle kaldad olid palistatud sadade oranžiõieliste kullerkuppudega. Noppisin kimbukese Igorile rõõmuks, lisaks pundi murulauku hanesupi maitsestatamiseks.

8

Igorit ei olnud telgi juures. Ootasin teda tunni, kaks. Tuul murdis telgiseinu nagu meeletu. Pika ridva otsa seotud käterätt — «meremärk» Dima jaoks — plagises tüütavalt.

Kus ta siis on? Vaatan kella — kaks (öösel). Päike on juba võrdlemisi madalal. Nädala pärast kaob ta esimest korda silmapiiri taha. Pikk Taimõri päev lõpeb. Ilm hakkab ööd looma.

Lõpuks näen teda tulemas. Üle madala uvaali taarub küürus kogu, mingi vai õlal, üks kott kõhu peal, teine seljas kõlkumas.

Jooksen talle vastu.

«Kus sa, sindrimanahk, kolasid,» karjun, «tahad huntide kätte jääda! Püssi jätsid maha!»

Igor tuleb lähemale ja kähiseb väsinult: «Näe, proovid, viiskümmend mullaproovi, kõik lubjarikkalt polügonaalset tundralt. Haruldane materjal, tead, enneolematu!»

Aitan ta telgini. Kallame teed.

«Oleks ükski suits,» ütleb Igor. «Või sõrmkübaratäis . . .»

Joome teed.

«Kuule, sul oli ju veel midagi seljas,» tuleb mul äkki meelde.

«Ah jaa,» elavneb Igor, «viskasin ta uvaali nõlval põosastesse, mine otsi.»

Lähen. Drüüasepadjal lamab meetripikkune oliivpruun sooniline otsast ahenev toigas. Haaran kätte — oi, kui raske!

Mammutikihv!

«Igor, kuradi jääkaru, sa leidsid mammuti!»

«Leidsin küll, mis siis . . .»

Haaran kihva sülle ja tassin telgi juurde.

«Liha tahad?» küsib Igor. «Täitsa ilus hall lihahunnik turbakuhila all. Mine kaeva. Saad kõhu täis. Kaheksa tuhande aastast looduse poolt konserveeritud delikatessi . . .»

Seame end magama. Homme tuleb Dima. See on meie viimane öö siin lubjakivikaljudel. Igor mõmiseb midagi polügonaalidest ja juba ta magab.

Öösel näen und mammutitest. Tohtu suured tolknevate karvadega loomad ründavad meie laagrit, pilluvad laiaili herbaariumipakid ja «külmutuskapi». Põgeneme jõe äärde, seal ootab meid Dima punase allveelaevaga. Sukeldume. Mammutid jäävad rumalate nägudega kaldale seisma.

«Hei, unimütsid!» kuulen äkki kedagi hõikamas. Poeme telgist välja. Dima seisab «meremärgi» all, lai irve näol, suitsupakk käes. Ja oi imet — ilm on peale selle, et selge, ka täiesti vaikne!

Tassime oma kraami paati. See vajub peaaegu servani vette. Igor haarab püssi ja korraldab lahkumissaluudi.

«Otsad lahti! Täiskäik edasi — «suurele maale», inimeste juurde,»
karjub Dima.

«Vaata!» ütleb Igor.

Börranga oleks nagu kiviviske kaugusel. Selgesti on näha ta nürid
tipud ja helendavad lumelaigud.

«Kunagi jõuame ka temani,» ütlen Igorile.

«Jõuame!» vastab Igor.

Paat taarub jõe keskele. Dima kisub vandudes mootorinööri. Lõpuks
pääseme liikuma.

Istun paadi ninas seljaga sõidusuunas ja nii võin jälgida kiiresti kitsu-
keseks täpiks ahenevat kanjonisuuet, üha lamenevat uvaali, meile viipa-
vat «meremärki» ja kõrgeid uhkeldavaid Börranga tippe.

Nelikümmend päeva on möödas. Nelikümmend päeva ja ei ühtegi ööd.

Tartus 1966—1967

Karl Liebknehti vastukajasad kolme maa kirjanduses

1

simese maailmasõja puhkemine lõi Euroopas täiesti uue olukorra: mitte ükski poliitikas, mitte ükski inimeste elutingimustes, vaid veelgi teravamalt inimeste mõtlemises — nii sõdivail maadel kui sõjast kõrvalejäänuilgi.

Mida tähendas ainsa tõelise sõjavastase jõu nõrkemine eimillekski! Varem oli loomulikuna tundunud, et sõja puhkemist suudavad takistada Teise Internatsionaali koondunud töölisparteid. Selleks oli juba otsuseid, võis oodata uusi tegusid. «Teise Internatsionaali juubeliaasta on ühte sattunud Euroopa suurriiklikkude tapatalgutega, millest kõigi sõdivate maade töölised osa võtavad oma tööandjate killas,» kirjutas mureliku suuga kaasaegne, lisades juurde: «Kõik seletavad endid kaitsesõja pidajaiks, kõik arvavad endid oma olemasolu eest võitlevat... Kui masendav on olla säärase mehanistlikkude elu põhimõtete tunnistajaks, kui pöörane kujutleda seltsimehi valamas seltsimeeste verd!» Venemaa sotsiaaldemokraadid Riigivolikogus vangistati kohe, kui nende julge sõjavastane seisukoht oli avaldatud, rahvasaadikud saadeti Siberisse. Serbia sotsialistlikud parlamendisaadikud vangistati veelgi kiiremini. Tsensuuri- ja politseivahenditega takistati nende seisukohtade levimist rahva hulka. Teistel sõdivail maadel sellist kangelasmeelset vastupanu ei avaldunud. Euroopa juhtivate kapitalistlike riikide töölisparteid lasksid ennast vastupanuta mobiliseerida, Jean Jaurès'i ohver Prantsusmaal ei avaldanud justkui mingit mõju. Mida siis kõnelda veel vaimseist suurustest! Saksamaal toetas 93 väljapaistvat nime kirjanduse, kunsti ja teaduse alalt avalikult oma riigi imperialistlikku sõjapoliitikat. Teisiti ei kujunenud ka Prantsusmaa kirjanike ja teadlaste arvamus. Seitsmekümneaastane humanist Anatole France pakkus ennastki sõjaväeteenistusse. Neljakümne ühe aastane patsifist Henri Barbusse astus vabatahtlikult sõjaväkke, ta soov täitus ning ta saadeti rindele. Barbusse väljendas oma arusaamist sõjast «Humanité'le» saadetud kirjas: «See sõda on sotsiaalne, suurim, võib-olla otsustav meie ühise ürituse teostamises. See on suunatud meie alatute vaenlaste vastu, militarismi ja imperialismi, mõõga, rapiiri, ma lisan veelgi, krooni vastu... Kui ma ohverdan oma elu, siis mitte seevõrra prantslasena kui peamiselt inimesena.» Barbusse uskus siiralt, et sõjaline võit Saksamaa üle tähendab inimkonna võitu kõigi mustade jõudude üle. Tal ei tulnud siis meeldegi Prantsusmaa suur liitlane — Vene keisririik, mille lüüasaamiseks — võimu kukutamiseks ei olnud määratud Barbusse'i-taoliste õilsate hingede eneseohverdamine. Kui pikk tee on siit sõjajärgse Barbusse'ini, rahuliikumise organiseerijani ja kommunistini!

Tagantjärele registreerib kirjanduslugu küll immuunseid sõjadeliiriumi suhtes. Prantsuse kirjanduse au päästis sõja ajaks maapakku läinud Romain Rolland, kes Sveitsis jätkas mehhist võitlust kõigepealt vaimu militariseerimise vastu. Saksa kirjanduse noorest põlvkonnast võib kümneid nimesid märkida, nende

hulgas Georg Kaiser, Heinrich Mann, Else Lasker-Schüler ja Johannes R. Becher, kes ei allunud sõjapsühhoosile. Võime rahuldusega üldistada vaimset immuunsust kogu eesti kirjanduse kohta; ka läti kirjandus jäi sõjast kõrvale. Kõigi maade sõjatsensuur tõmbas kitsad piirid mõtteavaldustele.

Kirjanduslike ideede kujunemises Esimese maailmasõja ajal võime märgata uue kangelase otsimist. Kõigi sõdivate maade ajakirjandus kõneles küll iga päev sõja vägitegudest, kuid kirjandusse ei jätnud sõjavägilased püsivaid märke. Kangelase mõiste hakkas nüüd kujunema teises suunas, oma teed käiva ja vastuvoolu astuva inimese otsimises. Tõrvikuna valgustas sõjaööd Saksamaal Karl Liebkecht, ühendades isiklikku mehisust sõjavastase revolutsioonilise liikumise organiseerimisega. Karl Liebkecht kujunes sõja kestel üksikuis kirjanduslikes teostes revolutsiooni kui sõja lõpetaja ja võimatukstegija sümboliks. Liebkechti kuhu oli elavaks sissejuhatuseks uue aja kangelase leidmisel.

Euroopa avalikkust ehmatas sõja alguses Saksamaa tugeva Sotsiaaldemokraatliku Partei üksmeelne toetus Riigipäeval valitsuse sõjapoliitikale. Imbus väljapoolegi teateid, nagu võitleks Saksamaal väike rühm sotsiaaldemokraate sõja vastu. 2. detsembril 1914 hääletas Karl Liebkecht üksi sõjakrediitide vastu, teatades juurdelisatud seletuskirjas: «Saksamaal, tsarismi kaassüüdlasel, tänase päevani poliitilise mahajäävuse kehatajal, ei ole mingit kutsumust saada rahvaste vabastajaks. Vene samuti kui saksa rahva vabastamine peab olema nende eneste ülesanne.» See näiliselt piiratud ulatusega meeleavaldus äratas tohutut tähelepanu kõigil maadel. Venemaa emigrantlike literaatide ühing Pariisis tabas igatahes selle hääletuse ajaloolist mõtet oma tervituses, mille ta avaldas «Humanité's»: «Oma deklaratsiooni ja hääletamisega olete täitnud enese kui sotsialisti kohust, kuid peale selle olete osutanud ka kodanikujulgust, mis on samal ajal poliitilise tarkuse näitaja.» Juba organiseerus Saksamaal pörandaalune liikumine sõja vastu, hakkasid ilmuma kuulsad «Spartacuse kirjad». Zimmerwaldi konverentsil (5.—8. septembril 1915) püüti rahvusvahelist sotsialistlikku liikumist tõeliselt sõjavastaseks jõuks kujundada. Lenin esindas Venemaa enamlaste sõjavastast suunda, kuid ta jäi vähemusse. Teda toetasid Šveitsi, Skandinaavia, Hollandi ja Saksa sotsiaaldemokraatia vähemike esindajad, — ainsana ühines Lenini seisukohtadega Läti Sotsiaaldemokraatlik Partei tervena (seda esindas Bērziņš). Siit alates tunti laiemalt Lenini juhtivat osa revolutsioonilises sõjavastases võitluses. Seda rohkem tähelepanu koondas nüüd oma võitlusega Karl Liebkecht leninliku võitluse esindajana Saksamaal.

Maikuu lõpus 1915 levitati Berliinis Karl Liebkechti kirjutatud lendlehte. Esmakordselt oli seal öeldud: «Peavaenlane on omal maal!» Igal rahval tuleb pöörduda omal maal asuva vaenlase vastu. Sõja arendamine revolutsiooniks — see julge mõte võitis Saksamaal kord-korralt avarduvat maapinda.

1. mail 1916 vangistati Liebkecht, varsti peeti kohut, ning ta mõisteti kaheks ja pooleks aastaks vangi. Kohtuotsusele vastas lendleht hüüetega: «Elagu Liebkecht! Maha sõda!» (Hoch Liebkecht! Nieder mit dem Kriege!)

Kord maapaos, kord isegi sõjatsensuuri all tähistab nüüd Liebkechti nimi ilukirjanduslikes teostes uut suunda sõjavastases võitluses ning sellega koos uut inimideaali.

Vabatahtlik Henri Barbusse oli tunnustatud kirjanik juba ligi kakskümmend aastat oma luuletuskoguga (1895) ja kahe romaaniga, millest eriti «Põrgu» (1908) oli saavutanud väga suure tähelepanu. Siiski kuulus Barbusse alles prantsuse keskmiste kirjanike hulka. Teist aastat rindel olles kirjutas ta romaani «Tuli», kangelaseta või pigemini kollektiivse kangelasega sõjaromaani, «ühe pooljao

päeviku» oma vahetuist kogemustest. «Tuli» on Esimese maailmasõja suur kunstiline dokumentatsioon. «Tuli» oli Georges Duhamel'i, Arnold Zweigi, Remarque'i ja kogu järgneva sõjaainelise kirjanduse eelkäija.

«Tuli» ilmus 1916. aasta augustist alates ajalehe «Oeuvre» joone all, sama aasta detsembri keskel raamatuna Flammarioni kirjastusel Pariisis. Varsti anti autorile romaani eest Goncourt'i preemia. Tagantjärele tundub mõnele kirjandusehindajale vastuoksuslikuna selle teose ilmumine sõja ajal ja sõjatsensuuri all. Võib küll oletada mõne lehekülje sunnitud pehmemdamist, kuid igatahes oli Prantsusmaal ka sõjaolukorras veidi sõnavabadust. Romaani ilmumist märkis «Action Française», äärmiste parempoolsete leht: «Tuletungal, mille märatsev idioot on visanud kaubalattu vaatajate üllatamiseks . . . «Tuli» on kasulik ainult vaenlastele . . . «Tuli» on kirjutatud kohusetunde, ustavuse ja enesesalgavuse eitamiseks.» Sõnakehv Pierre Loti kirjutas kohe romaani ilmumisel: «See on kõige kaunim kõigi sõjaraamatute hulgast.»

«Tules» kõneleb Barbusse sõjast asjalikult, ta näitab kaevikusõda ilma ilustamiseta, näitab sõja argipäeva. Romaani stiil on valikuline realism, pildi loomine väheste joontega, tagasihoidlikkus tunnetes, sõnastuse lakoonilisus. See on tööpoolest ühe pooljao kroonika, milles ei ole varjatud sõja koledusi ega inetusi. Loeme suure varjamatu koledustundega rünnaku napsõnalist kirjeldust. Rünnaku lõpus kuuleme mööduvaid sõdureid tapmistehnikast väga asjalikult mõtteid vahetavat. Üks neist oli torganud täägi vastase kõhtu nii sügavale, et seda oli raske välja kiskuda. Teine oli sissepiiratud sakslasi august välja kutsunud: ««Nii kui üks välja tuli, tegin talle otsa peale. Punast oli mulle küünarnukini. Mu käised on sellest kleepuvad.»» Kas pole imelik mõelda, et sellest kõigest tuleb kord kolde ääres küünla valgusel jutustada, arutab üks. ««Mul ükskõik, kui me aga koju saame,» sõnab teine: «Tuleks aga ruttu lõpp.»» Kapral Bertrand, tark ja vaikiv tööline, ütleb omalt poolt: «Minu hinge peal on neid kolm. Lõin nagu hull. Ah, siia jõudes olime kõik nagu loomad.» Siis lisab ta hardalt juurde — tunneme selles ka autori intonatsiooni: «Seda oli tarvis . . . Seda oli tarvis tuleviku pärast.» Siis hakkab Bertrand tulevikust unistama. Ta ei tea, kuidas tulevik hindab nende tööd, kas leiab sellest sangarlust või peab seda võrdseks röövliitõega. Kuid tulevikku on juba praegu üksikutes inimestes.

««Ja siiski,» jätkas Bertrand: «vaata! On üks kuju, mis sõjast on kõrgemale tõusnud ja mis tulevikus särab oma julguse, ilu ja suurusega . . .»

Ma kuulasin kepile toetudes ja tema kohale kummardudes, — kuulsin häält, mis ehavaikuses tuli peaaegu alati vaikivast suust. Ta hüüdis heleda häälega: «Liebknecht!»»

Bertrand näeb Liebknechtis kui sõjavastase võitluse esindajas inimese ideaalkuju. Ta ei tunne veel Liebknechti hüüet: Vaenlane on omal maal! Ta unistab sõnatult tulevikust, kuid siis, unistusest ärgates, läheneb ta kiiresti verisele tege-
likkusele:

««On aeg teenistusse minna. Võta oma püss ja tule.»»

Pooljao meeste kõnelustes Liebknechti nimi hiljem ei kordu. Kuid üha sagedamini hakkab selguma mõte vaenlastest omal maal, kes on tõelised sõjasüüdlased.

Barbusse'i romaanis kõlab alles kauge kaja Liebknechtist. Romaani kujutamiskunst avab sõja argipäeva, ja sellest argipäevast tõuseb sõjavastane mõte — nagu eluski.

Leonhard Frank oli just sõja eel võitnud üldise tunnustuse ja Fontane preemia oma esikteosega, «Röövlijõugu»-nimelise autobiograafilisest ainekst välja-
kasvanud romaaniga. Berliini sõjaõhkkonnas lämbumist tundes põgenes Frank

Sveitsi. Ta ühines Zürichis kohe René Schickele juhitud sõjavastase kirjanike-ringiga ja selle ajakirjaga «Die weissen Blätter», mida mugeldati ka Saksamaale ja Austriasse. (Kui kaugele ajakiri suutis oma mõju avaldada, sellest jutustab J. Semper: 1918. aastal andis Tartus sõjaväelasena asuv kirjanik Alfred Brust temale ka seda ajakirja lugeda — sellest hoolimata, et see oli Saksa keisririigis keelatud.) Franki uute sõprade seas oli väljapaistval kohal noor hispaania ajakirjanik Alvarez del Vayo, hiljem Hispaania vabariigi välisminister. Alvarez del Vayo teenete hulka kuulub ka Leonhard Franki pühendamine marksismi ideederingi, imperialistliku sõja mõistmisse ja selle revolutsioonilisse lahendusse.

Aastail 1916 ja 1917 kirjutas Leonhard Frank viis novelli, mis ilmusid hiljem koos pealkirjaga «Inimene on hea» — raamat on nende aastate ekspressionistliku proosa ideelisuse parim näitaja, kuid ka rahvahulkade sõjavastase tunde järkjärgulise kasvu ning sõjavastaste meeleavalduste tekkimise suurepärase peegeldus. Autori vastumeelsus sõjale oli esialgu olnud tundepärane; nüüd ühines talle omane sügav humanism marksistliku mõttega, ilmselt novellide kirjutamise ajal, ning arenes edasi.

Igapäevainimesed ja neid valitsevad suured ja väikesed mured annavad Franki novellidele ainet. Kibe puudus toidust ning lähedaste inimeste mõttetu hukkumine kujundavad meeleheite kaudu uut teadvust ning tõukavad kokkupõrgetesse omal maal asuva vaenlasega.

Esimene novell «Kelner» (hilisemais trükkides pealkirjaga «Isa») algab nii: «Robert, blond ja keskpärane, oli ühes Saksamaa hotellrestoranis kelneriks.» 1894. aastal sündis talle poeg, kes oli üle kahekümne aasta tema elu tõeliseks sisuks. «Poeg oli kahekümneaastane. Ta sai sõttakutse ühel teisipäeval, pool aastat hiljem raudristi. Ja suvel 1916 saabus Robertile teade poja langemisest. «Auväljal.» Nüüd algasid isa piinad, mitte ainult lein poja pärast. Kas ei olnud isa oma lapsele mängurelvi ja tinasoldateid ostnud? Kas ei olnud talle meeldinud, kui poeg sõjalaule laulis? Ta peidab poja mängurelva hotellisaali, ja ühe koosoleku ajal hakkab võõras väikene poiss tema poja mängupüssiga sihtima. Kõnelejal tekib paus, ja siis astub kelner mängupüssiga rahva ette ning jutustab oma loo. «Ma küsin teilt: kas pole see mõrtsukas, kes kasvatab süütut last nii, et see enne peab saama tapjaks, kui ta ise tapetakse?» Kelneri sõnad liigutavad koosolijaid, nad lähevad tänavale rahu nõudma. «Kogu linn oli üles tõusnud ja hüüdis üht sõna. Rahu! See sõna sai paljude tuhandete võimsaks lauluks.»

Kirjaniku visiooniks pole veel revolutsioon, kuid rahvahulkade rahudemonstratsioon, välja kasvanud karmidest elukogemustest, on siiski revolutsiooniline akt, rahvaülestõusu esimene aste. Jutustust trükiti Saksamaal ümber lendkirjana ja sellel oli suur mõju. Johannes R. Becher jutustab lendkirja levitamisest rahva hulgas; see olnud tõestuseks, et kirjandusel on jälle side eluga ning ta teenib elu.

Järgmine novell oli «Sõjalesk». Mees, kindlustusseltsi agent, on sõjas langenud. «Mõisted «kangelassurm, auväli» hajuvad, langevad olematusse kohutava tõelisuse ees, et mees ei tule kunagi ta juurde tagasi.» Kuuldes poes ajalehe sõjasõnumite lugemist, hakkab naise miski mässama, ta ei hoiä oma sõjavastast mõtet enam enese teada. Juba kogunebki läheduses mitmetuhandeline rahvahulk. Sõjalesk ja kelner saavad siin kokku. Kelner kõneleb: «Kümme miljonit meest on langenud. Mispärast? Mille eest on need kümme miljonit meest surnud? On keegi teist selle üle mõelnud, mispärast eurooplased tapavad oma noormehi? Mispärast see sõda võis puhkeda? Tõsi on, et meie arvamusteta, arvustusvõimetu, rafineeritult petetud rahvas ei võigi seda teada. Seda teavad ainult sõjast kasusajad.» Juba tundub õhus revolutsiooni endeid.

Novellis «Ema» on poeg sõjaväljal langenud. Kelner, sõjalesk ja ema kohtuvad.

«Lõputu vaikiv vendade rongkäik läks vastu inimsuse sihtidele, üle hukkumise, uude tõe ja vabaduse ajastusse.» Siin tunneme uue epohhi sündi.

Novellis «Pruutpaar» esitatakse üllatusena enesetapjate galerii: sõja ajal on enesetapjate arv mitmekordseks kasvanud. Valvur seletab enesetapjate põhjustest: «Aga tavaliselt on laual kutse sõjaväkke või teade mehe või poja langemisest... Seal selle tüdruku juures oli peigmees.» Enesetapjate passiivne võitlus sõja vastu!

Lõppnovellis «Sõjavigased» annab kelner sõjasantide puhul oma seletuse: «Inimene on hea,» ütleb kelner. «Kui tal lastakse hea olla, headus inimeses ja mõõtmatud kannatused põhjustavad revolutsiooni.» Juba ilmub uus tegelane. «Siis astub kelneri tuppa see mees, kelle nime siia tuppa kogunenuid ei sunniks reetma ka kõige julmem piinamine.» Siis kogunevad sõjasandid tänavale. Alguses on neid kaksikümmend tuhat, poole tunni pärast viiskümmend tuhat. Kust nad mööduvad, sealt tõmbavad nad rahva kaasa. Vabrikulist tulevad töölised ja ühinevad õudse rongkäiguga. «Rongkäik peatus. Mees, kes tuli kelneri tuppa, kõneleb hulkadele, mees, kelle nime nüüd teab igaüks — Liebknecht... Vägistatud rahvas on tõusnud. Morseaparaadid, mis äsja olid tõuganud piinatud rahva sekka käske ja sundmäärusi, tiksivad hulkade ülestõusu, tiksivad teadet revolutsiooni puhkemisest.» Ülestõus sõja vastu, revolutsioon oleks võimatu ilma Liebknechti osavõtuta! Liebknechti ideede võit on lähedal!

Veidi hiljem, 1920. aastal, hinnati novellikogu Kleisti preemiaga. Leonhard Franki novellikogu on saksa proosakunsti ephhiloovaid saavutusi. Et see on seotud võimsa revolutsiooninägemusega, et kirjutamise ajal vangis olev Karl Liebknecht esineb revolutsiooni puhkemisel, see teeb novellisarja revolutsiooni eelterendusena konkreetsemaks samaaegselt muust sõjavastasest kirjandusest.

4

Venemaa sõjatsensuur oli märksa raskem teiste sõdivate riikide omast. Ei oleks Barbusse'i «Tuli» ega Becheri revolutsiooninägemustega luuletuskogu «Euroopale» siin saanud ilmuda. Kuid loeme ja imestame: «Tallinna Kajas», «Vabas Sõnas» ja «Noor-Eesti» V albumis võis siiski ilmuda G. Suitsu, A. H. Tammsaare, Fr. Tuglase ja Ed. Vilde artikleid, mille sõjavastane suund oli küllalt selge. Kui Suitsu «Veretav hommik» sai ilmuda ainult neljarealisena (hiljem tuntud kümne rea asemel), siis ilmusid tervena «Kahekordne sügis» ja selline hävingu ning surma tundesüntees kui «Sapine kuu». Selle masendustunne tekitab vastupanutunde, ja põue varjutav maailmamure avardub tõeliseks mureks maailma saatuse pärast.

Alles pärast sõda võis ilmuda Gustav Suitsu luuletsükkel «Kurvad urvad», kus avaldub mitte vähema selgusega kui luuletaja Lääne-Euroopa sõjaaegseil ideekaaslastel vahetu reageerimine teispoole traattõkkeid küpsevale revolutsioonilisele tõusule sõja vastu:

mul päev see keeldumine,
sääl eemal neeldumine
on teistel surma suus!

Hilinenud kevad annab esimese nukrusetunde, ja see on ühenduses kogu sõjaaegse raskusevaimuga. «Ma ei usu praegu muud kui et sõda üksikute ja hulkade enesemääramise protsessi kiirustab ja et kõledaist õhtuist hoolimata kevad tuleb, iga-aastane kevad oma otstarbetus toreduses.» On esimesel sõjakevadadel mingiks lohutuseks seegi, et Karpaatide veerul lõokesed on ilmunud koos lennukitega. Siis aga avaneb hoolikale ajalehelugejale teateid sellest, mis toimub suletud

Berliinis: lendlehe hüüe «Vaenlane on omal maal!» ning selle järel elagu-hüüded sangarlikule Liebknechtile:

Häält tungivat üle traattökete
ma kevadest ometi viin,
häält teispoolt maa, linnade lõkete,
mu põue see peidetud siin.

On kui üle Euroopa traattökete
jälle uppunud umiseks kell.
On kui vaibunud vabaduslõkete
uus helkivus sõnumel sel:

«Mäss mässarditele — tee hakatus
maal omal, kes oled ja kus!» —
Spreel mõtte see säratand rakatus,
au, Liebknecht, au, Spartakus!

Vene Veebruarirevolutsiooni ootamatu puhkemine ja revolutsiooni uue, sotsialistliku kvaliteedi kiire avaldumine Oktoobrirevolutsioonis varjutas varsti Saksa-maa revolutsioonikolde, «Spartakusbund» ning Liebknecht said tõhusat toetust alles Oktoobrirevolutsioonist. Kuid revolutsioonilise kangelaslikkuse sõnum Saksa-maalt oli ka Venemaa revolutsiooni eelaimuse süvendajaks. Nagu hakkaks vaibunud Venemaa revolutsioon jälle leegitsema — see tunne valdas Liebknechti julge revolutsioonihüüde kuulajat siinpool rinnet. Nii on «Kurvad urvad» saanud — olgugi hiljem trükis ilmununa — üheks haruldaseks revolutsiooniootuse ja sõja revolutsioonilise lõpetamise poeetiliseks vastukajaks.

Mõningaid Eesti ja Nõukogude Vene kirjanduselu kokkupuutepunkte 1920-ndatel aastatel^{*}

3

älgides vene nõukogude kirjanduse üksikautorite käsitlusi eesti tookordses ajakirjanduses, tuleb eelkõige jällegi mainida Aleksander Bloki nime²⁵ ja Joh. Semperit sellega ühenduses. 1919. a. novembris, vastilmunud «Ilo» esimese numbriga variatubriigis informeeritakse eesti lugejat esmakordselt poeemi «Kaksteist» ilmumisest. Tolle «irooniliselt-kergemeelses ja päevakaja toonis» poeemi

sisuks olevat «veider-võigas ja siiski autori südamele ligidane elu kommunistlikul Venemaal». Pikemalt, ja märksa soodsamalt, hindab J. Semper nimetatud poeemi selle eestikeelse tõlke (1921) eessõnas. Märkinud, et «Kaksteist» on äratanud oma realistlik-tabava sisu ja rahvalik-lihtsa tooniga suurt tähelepanu paljude rahvaste keskel, peatub Semper lähemalt poeemi ainestikul ja selle erinevatel tõlgitsuskonptsioonidel. «Et ühed ja teised seda poeemi omaks tunnistavad, näitab, et ta mitte pinnapäälne kihutuskirjandus pole, vaid kunstiteos üldinimliku ilmega.»²⁶ Poeemi eestindus ilmus peatselt pärast A. Bloki varast surma (7. VIII 1921). J. Semperist sellest ilmus ka järelehüüe A. Blokile ajakirjas «Tarapita».²⁷ Selles hinnatakse teda kokkuvõtvalt kui poeti, kes tegi läbi sügava murrangu «esteetilisest «Kauni Daami» ylistamisest²⁸ kuni sotsiaalse tõsielu keskelle sattumiseni». Nekroloogi A. Bloki avaldavad ka koolinoorte ajakiri «Uudismaa», mille toimetajaks oli tookord A. Juhanson (Elango), ning mitmed eesti päevalehed.

Teine väljapaistev kirjanik, kelle surmateade meil vastukaja leidis, oli Valeri Brjussov. «Üliõpilasleht» (1924, nr. 9) avaldab nekroloogi B. Pravdinilt, samas (nr. 11) avaldatakse ka Fr. Tuglase ettekande kokkuvõte A. France'i ja V. Brjussovi mälestusõhtult. Neist viimane on väga korrektne ja asjalik annotatsioon viljaka kirjamehe mitmekülgsest loomingust.

Põhjalikuma ülevaate V. Brjussovi elust ja loomingust esitab Fr. Tuglas ajakirjas «Looming»²⁹ ja seda on põhjust pidada üheks parimaks monograafilist laadi käsitluseks vene autoritest vaadeldaval perioodil. Peatunud Brjussovi biograafial, varasemal loomingulaadil ning arvukal tõlketoodangul, jälgib Tuglas ka kirjaniku revolutsioonijärgset tegevust. Nentunud, et Brjussov polnud omis po-

* Algas «Loomingus» nr. 10.

²⁵ Üksikasjalikumalt on Bloki-retseptiooni käsitlenud V. Adams artiklis «Aleksander Blok ja Eesti». «Looming» 1963, nr. 12, lk. 1896—1910.

²⁶ A. Blok k, Kaksteist. Tõlkinud J. Semper. «Kirjandus-Kunst-Teadus» 1921, nr. 33, lk. 257—261.

²⁷ J. S (e m p e r), Aleksander Blokk. «Tarapita» 1921, nr. 1, vg. 24.

²⁸ A. Bloki esikkogu «Värsid Kaunist Daamist» (1904) sisaldas sümbolistlikku armastusluulet.

²⁹ F. Tuglas, Valerij Brjussov. Tema surma puhul. «Looming» 1924, nr. 9, lk. 682—692.

liitlistes vaadetes kunagi kindel ja püsiv, peab käsitleja tõenäoliseks oletust, et «Brjussovi tõmbas enese poole kommunismi võitlusjärgu suurte sündmuste ja massi kireavalduste omalaadiline ilu, mitte aga sügavam murrang tema sotsiaalseis tundmustes». Hinnanud tähelepandavaks V. Brjussovi 1922. a. ilmunud ülevaate vene lüürikast aastail 1917—1922, rõhutab Tuglas, et Brjussov taunib siin endiste «sõprade-sümbolistide» hilisemat toodangut ning peab enamaks «vaenlaste-futuristide» saavutusi. Ent Tuglas tabas juba tookord tõde, mis on kordamist leidnud praegugi käibivates hinnangutes: ka uutes oludes jäi Brjussov pigem endiselt esteediks, individualistiks, kabinetiluuletajaks, kes ka eelnimetatud luuleülevaates ei esitanud «kommunistliku luule sisulist credot», vaid arvas küsimuse seisvat peajasjalikult vormis. Esitatud seisukohti argumenteerib Tuglas Brjussovi värsikogude «В такие дни» (1921) ja «Мир» (1922) najal. Kuigi esimeses leidub rohkesti «proklamatsioonilisi üleshüüdeid», püsib siin ometi valdavalt luuletaja endine pale, nagu ka teises valitsevad endiselt klassikalised teemad. Viimase «oleviku päevakirgedele» pühendatud tsükliks «piüab Brjussov tõesti olla kommunistlik luuletaja ja see ei õnnestu tal halvasti», ent ometi — «kui palju rohkem vastab ajajärgu ilmet näit. Majakovskil!».

Majakovskit omakorda populariseerib Eestis Joh. Schwalbe (Silvet) — samuti 1924. aastal ja samuti «Loomingus». ³⁰ Tolle asjatundliku artikli lähtekohad olid tookord Majakovski mõistmiseks olulise tähtsusega: «Muidugi nõuab see teatavat pingutust, et õieti mõista ning hinnata Majakovskit, kes aga kahtlemata silmapaistvamate praeguse aja Vene luuletajate hulka kuulub. Ei pruugi sugugi igasuguste äärmiste kunstivoolude pime fanaatik olla, et seda öelda.» J. Schwalbe ei tutvusta üksnes noort Majakovskit, vaid tunnustab ka poeedi revolutsioonijärgset loomingut, milles «poliitiline luule on pea alati harilikust programmluulest kõrgemal». Kahetsenud, et Majakovskit on meil vähe tõlgitud ja et tema hilisem looming pole Eestis kättesaadav, juhib käsitleja Majakovskit vähetundjate tähelepanu sellele, «et meil siin mitte tähtsuseta «kirjandusliku klouniga» pole tegemist, vaid tõelise ning omapärase luuletajaga». J. Silvet võtab Majakovski kohta korduvalt sõna ka hilisematel aastatel.

Sergei Jessenini surma-aastapäeval esineb hingestatud mälestuskirjutusega «Loomingu» (1927, nr. 2) veergudel Henrik Visnapuu, keda poeediga sidus teatavasti isiklik sõprus. Meenutanud mitmeid kohtumisi Jesseniniga, tema sõpru imajinistide hulgast ja nende boheemlaselu, väidab Visnapuu, et romantilise hinge Jessenin oleks «häämeelega tahtnud Majakovskiga koos revolutsioonile võidulaule kisendada», ent tema loojanatuur eeldas teist laadi. «Ta oletas ühes ühiskondliku revolutsiooniga ka vaimlist revolutsiooni, ka vaimlise uue maailma saabumist. Selle saabumist aga ei suutnud ta ära oodata.» Ei pruugi üllatuda Visnapuu järgnevastki hinnangust. Jessenin jääb «suurimaks vene luuletajaks, praegusest ajajärgust. Vene hingele on ta midagi öelnud. Majakovski on küll vist möödum nähtus Jessenini kõrval, kui vene hing mitte ei tee läbi põhjalikku muutust.» On täide läinud ka Visnapuu sõnad selle kohta, et Jessenini surmapäev oli tema surematuse alguseks.

Kaudsemalt puudutab H. Visnapuu suurt poeeti veel Jessenini elukaaslase Isadora Duncani mälestusele pühendatud kirjutuses. ³¹ Kuulus tantsusolist ja -pedagoog, kes oli «enese sisemise inimese kannatamiste läbi jõudnud vaesema kihi eluõiguste pooldamisele», asus 1921. a. Moskvasse, kus asutas balletistuudio. Visnapuu kirjutab, et Duncan oli «vaba igasuguseist eelarvamisist Venemaa

³⁰ J. Schwalbe, Paar sõna Vladimir Majakovski ja tema esimese eestitaja kohta. «Looming» 1924, nr. 2, lk. 135—138. Lähemalt vt.: O. Kruus, Kuidas tuli Majakovski Eestisse. Mõningaid seoses olevaid kirjandusloolisi üksikküsimusi. «Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 10—11.

³¹ H. Visnapuu, Isadora Duncan. «Looming» 1927, nr. 7, lk. 679—680.

kohta, ta sümpaatia sarnanes Clarté-meeste sümpaatiale uue ühiskonna suhtes». Tantsijanna Venemaa-perioodi patroonina hindab Visnapuu kõrgelt A. Lunatšarskit: «Kõneldagu Lunatšarskist mis tahes, ajalugu näitab ometi, et Lunatšarski vene kunstile ja kirjandusele on olnud palju sel ülemineku-ajal.»

F. Sologubi surma puhul (1927) avaldab 1928. a. «Loomingu» jaanuarinumbris hindava artikli Igor Severjanin, ent see tugineb peamiselt isiklikele mälestustele Sologubi Toilas viibimisest 1913. aastal ning kirjaniku elust Peterburis sõjajärelsetel aastatel.

M. Artsõbaševi nekroloogis³² viidatakse selle autori loomingu mõningatele vastukajadele Eestis, kuigi väide «Siuru» rühma kirjanike aineala sugulusest Artsõbaševi omaga tuleb üsnagi tinglikuks arvata.

Üksikuid kirjutusi ja lühiinformatsioone vene nõukogude kirjanike või nende loomingu aadressil ilmub aeg-ajalt jällegi «Loomingu» vahendusel. Nii on Konstantin Fedini novelli «Suuk-Su» tõlkele (1928, nr. 9, tõlkija märkimata) lisatud autorit tutvustav «Elmärkus», kus kinnitatakse, et K. Fedin kuulub uue vene kirjanduse silmapaistvamate esindajate hulka. «Eelistades novelli vormi ta suudab selles väga veenvalt kujutada Venes sündiva murrangu läbi esile tõstetud probleeme ja inimesi. Oma teoste ained ta valib peamiselt Vene provintsilinnade ja külaelust, mida ta tunneb hästi.»

Edasi tunnustatakse, et Fedini teoste («Talumehed», «Transvaal») värvid pole küll sugugi rõõmsad, «aga ta kunst on niivõrt eluline ja jõuline, et ta on leidnud tunnustamist nii enamliisel Venemaal kui ka väljaspool Venemaa piire».

«Suure kunstilise oskusega» kirjutatud Ilja Ehrenburgi saksa keeles ilmunud romaani «Michail Lõkov» tutvustab «Looming» (1927, nr. 9) variaveergudel, ent teose ebasoodsast vastuvõtust selle kodumaal tehakse paraku ennatlikult kergetäielisi otsustusi autori ideoloogia suhtes.

Saime siinkohal nimetada ja refereerida vene nõukogude kirjanike kohta avaldatud käsitlusi vaid osaliselt. Oleks muidugi väärt teha eelõeldu põhjal optimistlikke järeldusi vene nõukogude autorite tutvustamisest eesti perioodikas 1920-ndatel aastatel. Tegelikult olid need sidemed siiski üsna nõrgad ja juhuslikud. Kõlab otse üllatavalt, et näiteks «Loomingus» ei ilmunud (ka 30-ndatel aastatel mitte) ainsatki Majakovski luuletust. Vaibus esialgne huvi Bloki ja Brjussovi loomingu vastu, rääkimata noorematest nõukogude autoritest. On tähelepanev, et elavam huvi vene nõukogude kultuuri vastu ilmnis just vahetult revolutsioonile ja Kodusõjale järgnenud aastatel, 1920-ndate aastate teisel poolel see mõnevõrra vaibus ning nõukogude kirjanduse kohta avaldatud materjalides esineb sageli reserveeritud hoiak. Omajagu põhjust andsid selleks 1920-ndate aastate lõpul Nõukogude kirjanduselus enam ilmnema hakanud vulgaardogmaatilised tendentsid.

Omaette peatüki vaadeldavate suhete sfääris moodustavad teatrilased kontaktid. «Kahekümnendate aastate algus oli omal viisil teatrikriisi ja uute teatriotsingute aeg kogu Euroopa ulatuses. ... Nõukogude Venemaal oli sotsialism võitnud, kuid vaimsetel aladel, nii eriti kirjanduses ja kunstis, oli palju otsinguid ja võitlusi, vähem leidmisi. Sotsialistliku realismi meetodi sihtjooned ei olnud veel sõnastatud, ei olnud ka sotsialismi ehitaval maal veel kujunenud kirjanduse ega kunstide spetsiifiline ideoloogiline telg. Revolutsioonilise vaimu avaldumise vorme teatris otsiti eriti massimängudes, masside teatri vormis. Eitati individuaalset kangelat ja sageli klassikalist pärandit. ... Moskvas arenev suur teatrikunst

³² Mihail Artsõbashev. «Postimees» 10. III 1927, nr. 68.

Meierholdi ja Tairovi juhtimisel oli väljaspool veel vähe tuttav. Vene teatrielu tunti Eestis rohkem saksa allikate järgi kui vahetult.»³³

On arusaadav, et teatrikunsti uute taotluste alguspäevil ei saanud veel juttu olla vene nõukogude draamateoste jõudmisest eesti teatrilavale. Küll aga esitati siin mitmeid vene autorite revolutsiooneelseid näidendeid. Eriti sagedasti etendati Leonid Andrejevi teoseid. Nii jõudsid kahekümnendate aastate algul Tallinna lavale tema filosoofiline draama «Inimese elu» (1907), psühholoogiline draama «Too, kes saab kõrvahoope» (1916), samuti «Kuningas Nälg» ja «Ookean». Draamateater lavastas (1921) veel Gorki «Põhjas», Hommikteatris tuli ettekandele (1924) V. Brjussovi draama «Maa».

Neil aegadel esinesid Tallinnas sageli ka Moskva Kunstiteatri mitmed trupid ja üksiknäitlejad, kes esitasid lavastusi või katkendeid oma varasemast repertuaarist, mis sisaldas nii vene kui lääne klassikat. Üldreeglina olid retsensioonid vene teatritruppide esinemistele väga kiitvad, otse ülistavad — muidugi igati põhjendatult. Nii nende kui ka eesti teatrite poolt lavastatud vene autorite teoste kohta esinevad meie perioodikas asjalike sõnavõttudega eriti H. Raudsepp ja V. Mettus, samuti A. Adson, K. A. Hindrey jt.

Korduvalt jõuavad eesti lugejani ka materjalid vene nõukogude teatrielu mitmesuguste üldprobleemide valgustamiseks. Juba 1920. a. algul (7. II) avaldab «Tallinna Teataja» saksa allikatel põhineva artikli «Teater ja näitlejad nõukogude Venemaal». Selles kirjatükis, mis pole küll vaba tendentslikkusest, toonitatakse eriti neid privileege ja soodustusi, mida Nõukogude valitsus osutab näitlejatele ja üldse teatrikunstile.

Meie kunstirahvast on jällegi J. Semper see, kes vene teatriajakirja andmetel koostatud ülevaatega³⁴ viib Venemaa teatrioludega kurssi siinsegi näitekunsti-huvilise. Rääkides Moskva suuremate teatrite repertuaarist, mis «ei ole sugugi muutunud pärast proletaarlist revolutsiooni», peatub Semper ka neil muudatustel ja uuendustel, mida Lunatšarskiga eesotsas kavatsetakse teatripraktikas ellu viia. Seejuures hindab ta tunnustavalt Lunatšarski seisukohta, et «teatri seniseid kogemusi ja saavutusi ei tule tühisteks pidada», sest «mass ei loo midagi ilma ettevalmistamiseta».

Hanno Kompus refereerib Moskva Kunstiteatri näitlejate O. Gsovskaja ja V. Gaidarovi Tallinnas Stanislavski süsteemist peetud ettekandeid.³⁵ Kuigi publitseerija ei ütle end kõigi esitatud seisukohtadega nõusse jäävat, hindab ta Stanislavski suurt tööd ning oskust objektiivselt ja pieteeditundeliselt.

Pikema kirjutusega Nõukogude Venemaa teatrit esineb H. Visnapuu³⁶, kellel, nagu teada, oli kasutada ka isiklike kogemuste pagas. «Kõige päält on suureks kasuks olnud see asjaolu,» kirjutab Visnapuu, «et hariduskommisariaadi etteotsa sai publitsist ning dramaturg Lunatšarski, kes teatri küsimuses kogunud ning kelle vana kommunisti autoriteet julgelt ning otsustavalt laskis talitada, ilma et teda oleks võidud kontrrevolutsioonis süüdistada, kui ta endised riigiteatrid akadeemilisteks teatriteks ümber nimetas ning nad edasi töötama jättis.»³⁷

Käsitleja tunnustab, et viimase nelja aasta loominguliste katsetuste ärevates tingimustes on vene lavakunst pakkunud «palju julget ning värsket», ja et vanad

³³ N. Andresen, August Bachmann ja Hommikteater. Tallinn, 1966, lk. 77.

³⁴ Naata Nael, Teatri-oludest Venemaal. «Tallinna Teataja» 1. IV 1920, nr. 74.

³⁵ H. Kompus, Näitelavaline looming ja Stanislavski süsteem. «Tallinna Teataja» 31. XII 1920, nr. 297.

³⁶ «Kirjandus-Kunst-Teadus» 22. VII—26. VIII 1922, nr. 28—33.

³⁷ A. Lunatšarski teatrilaseid tõekspidamisi on ulatuslikumalt esitatud veel R. K. artiklis «Teater ja revolutsioon» — «Kirjandus-Kunst-Teadus» 8. IV 1922, nr. 14.

teatrid, nagu näiteks Kunstiteater, on «revolutsiooni palangusse kaasakistuna saanud uut karget tuult oma ju vananenud tiibe alla».³⁸

Visnapuu analüüsib mitmete juhtivate teatrite tööd, üksiklavastusi ning iseloomustab ühtlasi Lunatšarski ja Meierholdi pooldajate omavahelist poleemikat uue teatri tuleviku suhtes. Muu hulgas taunib ta proletkultlaste jämedaid vigu teatrikunstis mõistmisel. Nimelt esines viimaste ringkondades selliseidki naiiv-idealistslikke arusaamisi, mille põhjal näitlejameisterlikkuse õppimine kuulutati «rumalaks kodanliseks eelarvamuseks», sest töölise hinges on juba kõik uvve ilma hingeliiked sees ning nendest jagab tööline ilma igasuguste «kodanlise tehnikata-vigurdamiseta» ka teistele». Kõnealuse teatrikäsitluse on H. Visnapuu suutnud esitada tunduvalt objektivsemas laadis kui oma kirjanduselu peegeldavad arutlused, kus isiklikud sümpaatiad sageli määravalt kaasa rääkisid.

Nagu mujalgi Euroopas, nii ka Venes levis kahekümnendate aastate algul ideede- ja agitatsiooniteatri ekspressionistlik stiil, kus aktuaalsuse nimel sageli välistati kunstimõte. «Ühelt pool tahetakse lava teha kantslikks, tribüüniks ja propaganda keskpunktiks ja seda «reaktsiooni kindlust» vallutada revolutsiooni võitluskohaks. See on toonud lahkelsid Lunatšarski, kes on pooldanud enne kõike kunstiväärtuslikke lavateoseid, ja radikaalseima vasema tiiva juhi Buhaarini vahel, kes tunnustab ainult revolutsionääreid tükke.» Nii kirjutati 1924. a. ühes järjekordses Nõukogude Vene teatrit käsitlevas artiklis.³⁹

Nõukogude juhtivates teatringkondades esineti nõudmisega «radikaalselt murda kõik sidemed minevikuga ja ainsaks juhtnööriks programmi valikus pidada revolutsioonivaimu», ent see ei leidnud ometi valdavat respekti. Ja et uusi revolutsiooninäidendeid lihtsalt ei olnud (või oli vaid abituid katsetusi), siis elasid nõukogude teatrilaval endiselt Shakespeare, Molière, Dickens, Goldoni, Lope de Vega, Tšehhov, Gogol ja Gorki. Ometi leidsid küllalt laia kõlapinda ka tookordse vene teatri «vasema fronti» esindajad eesotsas Meierholdiga, kes propageerisid masinkonstruksioonide, mehaanilise liikumise ja nn. massinimese ideid lavapraktikas.

Proletkultlaste leeris aga mindi veelgi kaugemale. Luuletaja ja publitsist Aleksei Gastjev deklareeris: «Proletaarlaste igapäev teadvust valitsevad hoonete, masinate, kraanade, sildade, kolonniide komplitseeritud konstruksioonid ja vääramatu dünaamika. Katastroof ja dünaamika... need on kaks olulisemat ja haaravamat momenti proletaarlaste psühholoogias. Kavakindel, päev-päevalt kasvav töö põhjalikkus kasvatab proletariaadi muskleid ja närve ja annab talle pineva teravuse, täis umbusaldust kõige vastu, mis puutub inimlikku meelelisusse...»

Nagu teada, ei pidanud taoline teatripraktika, niipalju kui seda suudetigi rakendada, kuigi kaua vastu ajaproovile, sest ennekõike oli siin tegemist mitte kunstiliste taotlustega, vaid mehaaniliste, välise võtetega, mis kunstile on ikka halvavalt mõjunud.

Hilisemate aastate informatsioonis nõukogude teatrielust kohtamegi kurtmisi selle üle, et seal tuntakse suurt puudust huvitavatest, tänapäeva hingeelule vastavatest algupärastest draamateostest⁴⁰, ja et selle põua leevendamiseks otsustati asutada «teatri-polütehnikum noorte draamakirjanike ettevalmistamiseks»⁴¹.

Viimaste aastate kõige tähelepandivama teosena tõstetakse esile M. Bulgakovi

³⁸ Sama mõtet toetab kaks aastat hiljem V. Mettus: «Vene tänapäeva teatrielus sünnib palju, mis vähemalt äärmiselt huvitav.» Vt. V. M(ettu)s, Mõnda praegusaja Vene teatrit. «Agu» 1924, nr. 31, lk. 1057—1061.

³⁹ -er, Teater Nõukogude Venes. «Päevalehe lisa» 25. II — 10. III 1924, nr. 8—10.

⁴⁰ «Looming» 1928, nr. 4, lk. 365.

⁴¹ Sealsamas, lk. 362.

«Turbinite päevad» («Valge kaardivägi»), kus autor kujutab revolutsioonisündmusi «väga mõjuvais, üllatavalt selgeis ja tõelisis värvides». ⁴² Teatavasti püsis too ägedat poleemikat esilekutsunud lavastus Kunstiteatri repertuaaris tänu Lunatšarski toetusele, kes nägi selles suursündmust Kunstiteatri ajaloos.

Ka J. Semperi Moskva-reisi värsketel muljetel kirjutatud artiklis ⁴³ viidatakse Bulgakovi teosele kui «menukamale» Kunstiteatri tookordsete lavastuste hulgas.

5

Eesti ja Nõukogude Vene kultuurisidemete märkimisväärseks sündmuseks kahekümnendate aastate teisel poolel oli novellivalimiku «Эстонские рассказы» ilmumine seerias «Универсальная библиотека» (1927, nr. 441—442). Kogumiku sisuks olid E. Vilde «Kurja-Kaarli adjastaadid», Eessaare Aadu «Kaks venda», A. Rannaleedi «Nõgisalu turbalõikajad» (tõlkepealkirjaks «Негисальские бедняки») ja A. Kivika «Ема» ⁴⁴. Teose eessõna A. Lunatšarski sulest, mis hõlmab raamatu kuus lehekülge, sisaldab valdavalt üldpoliitilisi arutlusi, kogumikus esindatud «proletaarsetest kirjanikest» nimetatakse vaid A. Kivikat, kes oma loominguga selle perioodi mõningates töödes väljendas ilmset sümpaatiat töölisklassi huvidele. «Kui proletaarlik kirjanik, või kirjanik, kes kord on olnud lähedal proletariaadile, nagu Kivikas, võtab sule, ta sulg on otsegu kastet võitlejate ja kannatajate haavusse.» Tsitaadi tõlge kuulub J. Kärnerile, kes tutvustas nimetatud kogumikku «Loomingus» (1928, nr. 2, lk. 190).

Teiseks valimikuks, kus soome, läti, leedu ja ukraina autorite kõrval avaldati ka eesti kirjanike töid, oli 1928. a. Leningradis ilmunud koguteos pealkirjaga «Alasti etu», mille vene arvustus soojalt vastu võttis. ⁴⁵ Eesti kirjandust esindasid siin Fr. Tuglase «Hingema», K. Rumori «Veritähised» ja K. Treini «Põlevkivi».

Moskva ajakirjas «Вестник иностранной литературы», mis alustas 1928. a. ilmumist «Revolutsioonilise kirjanduse rahvusvahelise büroo» ⁴⁶ eestvõttel, avaldatakse 1929. a. märtsinumbris A. Gailiti novell «Taevaskoja asunik» B. Pravdini tõlkes. Eri raamatuna ilmus 1925. a. Leningradi kirjastuse «Priboi» väljaandel M. Metsanurga «Jumalata» («Без бога»).

Need on üksikud kasinad näited eesti kirjasõna jõudmisest vene lugejaskonnani kahekümnendatel aastatel. Tabavalt iseloomustas kahe maa kirjanduslike sidemete seda liini (ja kultuurialaseid kontakte laiemaski mõttes) O. Urgart ühenduses 1928. a. Tartus ilmunud Igor Severjanini tõlgitud antoloogia «Поэты Эстонии. Антология за сто лет (1803—1902 гг.)» ilmumisega:

«Tõlkimine vene keelde ei ole eesti kirjanduses praegu küll niivõrt oodat, kui tutvustamine mõne lääne suurrahva keeles. Tähelepanematust vene kultuuri vastu peetakse meil nüüd endastmõistetavuseks, koguni hääks kombeks, ja teiselt poolt: enda kultuurivarade propageerimist idas — asjatuks vaevaks.» ⁴⁷

6

Nõukogudemaa kirjandus- ja kultuurielu valgustamisel on nimetamisväärseid teeneid ajakirjal «Looming» ja selle tookordsel toimetajal J. Kärneril, kelle alga-

⁴² «Looming» 1927, nr. 8, lk. 780.

⁴³ Vt. J. Semper, Teatri-muljeid Moskvast. «Päevaleht» 7. X 1928, nr. 273.

⁴⁴ Novell oli varem ilmunud Leningradi «Edasi» erilehes «Kirjandus ja teadus» 19. XI 1922, nr. 33.

⁴⁵ Vt. «Postimees» 8. VIII 1928, nr. 213.

⁴⁶ Seda rahvusvahelist kirjanduslikku koondist tutvustas ja iseloomustas meil N. A(ndresen). Vt. «Looming» 1928, nr. 3, lk. 269—270.

⁴⁷ O. Urgart, Eesti luule vene keeles. «Looming» 1929, nr. 10, lk. 1304.

tusel vene kunsti tutvustavad kirjutused ajakirja väliskroonika rubriigis kujunesid 1920-ndate aastate teisel poolel üsna järjekindlaks.

Nende materjalide koostamisel toetuti nii kaudsetele allikatele kui ka nõukogude ajakirjanduses esitatud seisukohtadele.

Väliskanaateid kaudu saabunud informatsioonist kõlab sageli vastu nõukogude kirjanduse otsesõnaline halvustamine. Nii on see näiteks prof. F. Stepuni Riias peetud loengu refereeringus («Looming» 1927, nr. 8), kus esineja väitis, et kõigepealt paistab nõukogude kirjanduses silma «nõndanimetatud agitatsiooniline makulatuur. Kunstiga seda liiki kirjandusel ei ole kuigi palju ühist, kuigi seda kultiveerivad ka mõned esmajärgulised kirjanikud, nii näiteks Ilja Ehrenburg mõningas töös» (lk. 778).

Ent mitte alati ei jääda «Loomingus» objektivistliku refereeringu tasemele. Kui G. Suits tutvustab 1924. a. Leipzgis ilmunud Arthur Lutheri tööd «Geschichte der russischen Literatur» (1925, nr. 5, lk. 426—427), märgib ta tunnustavalt Lutheri «asjalikku» erinevust nendest autoritest, kes seovad nõukogude korda vene kirjanduse lõpuga.

Veelgi hindavamalt suhtub nõukogude kirjandusse J. Kärner, kes 1929. a. augustinumbris käsitleb Pariisis ilmunud vene päritoluga kirjaniku ja publitsisti Vladimir Pozneri teost «Vene kirjandus». Kärner heidab autorile ette asjaolu, et vene kirjanduse varasemate perioodidega võrreldes on nõukogude kirjandusele varutud maht ebaproportsionaalne. Aga sellega sünnib «ometi suurt ülekoht praegusele Venemaale, mille kirjandus küll ei kannata eelnenud suurmeistrite mõõdupuud, aga mis ometi on täis pakitsevat loomiskirge ja taotleb kujundada praegusaja elamusist ning hädadest. Kirjanikud nagu Babel, Ehrenburg, Ivanov, Leonov esindavad ometi uut, võitlevat, paisuvat vaimu, on seotud kogu Euroopa saatusega ja sääljuures tõsiseltvõetavad kunstnikud. Pozner pühendab neile ainult mõne rea, kõige rohkem üks kuni kaks lehekülge, kuna näiteks Merežkovskit käsitletakse õige põhjalikult.»

Vene nõukogude kriitikutele toetutakse «Loomingu» kroonikasõnumites eelkõige ajakirja «Красная новь» toimetaja A. Voronski seisukohtadele. Nii leidub «Loomingu» 1927. a. veebruarinumbris (lk. 186—190) ulatuslikum ülevaade «Vene kirjandus möödunud aastal», mille aluseks on nimetatud kriitiku artikkel.

Ilmesti Kärneri sulest pärinevas vahenduses tuuakse esile andeka ja avarpilgulise nõukogude kirjandusloolase hinnangud paljude vene kaasaegse kirjanduse spetsiifiliste tunnuste ning arenguperspektiivide, saavutuste ja ühtlasi ka puudujääkide kohta. On märgata publitseeriija sümpaatiad nende probleemide vastu, mida Voronski nõukogude kirjanduse edasisele arengule eriti oluliseks ja vajalikuks peab. Nimelt toonitab Voronski, et kirjandus peab inimest näitama tema tunnete ja mõtete dialektilisuses, elavas arenemises kõigi vastuolude, kahtluste ja eksimustega. Paraku ilmub aga küllalt teoseid, mille tegelased on ümbursele otsekui võõrad või siis stereotüüpsed igas žestis. «Peab algama võitlust orgaanilise meetodi eest kunstis. Peab õppima inimesi ja sündmusi kujutama dialektilises protsessis, nende tunnete elavas, elulises dünaamikas, saamises, katkestamatus sidet olemisega,» nõuab Voronski ning astub otsustavalt nende vastu, kes tahavad puudusest vooruse teha. Ta hoiatab, et standardiseerimine, võitlus psühholoogiaga vastu võib kergesti saada nõukogude bürokraadi ja uut laadi väikekodanlase usutunnistuseks.

Nagu näha, olid juba tookord päevakorral probleemid, mis pole aktuaalsust veel tänasekski kaotanud. A. Voronski kirjutuste põhjal koostatud sõnumeid nõukogude kirjanduse aktuaalsetest päevaprobleemidest ilmub «Loomingus» edaspidigi (1927, nr. 4, lk. 382; 1929, nr. 5, lk. 655, jm.). H. Visnapuu puudutab omakorda vene luule küsimusi, V. Majakovski vastavale artiklile («Красная новь» 1926, nr. 4) toetudes.

Võib üsna veendunult väita, et nende ja analoogiliste ülevaadete avaldamist meie perioodikas ei ajendanud üksnes eesti literaatide professionaalne huvi Nõukogudemaa kirjanduselu vastu. Ajendiks oli ka eesti laiemas lugejaskonnas üha kasvav soov tutvuda sotsialistliku riigi kirjanduse ja kultuuri saavutustega mitmekülgsemalt, kui senised võimalused lubasid. Selles mõttes on «Loomingus» avaldatud materjalid, kuigi vahel liialt napolisõnalised ja puhuti osaliselt desorienteerivadki, ometi hinnatavaks algatuseks. Siitkaudu jõuti juba kaalukamate käsitlusteni 1930-ndatel aastatel.

7

Eesti lugeja püüvat uudishimu naaberrahva kultuuriatmosfääri suhtes aitasid kümnendi lõpul osaliselt leevendada ka mitme meie autori reisikirjad või varasematele mälestustele tuginevad sõnavõtud.

Järjekordselt esineb artikliga H. Visnapuu⁴⁸, seekord ühenduses Anatoli Marienhofi memuaarilise teose «Romaan ilma valeta» (1927) ilmunisega. Ent nagu nimetatud teos, nii ka Visnapuu käsitus puudutab peamiselt vahetult Oktoobri-revolutsioonile järgnenud aegu ja inimesi, esmajoones S. Jessenini jt. imajiniste.

Jaan Vahtra on oma «Memuaare Neeva rannikult»⁴⁹ nimetanud autobiograafilisteks eskiisideks ning need hõlmavad valdavalt revolutsioonieelseid aastaid. Siingi on juttu Jessenini, Marienhofi jt. tegevusest Petrogradis 1918. aastal, ent veelgi huvipakkuvam neis mälestustes on V. I. Leninile pühendatud alapeatükk. Nimelt võttis Vahtra ajakirjanikuna osa 1917. a. toimunud I nõukogude kongressist, kus Lenin esines. Vene revolutsiooni juhti hindab mälestuste autor väga tunnustavalt, nimetades teda kõnemeheks, «kes ületas mu kujutelma».

Nõukogude Liidu kaasaega kujutavatest reisikirjadest tõusevad kaalukamatena esile Joh. Barbaruse ja Joh. Semperi muljed ning tähelepanekud seoses osavõtuga L. Tolstoi sajanda sünnipäeva (1928) pidustustest Moskvas ja Jasnaja Poljanas.

J. Barbaruse «Märkmeid S.S.S.R-i luulest ja kirjanduslikust tänapäevast»⁵⁰ käsitleb peaaesjalikult pealkirjas nimetatud aineid, kuid selle kõrval leidub artiklis mitmeid paikapidavaid hinnanguid ka ühiskondliku elu teemadel. «Mis meil romantiliseks unistuseks jäänd, on sääl siiski teostusel, ja industrialism on praegu hüüdsõna,» kirjutab ta sissejuhatuses ning siirdub seejärel nõukogude rahvaste arengus toimunud hiiglasliku kultuurirevolutsiooni sümpatiseerimisele. «Kommunism on just massi üles soputand vaimisele tegevusele, virgutand tööle ja isearengule laiad rahvahulgad, kes varem loitult tukkusid tsarismi videvikus; nood tumedad inimlapsed on äkki selgeltnägijaiks saand: kirjaoskamine ei piirdu ainult aabitsaga, vaid loetakse ahnelt-massiliselt. Sellest need 100 000 eksemplari ulatuvad tiraažid, sellest kirjastuste hiiglaareng, iga-aastane tõus-kasv.»

Järgnevalt hindab Barbarus hea kodusolekuga mitmete vene kirjanduslike rühmituste tegevust, analüüsib paljude kaasaegsete luuletajate värsiloomingut, ning illustreerib seda arvukate näidetega nii originaalis kui reaalses tõlkes.

Hinnates kõrgelt S. Jessenini, B. Pasternaki, N. Tihhonovi, N. Assejevi jt. luulet, osutab ta samas nendele ebakohtadele, kus päevakajaline deklaratiivsus (näit. D. Bednõi loomingus) või modernistlik liialdus kunsti kandejõudu märgatavalt madaldavad.

J. Semperi «Märkmeid Moskvas käigult» «Loomingu» samas numbris (lk. 783—

⁴⁸ Henr. V (isnapuu), Vene kirjanduslikust elust oktoobri revolutsiooni järele. «Postimees» 27.—28. VIII 1927, nr. 231—232.

⁴⁹ «Looming» 1929, nr. 2, lk. 153—178.

⁵⁰ «Looming» 1928, nr. 8, lk. 761—782.

799) annab edasi peajasjalikult reisi otsese sihiga talletatud muljeid, kuid tunnustavaid otsustusi Nõukogude kultuurielu, sealhulgas kirjastamistegevuse, kunstimuseumide või teatripraktika aadressil leidub selleski kompetentses kirjutuses.

Ülalnimetatud artiklite ilmumist kõnealusel perioodil on raske alahinnata. Kõigepealt kinnitasid nad otseste kontaktide vajalikkust ja kasulikkust, sest nagu nägime, oli kaudsete allikate najal eesti lugejani jõudev informatsioon sageli tahtlikult kõverpeeglisse seatud. Vahetutel kokkupuudetel ammendatud muljed äratasid nende vastuvõtjates märksa usalduslikumaid emotsioone ning olid suuremas vastavuses reaololudega. Kolmekümnendatel aastatel tihenunud kultuuri-suhted aitasid senist kaugeltki mitte täielikku kujutluspilti Nõukogudemaa tege-likkusest veelgi enam avardada.

Märkmeid Läti kirjanduselu probleemidest

ktoobrirevolutsiooni juubel, samuti NSV Liidu kirjanike IV kongress on Läti kirjandusellu elevust toonud. Sõelutakse oma kirjanduse seniseid saavutusi ja vajakajäämisi, seatakse uusi sihte ning ülesandeid, vaetakse kirjanduslikku pärandit.

Läti kirjanduskriitikas on korduvalt osutatud revolutsiooniliste sündmuste ning silmapaistvate revolutsiooniliste tegelaste võitluse ja elu ebapiisavale kujutamisele. Ilmselt kriitika mõjul võib ajakirjanduse teadetele nüüd oodata olukirjeldusi, romaane, poeme, luuletuste tsikleid, mis kõnelevad läti revolutsioonilistest tegelastest ja kuulsate punaste küttide võitlustest. Jānis Niedre on juba avaldanud pikema kirjandusliku portreejoonistuse «Veteran» läti silmapaistvast revolutsioonilisest võitlejast, NSV Liidu esimesest kohtukomissarist Pēteris Stučkast (1966), ajakirja «Karogs» käesoleva aasta 4. numbris ilmus Jūlijs Vanagsi näidend läti punastest küttidest «Ballaad tundmatust poisist», milles kujutatakse Esimese maailmasõja ajal loodud läti polkude arenemist proletaarse revolutsiooni kaitsjateks ja Lenini ideede tulisteks pooldajateks. Revolutsiooniteemalised poemid on valmis Andris Vējansil ja Maris Čaklaisil.

Temaatikast rääkides kurdetakse kriitikas ka põlluharija kadumist viimase aja teostest. Sellest kõneleb «Karogsi» juuninumbris kirjutuses «Tööd ja võimalused» E. Damburs, kes nendib, et maaelu kujutatakse küll I. Indrāne romaanis «Kūbar kastanitega», samuti J. Sārtsi teoses «Vāravad», kuid tegelikku põlluharijat ei leia ka siit. I. Indrāne romaani keskseks tegelaseks on nõukogude ja parteitöötajad. E. Damburs rõhutab, et viiekümnendate aastate algusest peale toimuvad maal ulatuslikud keerukad protsessid, muutuvad juhtimise stiil ja meetodid, tootlikud jõud ja nende vahekorrad, kujuneb ümber inimeste hingeelu, juurduvad uued traditsioonid, on üles kasvanud uus põlvkond, kes asub elu juhtima, lahendab ohtralt tekkivaid raskeid probleeme. Kõik see peaks kriitiku arvates kajastuma ka kirjanduses.

* * *

Kaasaja probleemide kõrval on teravalt päevakorrale kerkinud kirjanduspärandi küsimused. Need on korduvalt kõne all olnud perioodikas. Spetsiaalselt selle küsimuse arutamisele pühendati 17. mail toimunud Läti Kirjanike Liidu juhatuse laiendatud koosolek, millest oli juhus osa võtta ka nende ridade kirjutajal. Kirjanduspärandi hindamine ja vaagimine ei ole kerge töö, sest klassiühiskonnas tegutsenud kirjanik on enamasti komplitseeritud isiksus sageli kõikuvate ühiskondlik-poliitiliste sümpaatiate tõttu. Iga üksiku kirjaniku loomingule tuleb läheneda individuaalselt, hinnates seda diferentseeritult. Kuid samuti on selge — seda rõhutati põhiettekannetes, sõnavõttudes ja lõppsõnas —, et ei tohi maha matta ja tulevaste põlvkondade eest varjata seda osa läti kirjanduspärandist, millel on väärtust rahvuskirjanduse ning -kultuuri arengu seisukohalt. Tule-

tati meelde V. I. Lenini teesi, et kommunistid peavad võtma omaks kõik tähtsa ja olulise klassikalisesest kultuurist. Arvati, et läti kirjanduspärandi vaagimisel ja väljaandmiselgi tuleb lähtuda nendest põhimõtetest, mida väljendas Tvardovski I. Bunini teoste eessõnas: kirjanduspärandi hindamisel tuleb arvestada teoste kunstiväärtust, mitte aga lähtuda autori ühiskondlik-poliitilistest vaadetest.

Peab ütlema, et Lätis on kirjanduspärandi jäädvustamisel palju ära tehtud. Meil on põhjust ses suhtes otse kadedad olla. Nii on ilmunud E. Birznieks-Upitise, J. Rainise, E. Veidenbaumsi, R. Blaumanise, L. Laicensi, L. Paegle kogutud teosed. On avaldatud ka J. Alunansi, Auseklise, Aspazija, Fr. Bārda, K. Skalbe, V. Plūdōnise jt. läti progressiivse kirjanduse esindajate valitud teosed. On publitseeritud läti nõukogude kirjanduse rajajate R. Eidemanise, O. Rihtersi, A. Ceplise, K. Jokumsi valitud teosed.

Ka tänapäeva kirjanike teoste avaldamiseks on lätlased leidnud hoopis avaramaid võimalusi kui meie. Nii on neil ilmunud A. Upīsi, V. Lācise, J. Sudrabkalnsi, V. Luksi, A. Sakse, A. Grigulise kogutud teosed, millesse on võetud mitte üksnes autorite ilukirjanduslik looming, vaid ka kirjandusloolised uurimused, kriitilised kirjutused ja retsensioonid. Läti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi tekstoloogiasektoris on ettevalmistamisel J. Rainise kogutud teoste uus, teaduslik väljaanne. Mahuka osa selle väljaande igas köites moodustavad teisendid ja visandid, mis võimaldavad jälgida tema teoste valmimise käiku; seda selgitavad veel kommentaarid iga köite lõpus.

Siiski ei olda Lätis rahul kirjanduspärandi avaldamise praeguse olukorraga. Vulgaarsotsioloogiliste arusaamade tõttu kirjanduspärandi hindamisel ei lubatud pärast sõda lavastada näiteks R. Blaumanise näidendeid. Ebasobivaks peeti isegi A. Upīsi komöödiate, niisamuti J. Rainise näidendite «Māngin, tantsin» ja «Joosep ja tema vennad» lavastamist. Nüüd leitakse, et pole põhjust karta sõna «romantism» ega jätta avaldamata silmapaistvate läti romantikute J. Poruksj ja Fr. Bārda teoseid. A. Čaks on läti eripärasemaid ja huvitavamaid sõnameistreid, kelle ilmekas, hüperboliseeritud luule väljendab teravat protesti kodanlikus Lätis valitsenud sisutu, helpleva elu ning võltside inimsuhete vastu. Kuid praegu on kujunenud selline ebaloomulik olukord, et mitmed A. Čaksi esilekerkivad teosed, näiteks «Poem vorimehest» jt., on kättesaadavad vene lugejale (1966. a. ilmus Moskvas A. Čaksi teoste ulatuslik valimik «Sūda ja trotuaar»), lätlastele enestele aga mitte.

Läti kodanluseaegses kirjanduses on rohkesti teoseid, mille väljaandmist peetakse hädavajalikuks. Näiteks K. Zariņši ajalooline romaan «Kaugurilased» (1938), Pavīls Gruzna kaheköiteline romaan «Bursakid» (1928) Riia Vaimuliku Seminari kasvandike elust, samuti V. Plūdōnise, A. Brigadere, J. Jaunsundrabiņši, K. Valdemārsi, J. Jansons-Braunsi, ka J. Akuratersi ja K. Skalbe teosed.

Eriti palju juttu on olnud sajandivahetusel aktiivselt tegutsenud läti silmapaistvama poetessi, J. Rainise elu- ning võitluskaaslase Aspazija loomingu interpreteerimisest ja väljaandmisest. 1966. a. ilmus viimaks Aspazija luule valimik kahes köites. Kuid ta loomingu suurem osa, sealhulgas näidendid, on seni avaldamata. E. Damburs peab selle põhjuseks sageli esinevat väärarvamust, mille järgi peaaegu kõik, mis loodud kodanlikus Lätis ja emigratsioonis, on *eo ipso* reaktiooniline (vt. «Kultuuripärand» — «Karogs» 1967, nr. 4). «Kirjanduse dogmaatiline interpretatsioon erineb dialektiliselt oma kategooriliste väidete loogikaga, mis ei võimalda nähtusi vaadelda nende vasturääkivuste orgaanilises seostuses ja mitmesuguste tingimuste omavahelises mõjutamises,» ütleb E. Damburs, rääkides Aspazija teoste väljaandmisest ja hindamisest. Tõsi, Aspazija polnud kunagi marksist, kuid ta oli ja jäi oma elu lõpuni progressiivseks demokraadiks. Aspazija tuli läti luulesse möödunud sajandi lõpul uue ajastu loojana läti kirjanduses, kivenenud dogmade purustajana ja uute teede otsi-

jana, kellel oli suur osatähtsus läti ühiskondliku mõtte arengus, nagu teda oma ajal iseloomustas marksistlik kirjanduskriitik V. Knoriņš.

* * *

Läti kirjanduskriitika ja kirjanikud ise tunnevad juba pikemat aega rahulolematust oma proosa olukorraga, eriti proosa suurvormi — romaaniga. Sellest on korduvalt juttu tehtud ja selle teema juurde tullakse ikka ning jälle tagasi. Nii alustatakse «Karogsi» käesoleva aasta juuninumbriga taas tõsist kõnelust läti nõukogude proosa üle, millest kutsutakse osa võtma kirjandusteadlasi, kriitikuid, ajakirjanikke, prosaiste. Juuninumbris võttis selle kohta sõna kaksteist literaati. NSV Liidu kirjanike IV kongressi eel kirjutas läti vanema põlvkonna üks aktiivsemaid kirjanikke Anna Sakse: «Juba ammu märkame ja viimasel ajal räägime ka avalikult, et meie proosal pole üleliidulisel areenil ja ka oma kodus enam seda kõlapinda mis sõjajärgseil aastail. Läti kirjanikud oleksid otsekui lahkunud eesliinilt ja seadnud end sisse sanbatis või majandusüksustes. Muidugi vajatakse ka seal vastupidavust ja sangarlikkust, ning ma ei taha meie proosakirjanike viimaste aastate saavutusi alahinnata. Keegi ei väida, et viimasel ajal loodud romaanid ja jutustused poleks vajalikud, kuid siiski ei saa ükski ka salata, et rahvas ootab laiemat haardega teoseid, kus oleks mõtleva inimese pilguga näha ajastu suuri piirjooni, nõukogude ühiskonna tohutuid saavutusi, vasturääkivusi teel nendele kui ka tulevikuunistusi ja mõistatamisi inimese ning maailma muutumisest. Mulle näib, et meie proosa peab muutuma mehisemaks, ergavamaks ning tundesügavamaks, lõõmavamaks ja sütitavamaks. Kirjanik ei tohi elada kerget elu ja üle minna viiepäevasele töönalalale, ei tohi õhtul magama minna rahuliku teadmise, et oma tunnid on ära tehtud, ja küllalt. Ma tahaks küsida, kas me ei määra oma mõtteleenule liialt lühikesi distantse, kas me ei väldi meelega keerukamate probleemide uurimist ja arendamist?» («Cīņa», 20. mai 1967.)

Sellesama küsimuse pärast valutavad südant mitmed läti kirjanduskriitikud (J. Kalniņš, H. Hirs, I. Sokolova, E. Damburs jt.). Läti viimaste aastate proosa olukorda analüüsid märgib E. Damburs: «Selgub, et raskeil isikukultuse aastail, mil valitsesid piiratus ja dogmatism, suutis läti kirjandus end «välja rebida» maailma avarustesse, aga nüüd, kus on avatud roheline tee mitmesugustele stiilidele, kus barjäärid lammutatakse, on saanud stagnatsioon» («Tööd ja võimalused» — «Karogs» 1967, nr. 6). Selle nähtuse põhjusi analüüsid osutab E. Damburs nii subjektiivsetele kui ka objektiivsetele faktoritele. Nende seas tingimustele, mis kutsusid esile sellised nähtused, nimelt mõni aeg tagasi valitsenud ja vaba loova mõtte arengut takistanud usaldamatuse õhkkonnale. Teenimatult said mitmed kirjanikud raskete etteheidete osaliseks. Läti kriitika ei osanud ilukirjanduse autonoomiat kaitsta sel ajal, kui kirjandusele sunniti peale kindlad kaanonid, mis ei võimaldanud noortel, veel väljakujunemata kirjanikel areneda kunstnikeks, uue töö otsijateks, vaid tegid neist kuulekad konjunktuuriliteraadid.

Kuid leidub ka neid, kes arvavad, et läti proosa olukord tegelikult nii halb polegi. Viga peituvat hoopis selles, et lätlased ise on muutunud inertseks oma teoste tutvustamisel ja propageerimisel. Nii heidetakse ette saamatust minna «laia maailma» sellise kaaluka sõnakunstnikuga nagu Rainis ta 100 aasta juubeli puhul. Pälvitud tähelepanu osaliseks pole saanud niisugused kapitaalsed teosed nagu A. Upitsi «Lahk pilvedes» ja kirjandusteoreetiline teos «Sotsialistliku realismi küsimused kirjanduses». Kirjanduse propaganda sõltub ju mitte niivõrd kirjanikust endast kui vastavatest instantsidest ja kriitikast. Teiseks on läti prosaistidel viimasel ajal raskusi pikemate teoste avaldamisega. Kirjastuse

«Liesma» väljaanded sulavad üha õhemaks. Iga vähegi mahukamat teost vaetakse apteegikaaluga. Epopöade väljaandmisele ei saa praegu enam mõeldagi. Sellest on osaliselt tingitudki, et proosakirjanikud on tõmbunud tagalasse ja töötavad poole koormusega. Luuletajail on selles mõttes kergem — nende looming nõuab vähem ruumi perioodikas, väikest raamatut avaldada on praegustes paberi kokkuhoiu tingimustes hoopis hõlpsam kui suuremat jutustustekogu või romaani. Kui kirjastus võtabki suurema teose vastu, siis tuleb aastaid oodata selle ilmumist. Niisuguse olukorra tõttu on läti literaadid viimasel ajal kirjastamise ja paberifondi küsimuse teravalt üles tõstnud.

Läti viimase aja proosas võib märkida uue vormi, mitmesuguste kunstilise väljenduse vahendite otsinguid. Vormieksperimentide positiivseid ja negatiivseid külgi on korduvalt analüüsitud ja sellest teeb juttu ka «Karogsi» juuninumber (I. Bērsons, J. Kalniņš, A. Vilsons). Läti prosaistid püüavad uude jutustamisviisiga pääseda lugejale lähemale, mõjuda vahetumalt ta mõistusele ja südamele. Et luua intaimsemat vahetorda lugeja ja kirjandusteose kangelaste vahel, on hakatud harrastama nn. mina-vormi. Minajutustaja muutub otsekui lugeja vestluskaaslaseks, näiteks R. Ezera huvitavas jutustuses «Metsõunapuu», L. Pursi romaanis «Teepikkune vari» jm. Oma uusimas pikemas jutustuses «Dzilna laane ballaad» (ilmus käesoleva aasta «Karogsis») laseb R. Ezera sündmustikku jutustada kahel tegelasel. Sündmused arenevad tavalises kronoloogilises järjestuses, ent jutustus mõjub eriti värskena intonatsiooni pideva vaheldumise tõttu: kõrvuti on asetatud tundeline Renäte ja fašistidega koostegutseva mehe Kärilise pärast vasturääkivustesse ning traagilisse olukorda sattunud Sabine. Selline võte võimaldab autoril ühtlasi sündmusi mitmest aspektist kujutada.

Otsitakse ka uusi kompositsioonilisi lahendusi. Kasutatakse kinokunstile omast retrospektiivset jutustamisviisi (Z. Skujiņš, L. Purs), luulest on proosasse kandunud assotsiatiivne kujutamiski ja lürism (eriti I. Indrāne loomingus).

Vormiotsinguid hinnates on kriitikas rõhutatud, et vormi uudsus üksi ei garanteeri veel teose sisulist ja ideelis-kunstilist väärtust, mille määrab eelkõige elutõe sügav avamine. Nii on läti lugejaskonna ja kirjanduskriitika üldise tähelepanu ning tunnustuse osaliseks saanud I. Indrāne romaan «Kübar kastanitega» ja E. Līvi «Velnakaalsi kaksikud».

Liialdustest uuduseotsinguil kõneleb A. Vilsons artiklis «Assotsiatsioonide rikkus ja mõtte distsipliin» («Karogs» 1967, nr. 6). Ta toob näiteks A. Belsi romaani «Kohtu-uurija», mille kompositsioon on sedavõrd segipaisatud, et on raske aru saada, kelle kohta käib sõna «mina» ja millist aastakümnet märgitakse sõnaga «praegu». Z. Grīva reisiraamatule «Džungli jõgi Mellakore» heidab arvustaja ette teose jutulõimega seostamata novellide sissepõimimist. A. Vilsons rõhutab, et süžee ühtsuse printsiip pole aegunud dogma, vaid objektiivne väärtuskriteerium, mis on pidanud vastu aegade katsumustele ja aitab ka meie päevil hoolikalt motiveeritud kompositsiooni eraldada sündmuste meelevaldsest rittalükkimisest.

* * *

Kriitilised sõnavõttud ja teatud rahulolematuse avaldused läti viimaste aastate proosa kohta ei tähenda kaugeltki seda, nagu poleks ilmunud midagi tähelepanuväärset. Läti tänapäeva proosas leidub tõsiseid sisulisi ja kunstilisi kordaminekuid. Dialektilisemalt, usutavamalt kui mõni aeg tagasi käsitleb läti kirjandus vasturääkivusi inimeses ja ühiskonnas. Teostes domineerib inimeste vastutuse motiiv nii tegematajätetu kui ka väärtelt tehtu eest. Ka minevikuainelistes teostes on kollisioonid ja iseloomude kokkupõrked väga tänapäevased, aktuaalsed (näiteks humaansuse mõistmine E. Līvi romaanis «Velnakaalsi kaksikud»). Käesolev lühike kirjutus ei pretendeeri nende küsimuste kõigekülgele käsitle-

misele. Peatugem veel mõnel silmapaistvamal nimel ja teosel, mida läti kirjanduskriitika peab üksmeelselt saavutusteks proosa alal.

Kõigepealt ei saa meenutamata jätta ühele läti vanemale ning silmapaistvemale kirjanikule Andrejs Upītsile hiljuti osaksaanud suurimat üleliidulist tunnustust — sotsialistliku töö kangelase aunimetuse omistamist. Sel puhul kirjutab K. Krauliņš: «Töö, mille Andrejs Upīts on oma pika loova elu jooksul ära teinud, on tõesti kangelastöö. See ei käi ainult läti kirjanduses ainulaadsete rahva elu maalingute kohta teostes «Haljendav maa» ja «Lahk pilvedes», mis on võrdselt haaravad niihästi ideelise sügavuse kui detailide plastilise kujutuse poolest. See käib ka «Robežniekside» sarja, tetraloogia «Aegade keerises», tragöödiate «Mirabeau», «Jeanne d'Arc» ja «Spartacus», teravamõtteliste komöödiate ja hunnitute novelliraamatute kohta, mis kuuluvad maailma realistliku novellistika paremiku hulka. See käib ka ta kauaaegse võitlejategevuse kohta läti kirjanduskriitikas ja publitsistikas, ta prometeuslike algatuste kohta läti nõukogude kultuuri koidikul 1919. aastal. Kõik see näitab kokkuvõttes mitte mõne kuu või aasta kangelastegu, vaid rohkem kui poole sajandi saavutusi aletaja teerajamisel nõukogude ellu ja nõukogude kirjandusse, sotsialistliku realismi kunsti.»

Kunstmuinasjutu žanri produktiivse viljelejana paistab viimasel ajal silma üks läti kirjanike vanema põlvkonna esilekerkivamaid sõnameistreid — Anna Sakse. Juba tema kirjandusliku tegevuse algperioodil loodud muinasjuttudes ilmnes A. Sakse oskus usutavat, reaalselt põimida sihiteadlikult ühte fantastilise ja hüperboliseerituga. Viimase kümne aasta jooksul on ta selle oskuse arendanud täiuseni ja on pärast K. Skalbet kujunenud üheks armastatumaks ning populaarsemaks kirjandusliku resp. kunstmuinasjutu harrastajaks Lätis. A. Saksel on alati kindlad ühiskondlik-esteetilised ideaalid, mille teostamise eest ta teoste kangelased võitlevad; tal on alati olnud kritiseeritav objekt, mille paljastamine, satiiriline kujutamine võib aidata meie ühiskonnal edasi areneda. Sellest aspektist tuleb hinnata ka A. Sakse muinasjutte. 1962. a. ilmunud raamatu «Potikuninga jutustus» eessõnas iseloomustab autor ise seda žanri järgnevalt: «Muinasjutt on üks vanimaid ning igavesti uusi žanre. Muinasjutt on väga lakooniline ja ühtlasi väga avar žanr, mis mahutab endasse küll tähelepanekuid loodusest, küll inimese tulevikuunistusi, küll paljude põlvkondade elutarkust, isegi terve romaani ainese ja filosoofilised mõtisklused. Võb-olla selle pärast on muinasjutt ikka leidnud tee väga mitmesuguses vanuses lugeja juurde.» A. Sakse viimasel ajal loodud muinasjutud on mõeldud peamiselt täiskasvanuile. Neis leiame suurt mõttetihedust, sügavat tähendust, printsiipiaalset kriitilist suhtumist negatiivsetesse elunähtustesse, mida leidub rohkesti ekspluataatorlikus ühiskonnas ja — kahjuks — sageli ka meil.

1966. a. ilmunud A. Sakse uus mahukas teos «Muinasjutud lilledest» tõestab taas, et autor on arendanud selle žanri vormi taidelise täiuseni. Peaaegu igas muinasjutus on temaatiline põhiidee läbi põimitud rikkalike assotsiatsioonidega ja filosoofiliste aforismidega. Neis kujutatakse inimese moraalset suurust, naerakke välja egoiste, silmakirjatsejaid, varaahneid, muidusööjaid, oma elu pil-lajaid. A. Sakse ise on öelnud, et head muinasjuttu iseloomustavad elu sügav mõistmine, kontsentreeritud ja viimistletud stiil. Sündmuste fantastilise arenduse alltekstis peavad kajastuma meie tänapäeva elu teravad probleemid. Muinasjutule sobivad luule säravus ja takja teravus. Seda kõike leiame ka A. Sakse «Muinasjutus lilledest», ühes poeetilisemas raamatus läti viimaste aastate proosatoodangus.

Ilze Indrāne uuest romaanist «Kübar kastanitega» (1966) on räägitud ja kirjutatud rohkem kui ühestki teisest viimase aja uudisteosest. Raamat on pälvinud suurt tähelepanu oma erakordselt värske, lüüriliselt emotsionaalse ja subjektiivse vestmismaneeriga, eriti aga kirgliku võitlejasulega, mis kujutab tänapäeva pul-

seerivat elu selle vastuolude ning tõusude-mõõnadega. Autor valutab südant selle pärast, et meie elus täielikult realiseeruksid need ideaalid, mille eest on võidelnud ja oma elu ohverdanud paljud paremad nõukogude inimesed; et inimeste tegusid olgu koolis, farmis või kolhoosipõllul määraksid rahva tõelised vajadused, mitte aga dogma, kirjatäht, iganenud või kiirustades vastuvõetud otsused; et mineviku vigadest õppides ja neid vältides võiksime kiiremini edasi minna. Võitlus tegevusetuse, vastutustundetuse, silmakirjatsemise ja valega kasvab romaanis ühtlasi võitluseks usalduse eest inimese vastu, kõige hea ja ilusa eest inimeses.

I. Indrāne romaanist peegeldub vastu meie maaelu rahutu tänapäev. Teose keskseks probleemiks on, milline peab olema tänapäeval parteitöötaja. Romaanis kujutatud rajoonikomitee sekretär Snegurov ei ole harjunud iseseisvalt otsustama ja püüab seepärast kõike kõrgemate instantsidega kooskõlastada. Tal puudub kontakt konkreetse eluga, mille vajadusi ta ei tunne. Snegurovile on vastandatud romaani keskne kuju, rajoonikomitee teine sekretär Ilziņš, kes otsib kolhoosnikutega kokkupuuteid tegeliku töö juures — põllul, farmis, et töötajaid ergutada hea sõna ja nõuga, selgitada puudusi, inimeste vajadusi. Ilziņši arusaamadega järgi peab parteitöötaja «olema alati kõikjal, mitte kui pidulik kate preisiidumilaual või loosung seinal, vaid nagu kirves, nagu labidas, nagu ader ja paikamisnõel».

I. Indrāne on oma teoses puudutanud tervet rida küsimusi, mis meie elus on olulise tähtsusega ja mis lähemas minevikus takistasid meie edasiminekut: administreerimist, pimedat korralduste täitmist, igavest ümberkorraldamisetõbe, mis hävitab inimestes usu oma töö tulemustesse. Ridade vahelt tajume kirjaniku muret selle üle, et iga nõukogude inimene tunneks vastutust selle eest, mis elus toimub, et igaiüks vastutaks oma tegude ja mõtete eest, et me õpiksime vältima neid vigu, mis kibestavad inimesi ja takistavad arengut.

Rohkesti tunnustavaid sõnu on lausunud Egons Līvi romaanis «Velnakaulsi kaksikud» (1966) kohta, milles tagasihoidlike, ent julgete tõmmetega on kujutatud sündmuse sõja lõpujärgust Nõukogude armee poolt vabastatud Kuramaa mereäärse kalurikülas. Fašiste pekstakse juba nende eneste maal, kuid Līpājas ja ühes osas Kuramaast on veel sakslased. Metsades varjavad end bandiidid, kes terroriseerivad rahulikke elanikke. Selle raske ja keeruka olukorra taustal laseb autor romaani kangelaste vahel areneda dramaatilisi sündmuseid, mis sunnivad lugejat mitmest aspektist mõtlema humanismi, inimlikkuse üle. Esiletõstmist väärib romaanis Kaspars Velnakaulsi monumentaalne kuju — raudse tahte ja suure kirega inimene, keda kirjanik on kujutanud mitmetahulise karakterina.

Tunnustust väärivaks kunstiliseks saavutuseks peetakse seda, et autor ei lihtsusta keerukaid olukordi, ei kiirusta oma kangelast Kasparsit juhtima sellele teele, mida mööda ta pidanuks minema. Teos ei raba lugejat küll aine uudisusega, ka jutustamisviis on tavaline, lakooniline, realistlik. Ent vormi lihtsuse juures on E. Līvis elu teatud tahkusi kujutanud sügaval ja tõetruult.

* * *

Et juhtivamaid žanre läti viimaste aastate kirjanduses on luule, see on läti kirjanduskriitikute peaaegu üksmeelne arvamus. Seda tõendab osalt seegi seik, et üleliidulise kirjanduspreemia saamiseks on käesoleval juubeliaastal esitatud Mirdza Ķempe valikkogu «Hetke igavik» ja vabariikliku preemia vääriliseks tunnustati hiljuti Ojars Vāciēti 1966. aastal ilmunud värsiraamat «Hõngus» (meie ühes varasemas informatsioonis tõlkevorm «Hingamine» — toim.).

Läti viimaste aastate luule on muutunud mitmepalgelisemaks, sisukamaks, sügavamaks, ehkki samaaegselt kostab häält, et mitte kõigest, mida luuletajad on

loonud, pole kerge aru saada. «Seda häält on vaja kuulda võtta,» ütles Bruno Saulitis NSV Liidu kirjanike IV kongressi eelses kirjutuses. «On selge, et luule ei ole ega tohi olla lihtne ükskordüks, ta ei tohi laskuda selle maitсени, mis tunneb rõõmu üksnes lillelõhnadest ja merevaiguterakekest mere ääres, kuid luule ei tohi muutuda ka keerukateks ülesanneteks nii rohkete ja peidetud assotsiatsioonidega ja nii rohkete tundmatutega, et neid suudavad lahendada vaid kõige komplitseeritumad masinad» («Cиңа», 21. mai 1967).

Pärast assotsiatiivse luule keerukaid ekskursse ongi läti viimase aja värsiraamatutes tunda üldist tendentsi väljendusliku selguse poole. Imants Ziedonise arvates on see objektiivne vastureaktsioon omaaegse poeetilise mõtte lõtvusele. See ilmneb mitte üksnes klassikalise vormi harrastajate Arvids Skalbe ja Bruno Saulitise, vaid ka Imants Auziņšī, Vitauts Lūdēnsi ja teiste teostes.

Viimase poolteise-kahe aasta läti rikkalikust luuletoodangust on esile tõstetud eriti järgmisi värsiraamatuid: Imants Ziedonise «Mootorras», Ojars Vācietise «Hõngus», Ārija Elksne «Sūdasuvel», Arvids Grigulise «Sūgisene vihm», Mirdza Ķempe «Valgus kivis» ja Maris Čaklaisi «Jalakāija ja igavik». Neis käsitletakse tänapäeva nähtusi ja aktuaalseid probleeme filosoofilise sügavusega. Nii ühiskondlikke kui intiimseid teemasid vaadeldakse intellektuaalsest aspektist.

Väärtuslikemaks nendest luuleraamatutest peetakse Ojars Vācietise «Hõngust», mis, nagu juba öeldud, esitati käesoleval aastal ainukese ilukirjandusliku teosena vabariikliku preemia saamiseks.

Ojars Vācietis on läti luuletajate noorema põlvkonna andekamaid esindajaid. Ta tõi läti luulesse värsket, nooruslikku palangut ja aktiivset ellusuhtumist. Juba ta esimestes kogudes võis tunda, et Ojars Vācietis elab kogu südamega kaasa meie tänapäeva elule. Täie õigusega ütleb ta oma luule kohta:

Milline ma olen — sulle kuulun,
mis mul oli, olen sulle andnud.
Rebinud sind karmid rajutuuled,
häbi südames ma pole kandnud.

(«Oma laulule»)

Ka Ojars Vācietise viimane luuleraamat «Hõngus» tõendab, et tegemist on kirgliku võitlejaga, kes sekkub aktiivselt ühiskondlikku ellu ja tahab öelda oma sõna tänapäeva rohkete pakitsevate küsimuste lahendamisel. Luuletajal on kommunisti kindel positiivne ideaal, mille nimel ta rooskab naeruväärset, iganenut. Selles kogus leidub küll kirgast publitsistikat, küll õrnakoelist loodus- ja armastuslüürikat, niihästi peenelt joonistatud psühholoogilisi portreesid kui ka gratisiooset satiiri.

Ojars Vācietise nimi on seotud nõukogude luule nende tendentsidega, mis edendavad elu demokratiseerimist. Luuletaja kirjutab üldiselt teadaolevaist tähtsatest sündmustest, paljude maade kommunistidest, kosmonautidest, kunstnikest (Einstein, Fidel Castro, Hikmet, Picasso). Ent ka geograafiliselt kaugete sündmuste ja isikute kasituses tajume ikka tihedat seost meie nõukogude eluga.

Aktiivse suhtumisega ellu tabab O. Vācietis hästi ajastu hingust, tänapäeva inimese kõlbelise hoiaku põhitunnuseid. Jõuliselt kõlab kodaniku ja kohusetunde motiiv. Luuletuses «Ehitaja» kutsub poeet elama nii, et tulevased põlvkonnad ei saaks teha meile etteheiteid, et oleme eluseina müürinud sellised tellised, mis juba homme mōranevad. Kogust «Hõngus» õhkub tunde- ja mõtteavarust — alates lüürilistest emotsionaalselt mõjuvatest värssidest kuni intellektuaalse ning komplitseeritud sisuga «Einšteiniaanani».

Kollase kassi mant kosmosesse

Pärast Eduard Bornhöhet, kes «Tasujaga» 17-aastaselt maha sai, pole eesti kirjanduses olnud teist nii verinoorena edukat proosadebüütanti, kui seda on Mati Unt. 1944. aastal sündinud kirjamees on juba jõudnud valmis kirjutada kolm tähelepanuväärset pea-aegu-et-romaanit ja kaks näidendit. Lisaks veel veidi lühijutte ja filmistenaariume. Vaatamata sellele, et tema teosed juba mitu aastat lugejaskonna hulgas suuresti populaarsed on, ilmusid «Hüvasti, kollane kass!» ja «Võlg» raamatuna alles tänavu. Küllap sellepärast, et leidus neid, kes arvasid heaks mitte uskuda Undi juttu, kuna Undil on need hullud jutud...

Ei tunne ma hästi Tallinna suure kirjastuse kulissitaguseid. Mis seal toimub — ei tea. Igal juhul võime konstateerida uskumatut lugu — Moskva kirjastus jõudis «Kollase kassi» varem välja anda kui Tallinna oma. ««Loomingu» Raamatukogu» tegutses varmalt nagu ikka. Seepärast saime «Elu võimalikkusest kosmoses»¹ samuti enne raamatuna näha kui Undi esimesi teoseid. Pärast «Elu võimalikkust...» oli nagu naljakaski lugeda, et «uudiskirjandusena on raamatuhuviliste ette jõudnud «Kollane kass» ja «Võlg».

Põhiliselt keskkoolipäevil kirjutatud «Kollane kass» on Undi loomingus ammuläbitud etapp — autor on temast tublisti üle kasvanud. Ega see tähenda, et «naiivne romaan» kehv raamat oleks — noorsoo ja mitte ainult noor-

soo meeli paelub ta kahtlemata praegugi. Kui mitte muu, siis tädi Ida jääb sealt igatahes selgesti ja kauaks meelde — läbi ja lõhki eestilik tüüp selle sõna halvemas mõttes. Eesti rahvusliku väikekoodanluse 100%-line kehastus, ja sealjuures siiski mitte ülepingutatud sümbol, vaid elav inimene, kes oma-moodi isegi armastab, kuigi veidral kombel.

Aga küllap tajub lugeja ka seda pehmet lüürilist meeleolu-maalingut, mis põhijoonelt ühtseks jäädes peatükist peatükki oma värvi vahetab. Meeleolutoonide ja tundevarjundite tabamises on impressionistlikku kergust. Hea lüürism jääb Undile iseloomustavaks ka järgmistes teostes. Selles lüürismis lahustub dialoog, tegelaste mõttemügarad kaotavad siin oma piirjooned ja liiguvad koos kõige muuga ühises vooluses. Undi lausetes sulavad kokku nukrus ja muie, Midagi ligilähedast on eesti kirjanduses ehk ainult «Felix Ormussonis».

«Võlga» nimetaksin pisikeseks armastusromaaniks. Traditsiooniline kolmnurk, kuid ilma labaste väliste konfliktideta. Unt on teadlikult loobunud ka eesti kirjandusele omasest puritaanlikust tagasihoidlikkusest (kõmu tekitanud deklaratsioon — eesti kirjanikud olevat kohimehed). «Võla» armustseenides on tõepoolest ehsat sensuaalsust ja erootikat. Kunstiliselt tasemelt on «Võlg» «Kassiga» võrreldes samm edasi. Looduspildid ja muud kirjeldused on dünaamilisemad, teksti liigendus on orgaanilisem, lausete rütmistus justkui kindlam.

¹ Mati Unt: «Elu võimalikkusest kosmoses». Kirjastus «Perioodika», Tallinn, 1967. 60 lk.

Nüüd vaatame asja ühe teise nurga alt. Minu arvates on tähtis mõlemat teost tunnetada kui kujunemislugu. Nii on neid tunnetanud autor ja küllap ta tahab, et teisedki asjast nõnda aru saaksid. «Kollases kassis» jõuab Aarne lõpuks väikekoodanluse olemuse mõistmiseni, alateadvuslikust antipaatiast jõuab ta lõpuks äratundmiseni.

«Võlas» on tegemist palju keerulise-ma psühhomateeriaga, kuhu sensuaalsel ja targal autojuhil on märksa raskem tungida. Ega ta väga kaugemale tungigi, ainult poolaimamisi hakkab ta mõtlema, et «siin maailmas tuleb iga asja eest millegagi maksta. Ilma ei saa sa mitte midagi. Ma ei tea veel päris hästi, mille eest ma maksan ja millega? Aga on's see lõppude lõpuks nii tähtis?»

On hea, et uemas eesti kirjanduses on üks teos, mis noore inimese sisemaailmale just sellest aspektist läheneb.

Hoopis rasked ülesanded on Unt lahendada võtnud «Elu võimalikkust» kirjutades. Olemise ja saamise vahekorrad — see on niisugune kirjanduslik aine, mille vormimisel mitmed kuulsadki kirjamehed on komistanud. Lisaks on Unt endale ka tehnilisest küljest väga raske tee valinud — käsitleda küllalt keerulist psühhofilosofilist ainet kolme pilgu (Enn—Ester—Autor) läbi ei ole kaugeltki naljategu. Stevensonil oli seesugust võtet kahtlemata palju kergem rakendada, kuna «Aarete saares» oli niisugusel multivaatlusel mõneti vähem pretensioonikas funktsioon — teravdada süžeed, Unt kasutab aga mainitud võtet psühholoogiliseks ilmestamiseks. Eesti kirjandushuvilisele on selline tehnika tuttav kuulsa jaapani kirjaniku Akutagawa «Rashomonist», kas siis filmi või venekeelse raamatu kaudu. Muidugi on ka Akutagawa tehnika Undi omast väga erinev. Akutagawa loob multivaatluse abil üliteravaid psüühilisi kontraste, Unt aga kasutab seda laadi vaatlust nüansseerimiseks. Põhimõtteliselt lisab seesuguse võtte kasutamine teosele just dramaatilist pinget. Siin on tegemist dramaturgia ja Undi puhul iseäranis kinokunsti võtte rakendamisega proosa-

kirjanduses. Kaasaegsed prantslased (iseäranis nn. uue romaani esindajad) peavad vaatepunkti valikut äärmiselt oluliseks nii kinokunstis kui ka proosakirjanduses (vt. Alain Robbe-Grillet, «Muudame maailma iga päev», «Sirp ja Vasar» nr. 15, 1967).

Unt on nähtavasti üldse prantslastelt nii mõndagi õppinud, kuigi rohkem ehk uue romaani eelsest kirjandusest.

Nüüd ehk veidi sellest, kuidas Undil niivõrd raskete ülesannete lahendamine on õnnestunud. Üleminekud ühelt minajutustajalt teisele mõjuvad algul tööpoolest meeldivate üllatustena. Kogu jutustus on vaimukalt hakitud, kuid samal ajal ka pidev. Juttu üha edasi lugedes suureneb aga kerge rahulolematuse tunne. Selgub, et üksnes üleminekumoment on hästi valitud, sisuliselt ei anna aga üleminek kuigi palju juurde. Lihtsalt sellepärast, et minajutustajad (Enn, Ester, Vello, Autor) on liiga ühenäolised, nende kõne ja sise-maailm liiga ühetaolised. Muidugi, rõhutasin juba varem, et autor polegi taotlenud kontrasti. Võimalik, et autor ongi püüdnud näidata üksteisele sarnaste inimeste üksteisest mööda elamist, üksindust. Aga isegi, kui see nii oleks, tundub, et Unt on üle pingutanud. Mingei annus kas või välist individualiseerimist oleks kasuks tulnud. Praegu on aga lugu selline, et lugeja ei suuda tegelasi vaimusilmas küllalt konkreetsetl ette kujutada, veel vähem meelde jätta. Üks tuntud kultuuriajaloolane ütles kunagi Dostojevski kohta, et viimase kangelased on sedavõrd sugestiivsed, et nad justkui jälgivad lugejat oma silmadega. Niisugusest sugestiivsusest on Unt kaugel.

Jutu peategelastest näib kõige tähtsam olevat Vello — ainus nende hulgast, kellele sõna ei anta. Vello on inimene, kes ennast teostada püüab puht-intellektuaalsel teel. Seejuures ei ole ta aga sugugi mõistuseinimene. Ta on küllalt tundlik ja animaalne selle sõna heas mõttes. Aga ta on endale pähe võtnud, et ta on mõistuseinimene ja lisaks veel tahteinimene.

Vaat mida kirjutab Autor: «Vello

tõstis igal hommikul pomme, pärast seda valas end külma veega üle, kuivatas kareda käterätikuga ja jõi kohvi. Siis istus ta raamatute taha. Ta ees olid siis kõikvõimalikud köited: Lenin, Engels, Plehhanov, Kant, Schopenhauer, Teilhard de Chardin. Ta süvenes sellesse inimvaimu varasalve niisuguse rahuga, nagu oleks tal elus kõik kõige paremini läinud.»

Tõepoolest, Vello elab nii, nagu oleks ta üks tugev tahte- ja mõistuseinimene. Range päevaplaan. Laiahaardeline ja küllap ka sihikindel lugemistöö. Ent juba tsitaadi viimases lauses vihjab autor, et lood on teisiti. Vello mängib rolli, mis talle absoluutselt ei passi. Vägivaldselt lõhestab ta ise oma psüühikat. Ta püüab katkestada kõik seosed, mis ühendavad ta *ratio*'t tunnete, aistingute ja alateadvusega.

Ta on end uskuma pannud, et tähtsate filosoofide raamatute uurimine, enda filosoofia väljakujundamine ja tahtejõu kasvatamine ongi kogu elu. Tunded ja muu mitteratsionaalne kaadervärk on olemas väljaspool elu. Tsi-teerigem.

«Armastus on olemas,» ütleb Vello väga ägedalt, «aga ta ei tohi meid elu unustama panna. Armastus on nagu uni. Keegi pole siis võimeline midagi tõsist korda saatma... Armastus võib olla, aga idee, ideaal peab olema. Usud, Ester?»

Alati anub ta uskumist.»

Vello ei saa aru, et idee ja ideaalile suudab inimene läheneda ainult siis, kui tema eneseteostamise tahe on loomulikus seoses kõige selle mitteratsionaalse kaadervärgiga, mida inimene ei saa oma olemisest välja lülitada. Mõtlemine ei saa täielikult iseseisvuda. Kui ta rebib end lahti olemise mitteratsionaalsetest juurtest, siis jookseb ta ummikusse.

Intellektuaalse informatsiooni peab inimene oma olemises läbi genereerima. Seda Vello teha ei suutnud. Ühel päeval sai ta aru, et ta ei ole loodud elama nii, nagu ta seni on tahtnud elada. Ta oli sellest vapustatud ja tappis enda. Tal puudus arusaamine, et miski pole

lõplik. Et lõplikkus on ainult illusioon, mida mõnikord on vaja praktikas, aga mida ei tohi uskuda. Et igas asjas on lõpmatus, on kosmos.

Et Vello oli tegelikult tundlik ja animaalne mees, see selgub parimini Estri tekstist, Ta oli mees, kellele sobis silitada tüdruku pead — «Südamlikult ja ilma kireta. Nagu väikesel lapsel.» Vägivaldselt suvatseb ta aga katkestada kõik oma seesugused tegevused.

Teine tähtis meestegelane Enn on paljuski peaaegu samasugune tundlik ja animaalne tüüp. Tedagi rõhub mingil määral meie ajastule omane intellektuaalsuse ülehindamine. Siiski ei vaeva ta end niisuguse kuratliku enesedistsipliiniga nagu Vello. Ta lubab endale teatavat boheemlikkust, usub intuitsiooni sisse, fantaseerib palju ja ei tee sellest numbrit, et paljud ta mõttekäigud pole just raudselt loogilised. Ta isegi ohverdab meelsasti loogilise raudsuse ilusa fantaasia huvides.

Samas aga vaevab teda alata lakka-matu eneseanalüüsimise, eneselahkamise tung, mis ei lase teda lihtsalt olla ega alati ka teistes sisse elada. See tung muudab ta veidi närviliseks, irooniliseks, paiguti ehk künnilisekski.

Siiski on ta sedavõrd vaba eelarvamustest, et julgeb endale tunnistada: «Aga kõik see teadmine ei ole midagi su ees seistes, kõik tarkus kaob su silmi vaadates.»

Ta laseb oma armastusel toimida, ei suru teda vägivaldselt tagaplaanile. Ta on küllalt vaba, ta on küllalt Unt, et tajuda seda juhtmõtet, mille Unt on valinud teose motoks:

«...Sa ei palveta kunagi.»

«Milleks sulle su lennukid, su raadio, su Bonnafous, kui sul ei ole tõe.»

Küllap ta mõistab, et intellektuaalsus, praktiline *ratio*, range loogika kõigi oma rikkalike saadustega ei vii meid veel tõeni. Küllap ta mõistab, et tõe sisaldab endas mõndagi muud, et tõe nõuab meilt mitte oma intellekti steriilset ja eluvõõrast arendamist, vaid mitmekülgset eneseteostust oma loomuse, iseenda ja teiste inimsuse tundma-õppimise läbi.

Samas aga on intellektuaalsuse hüpertroofia temasse niivõrd sisse sööbinud, ühekiilne eneselahkamise tung on niivõrd tugev, et kerkib küsimus, kas suudab ta täiel määral mõista seda tüdrukut, keda ta armastab, ja vabandada üksindusest. Kuluaarijuttudes on kõneldud, et Unt sarnaneb üht külge pidi Tammsaarele. Armastus olevat Undi teostes *engagement*, väljapääs.

Selles julgen ma kahelda. Võib-olla on autor taotlenud armastusest *engagement*'i teha. Sel juhul pole see täiesti õnnestunud. Ennu ja Estri armastus näib liiga sarnasena Vello ja Estri armastusele. Kas pole eriti just vegetatiivse ja ehtsa naiskangelase seisukohast Vello ja Enn liiga sarnased. Ta peaaegu ei märkagi vahet. Ennuga lihtsalt jätkub see, mis Velloga pooleli jäi. Kohe pärast matuseid sõidetakse takso-ga Elva. Ester teatab: «Elvas mängisime bädmingtoni. See oli nii ilus. Mängisime vee piiril.»

Ester ei tee olemise ja saamise vahet, kordadest mingit probleemi. Tuleb meelde lõik hollandlase van Schageni luuletusest:

«Nõnda sajab vihma.
Sellele ei anna ma mingit nime.
Ainult käin ja olen.»

Ester tööpoolest ainult on. Ta pole loll, aga tal pole muuks vajadust. Ta teostab niikuinii ennast — puht-aistinglyselt, emotsionaalselt, füsioloogiliselt.

Undi viimast teost on huvitav lugeda. «Kassi...» ja «Võla» pildilüürikat ei ole siin kuigi palju. Ometi on siin head meeoleolu tabamist. Iseäralik on see, et siin on hästi tabatud neid meeoleolusid, mida tekitab mõtlemine. Küsitavaks jääb aga see, kas autor on teosega saavutanud seda, mida ta taotles.

Nagu juba mainitud, jääb mõnigi asi ähmaseks, karakterid väliselt liiga ühe-toniliseks jne. Seetõttu ei ole teose kunstiline ja ideeline mõju mitte just väga kestev. Autor pole täiesti suutnud lahendada neid tohutu raskeid ülesandeid, mis ta enda peale on võtnud.

Siiski kinnitab «Elu võimalikkusest...» veel kord seda, et Undi näol on tegemist väga vaimurikka ja andeka kirjanikuga. Undi teos on eksperimentaalset laadi. Seesugused eksperimendid on aga autorile ja ka eesti kirjandusele väga vajalikud.

Vaevalt küll, et tõsiselt kunstihuviline lugeja Undi teoseid lugedes autori vastu poolehoidu ja sümpaatiat tundma ei hakkaks.

A. Ehin

Läti revolutsioonimeelne laulik Eduards Veidenbaums

3. oktoobril tähistas Läti avalikkus oma esimese revolutsioonilise luuletaja ning mõtleja Eduards Veidenbaumsi 100. sünnipäeva, meenutades tänumeelses tema loomingu neid varjatud jõulätteid, kust sajandivahetuse umbses olustikus tuhanded ning tuhanded tõdeihkavad luulesõbrad endale vastset energiat ammutasid. Kahjuks ootavad Veidenbaumsi eestipooled sidemed seni alles asjatult detailsemat valgustamist. Põgusaks tutvumiseks omaaegse Tartu üliõpilasluletaja loominguilise teega on meil aga selletagi põhjust.

1887. aasta augustis immatrikuleeriti nr. 13 432 all Tartu Ülikooli õigusteaduskonda Eduards Veidenbaums, rahvuselt lätlane, seisuselt talupoeg. Värske üliõpilane osutas kohe algusest peale vaimset iseseisvust, tõrjudes otsustavalt tagasi mõnede kaasmaalaste pealekäämised astuda «Letonija»-nimelisse korporatsiooni. Veel enam — ajal, mil Emajõe Ateenas valitses saksapärase buršikommete kultus, kirjutas Veidenbaums varsti pärast ülikooli astumist oma vennale: «Lihtsalt naerma ajab, kui silmitsen neid mehikesi, kes ennast hirmus auväärseteks isikuteks peavad. Ja missugused patrioodid nad veel olla ihkavad! Nagu seisaks kõige tähtsam töö, mida läti rahva kasuks teha võib, selles, et isadelt saadud raha varal õllega kurku loputada ja pea kirjuks ajada.»

Järgmisel aastal rajasid progressiivsemad läti üliõpilased koos mõningate eesti ja vene kaasvõitlejatega oma kirjanduslik-teadusliku ühingu, nn. «Pipkalonija». Asutajate hulka kuulus ka Veidenbaums. Legaalse tegevuse kõrval korraldati «Pipkalonijas» ühiskondlike probleemide arutamiseks illegaalseid koosolekuid, millest hiljem võttis teatavasti osa ka Eduard Vilde. Samuti andis ühingu välja populaarteaduslike artiklite kogumikku «Pürs» («Vakk»), millele Veidenbaums tegi aktiivselt kaastööd.

Õpingutele andus Veidenbaums suure hoolega, töustes tavaliselt kell 6 hommikul ja töötades päevas kuni 11 tundi. Majandusliku kehvuse tõttu oli

ta sunnitud andma ka eratunde. Eriti valmistas talle raskusi asjaolu, et tollal olid kõik loengud tasulised. Näiteks 1888. a. II semestril soovis Veidenbaums kuulata 30 loengut nädalas, kuid tasuta jõudis ta ainult 9 eest. Hoolsa stuudiumi stimuleerijaks oli noore rahvasõbra kirglik soov astuda kord advokaadina välja talurahva õiguste kaitseks.

Õigusteaduse ja selle abidistsipliinide kõrval huvitus Veidenbaums teistestki humanitaaraladest. Oma viimastel Tartu-aastatel kuulus ta vene kirjanduse ajaloo kursust väljapaistva Lermontovi-uurija prof. P. Viskovatovi juures. M. Lermontov, A. Puškin ja N. Gogol kuulusidki luuletaja lemmikkirjanike hulka. Osates kokku kümmet keelt, tundis Veidenbaums hästi ka lääne-euroopa kirjandust, kus talle peale Fr. Schilleri ja H. Heine eriti meeldisid G. Flaubert ja H. Ibsen. Antiikkirjandusest oli ta sügavasti kiindunud Horatiusse. Oma ühiskondlikku pilku teritas ta revolutsiooniliste demokraatide N. Tšernõševski ja D. Pisarevi teoste lugemisega, ühtlasi uuris ta põhjalikult Fr. Engelsi klassikalist monograafiat «Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine». Ühest 1890. aastal kirjutatud erakirjast selgub, et Veidenbaums tundis üsna hästi ka mitmeid G. Plehhanovi töid.

Kõik see on muidugi jälgi jätnud ka ta luuletoodangusse.

Luuletamist alustas Veidenbaums juba Cēsise (Võnnu) kreiskooli õpilasesena. Riia gümnasistina elas varaküps nooruk läbi viljaka loominguilise perioodi Horatiuse vahetu mõju all. Enamik ta luuletusi on aga loodud üliõpilaspõlves. Tänapäevani on temalt säilinud ligemale 80 luuletust, kokku ca 1000 värssi.

Kui läti kodanlik-rahvusliku liikumise esilaulikud A. Pumpurs ja Auseklis väljendasid oma rahva vabaduspüüdeid eeskätt romantismi stiilielementide ja meetodite abil, siis Veidenbaums on oma loomingu paremikus järjekindel realist. Nii Pumpurs kui ka Auseklis kasutasid värssrelva eelkõige balti-saksluse majandusliku

ning kultuurilise hegemoonia ründamiseks. Veidenbaumsi luules kõlab aga läti kirjanduses esmakordselt jõuline protest pealetungiva kapitalismi vastu. Erinevalt oma eelkäijate nukraste ohetest ja passiivsest resignatsioonist hõõgub Veidenbaumsi vormikindlatest värsidest mehhist lõõgivalmidust ja otsustavat teotahet. Üldiselt omas Veidenbaums tugevat satiirimeelt — tervelt veerand ta luuletoodangust tuleb liigitada satiiri valdkonda. Just epigrammilises laadis oli tal parimaid kordaminekuid igasugu pimedusemeeste sõitlemisel. Kirjaniku soe poolehoid kuulus kõigile ülekohtuselt alandatu-tele.

Kodanlikud kirjandusloolased on püüdnud Veidenbaumsi materialistlikus maailmakäsituses avastada sisemisi vastuolusid ja näidata, et ta luulekujundites esineb ka idealistliku filosoofia või isegi religioossuse sümptomeid. Õigesti täheldab neile vastates J. Sudrabkals: «Jumaliku vaimu all mõistab ateist Veidenbaums loovat mässulist ning revolutsioonilist vaimu, mis tahab ja suudab kõiki looduse saladusi mõista.»

Kokkuvõttes olid need täiesti uued tuuled, mida Veidenbaums sajandi lõpul tõi oma sünnimaale veidi sumbunud kirjandusellu. Sellisena kujunes ta otseks eelkäijaks suurele vabaduslaulikule Jānis Rainisele.

Missugune aga oli selle luule vastuvõtt toleaege seadusesilma poolt?

Laskem selle kohta jutustada ühel luuletaja kaasaegsel, ajalehe «Mājas Viesis» toimetajal dr. P. Zālitel:

«Kui mulle enne trükkimist esitati Eduards Veidenbaumsi luuletuste ja teiste kirjutuste originaalid, olid tseusuuriolud säärased, et paljusid luuletusi ja muid Veidenbaumsi kirjutusi ei olnud võimalik trükkida. Kui üldse

tahtsin Veidenbaumsilt midagi avaldada, siis tuli luuletustes mitmeid sõnu ning väljendusi muuta. Rea luuletusi tsensor lihtsalt konfiskeeris ega andnudki enam tagasi...» Sellega ongi seletatav, miks ta värsitoodang pääses trükkii alles postuumult.

Eduards Veidenbaums varises samuti enneaegselt nagu meie «maarahva laulik» Kristjan Jaak Peterson. Ta alalise vaesusega võitlemisest õõnestatud tervis ei pidanud vastu pingelise stuudiumi ja loomingulise töö kahekordsele koormusele — riigieksamite sooritamise ajal haigestus ta tuberkuloosi ja suri oma 25-ndal eluaastal 24. mail 1892 Cēsise lähedal Kalačul. Selleks ajaks oli ajakirjanduses tema sulest ilmunud vaid üksikuid luuletusi, märksa enam ringles neid aga sõprade hulgas käsikirjadena. Peagi hakkasid viimased levima ka Riias, Jelgavas, Liepājas ja teistes Läti kultuurikeskustes. Trükisõna vahendusel jõudis ta luuletuskogu esmakordselt lugejate kätte 1896. aastal. Selle luuleraamatu murrangulist osatähtsust rõhutades märgib A. Upits: «Täissõnitud väikekodanlus ei osanud hoopiski aimata, et Veidenbaumsi teravad ja energilised värsid on ühtlasi esimeseks hoiatavaks koputuseks kodanluse banketisaali uksele.» Eriti elavat vastukaja leidis see luule 1905. aasta rahvarevolutsiooni päevil.

Nõukogude ajastul on läti kirjandusteadlased ära teinud suure tekstoloogilise töö, et taastada E. Veidenbaumsi luuletusi nende algsel kujul ja puhastada neid omaaegseist tseusuurioludest ning muudest põhjustest tingitud moonutustest. Luuletajale on antud talle kuuluv aukoht läti kirjanduslikul parnassil. Venekeelsete tõlgete vahendusel on ta luule pääsenud ka üleliidulisele tribüünile. Eesti lugejaskonnale on Veidenbaumsi elutööd mõnevõrra tutvustanud K. Aben.

O. Kuningas

Eesti NSV Kirjanike Liidus

21. oktoobril peeti Moskvas Kongresside Palees loominguliste liitude juhataste ühine pleenum, mis oli pühendatud Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevale.

Ühise pleenumi avas NSVL Kirjanike Liidu juhataste peasekretär Konstantin Fedin. Järgnevates sõnavõttudes rääkisid kirjanike, heliloojate, kunstnike, arhitektide, kino- ja teatri-töötajate nimekad esindajad loominguliste liitude saavutustest läbikäidud teel, kusjuures peatuti ka üksikutele lahendamist vajavatel probleemidel.

Vabariigi kirjarahva hulgast olid pidulikult pleenumil juhataste liikmed P. Kuusberg, L. Remmelgas, J. Semper ja R. Sirge ning külalistena V. Gross, K. Uibo ja A. Vaarandi.

Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva ja V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva tähistava romaani- ja poeemivõistluse žüriid alustasid tööd.

Väljakuulutatud tähtjaks — 1. novembriks — laekus 29 romaani ja 28 poeemi käsikirja.

Suri Leedu NSV rahvakirjanik Rojus Mizara

23. septembril 1967 suri oma kodus Brooklynis (New York) ootamatult Leedu NSV rahvakirjanik, väljapaistev leedu progressiivne ühiskonnategelane USA-s, leedu publitsist ja kirjanik Rojus Mizara.

R. Mizara sündis 15. mail 1895 Lõuna-Leedus Merkine vallas väike-talupidaja perekonnas. 1913. aastal sõitis ta Ühendriikidesse, venna Bernardase juurde, töötas trüükikodades, õppis laulmist leedu konservatooriumis, mängis asjaarmastajate näitelaval, lülitus ühiskondlikku töhe. Alates 1919 töötas edumeelse ajalehe «Laisve» («Vabadus») toimetuses, olles 1932. aastast kuni surmani selle peatoimetaja.

1959. ja 1965. a. külastas Nõukogude Leedut. Seoses 70 sünnipäevaga omistati talle Leedu NSV rahvakirjaniku aunimetus. Enamik R. Mizara Ameerikas ilmunud teoseid on välja antud ka Nõukogude Leedus. Oma romaani-des «Povilas Jurka», «Morta Vilkiene lahtus», «Udu», «Tee õnnele», «Algis Lumbise seiklused» jt. kujutab ta leedu emigrantide elu, tööliste klassiteadlikkuse tõusu, dollari demoraliseerivat mõju. R. Mizara publitsistlikku loomingut iseloomustab kujukas stiil, vaimukus. Vastavalt kadunu tahtele tuuakse urn R. Mizara tuhaga tema sünnimaale — Leedusse.

Soome-Ugri Instituut Sorbonne'is

Vanas Sorbonne'i ülikoolis alustas tegevust uus instituut — Soome-Ugri Instituut.

«Meie eesmärgiks on luua võimalusi soome-ugri keelte stuudiumiks,» ütles instituudi direktor professor Jean Perrot jutuaajamisel lehemeestega. «Nende keelte õpetamine kujuneb Prantsuse ülikoolisüsteemi õppetegevuse üheks koostisosaks. See tähendab, et instituut saab sellealase õpetuse

foorumiks ülikooli tasemel, et ta annab vastavaid diplomeid ning koondab enda ümber vastavate teadusalade uurijaid. Kutsume instituuti esinema vastavate keelte tuntumaid eriteadlasi välismaalt.

Muidugi kuuluvad meie tegevus-sfääri ka nende rahvaste kultuuri, ajaloo ja kunsti tundmaõppimine ja populariseerimine.»

Asturias — Nobeli premia laureaat

Tänavune Nobeli kirjandusauhind langes osaks tuntud progressiivsele Guatemala romaania kirjanikule Miguel Angel Asturiale, kes muide varem on saanud rahvusvahelise Lenini rahupreemia.

Asturias (sünd. 1899) kuulub sellesse Ladina-Ameerika demokraatlikku kirjanikepõlvkonda, kelle looming hakkas leidma laiemat kõlapinda alles pärast Teist maailmasõda. Niisuguste autorite teosed on saanud tõukejõu ladina-ameerika rahvaste sõjajärgsest rahvuslikust vabadusliikumisest, näitavad inimesi võõramaiste kompaniide orjuses või talupoegade võitlust isikliku maalapi pärast. Seda laadi kirjandus on oma valdavas osas halastamatult tõepärane, kuid enamasti küllaltki välja-vaatetu ja pessimistlik. Mitmeti erinev on selles mõttes Asturiale looming, ehkki näiteks Ameerika Ühendriikides püüti seda kümmekond aastat tagasi samastada Kafka või Joyce'i tänapäevaste jälgendajatega. Põhjust taoliseks kõrvutamiseks andis asjaolu, et kirjanik kasutas teatud perioodil raskepä-

rast sümbolite ja allegooria keelt, ent sealjuures jäeti silmapaari vahele, et sellele 4-miljonilise elanikkonnaga maa autori loomingule on tegelikult omane sügav hingesugulus Guatemala päris-elanike, indiaanlaste ja maiade, folklooriga. Mis puutub nn. «maagilisse realismi», siis on Asturias aastatega sellest üha kaugenenu. «Kirjanik on võlglane oma rahva ees,» kirjutab Asturias. «Ta teosed peavad olema dokumendiks, mis peegeldab meie ajastut, ta peab kujutama sotsiaalset tege-likkust selle kõigis püüdlustes, lootus-tes, kannatustes ja võitlustes. Kirjanik peab praegu asuma ekspluateeritavate klasside poolel.»

Tegelikult võttis Asturias juba nooruses osa revolutsioonilisest liikumisest. On iseloomulik, et tema diplomitöö ülikooli lõpetamisel 1923. aastal kandis pealkirja «Indiaanlaste rahvusküsimus». 1930. aastal avaldas kirjanik Madridis, viibides esmakordselt maa-paos (1925—1933), folkloristlikel motiividel põhineva legendidaraamatu «Le-yendas de Guatemala». Oma esimese

romaani «El Señor Presidente» («Här-ra president») viis ta lõpule juba 1930. aastal, kuid alles 1946. aastal ilmus see eriraamatuna, paljastades raevukalt, ehk küll komplitseeritud vormis ja stiilis, kirjaniku kodumaal võimutsenud vägivalda ja korrupsiooni. 1949. aastal avaldas Asturias romaani «Hombres de maíz» («Maisinimesed»), millele järgnenud triloogia «Viento fuerte» («Tugev tuul», 1950), «El papa verde» («Roheline paavst», 1954) ja «Los ojos de los enterrada» («Maetute silmad», 1960) hõlmab laiaulatuslikult Guatemala rahva elu ja saatust, jälgib ameerika banaanikompaniide mõju piiride kasvu ja mahhinatsioonide alates möödunud sajandist ning jõudes välja 1944. aasta revolutsioonini. Kui 1954. aastal pääses võimule kontrevolutsioon, põletati Asturiase teosed ja tal endal tuli siirduda maapakku, kus kirjaniku püsivamaks peatuspaigaks sai Pariis.

Maurois ja Aymé surnud

9. oktoobril suri André Maurois (kodanikunimega Emile Salomon Wilhelm Herzog).

26. VII 1885 Elbeufis sündinud, omandas ta põhjaliku klassikalise ning filosoofilise hariduse ja kirjanduse litsensiaadipaberid, pidas oma sünnilinnas tekstiilitöösturi ametit ja pühendus 1926. aastast ainult suletööle (mis Prantsusmaa tingimustes ei tähenda mitte vabakutselisust, vaid aktiivset ajakirjanduslikku ja muidugi ka kirjanduslikku tegevust).

Kirjandusse tuli André Maurois eesti lugejale tuntud «Kolonel Bramble'i vaikimiste» (1918, eesti k. 1937) ja «Doktor O'Grady kõnedega» (1922, eesti k. 1938), mida osa autoriteete praegugi tema kõige loetavamateks teosteks arvab. Meie nooremale põlvkonnale tutvustas seda peene ja vaheda sulega kirjameest 1963. aastal «Loomingu» Raamatukogus ilmunud «Kulla needus», novellivalik novellivalimikust «Ainult klaverile» («Pour piano seul», 1960). Tunduvalt «mahedamat» Maurois'd — psühholoogilise romaani meistrit — esindab «Armastuse heitlikkus» (1928, eesti k. 1930); Maurois'd kui esseisti «Inglased, nende iseloom ja Inglismaa» (1935, eesti k. 1936) ja filosoof Alaini elutunnetust propageeriv «Kunst elada» (1939, eesti k. 1940); Maurois'd lastekirjanikku «Juta tuhande soovil maal» (1928, eesti k. 1938).

Meie lugeja esimene tutvus Maurois'ga kuulub 1928. aastasse — nimelt ilmus siis eesti keeles «Ariel ehk Shel-

Peale romaani on Asturias kirjutatud veel luuletusi ja poeeme ning katsetanud huvipakkuvalt dramaturgiina. Tema teosed on tõlgitud paljude rahvaste keelde. Eestis on kirjaniku loomingut tutvustanud 1959. aastal «Loomingu» Raamatukogu novellivalimikuga «Nädalalõpp Guatemaa-las».

Esmakordselt määrati Nobeli preemia Ladina-Ameerika autorile 1945. aastal. Selle sai silmapaisteve tšiiili poetess Gabriela Mistral. Kuid maksab meenutada veel mitmeid nimesid, nagu Pablo Neruda, Ericol Lopes Verissimo, Jorge Amado, Rómulo Gallegos, kes tänapäeval kaalukalt kaasa kõnelevad ülemaailmses kirjandusprotsessis. Emigratsioonis elava Asturiase esiletõstmisega pole mitte üksnes hinnatud tugevat ladina-ameerika kirjandust, vaid tahes-tahtmatult on tunnustatud selle vabaduspüüdlusi ja tugevat diktatuuri-vastast hoiakut.

ley elulugu», mis autorile 1923. aastal ülemaailmse kuulsuse oli toonud. Tegemist oli uue žanri — romaniseeritud eluloo sünniga; järgnesid Disraeli («La Vie de Disraeli», 1927), Byroni (1930), Lyautey' (1931), Turgenevi (1931), Voltaire'i (1932), Chateaubriand'i (1938), Marcel Prousti («A la Recherche de Marcel Proust», 1949), George Sandi («Lélia ou la Vie de George Sand», 1952), Victor Hugo («Olympio ou la Vie de Victor Hugo», 1954), kolme Dumas' (revolutsiooni-kindrali, «Musketäride» autori ja «Kameeliadaami» looja — «Les trois Dumas», 1957), Flemingi («La Vie de sir Alexandre Fleming», 1959), proua de La Fayette'i («Adrienne ou la Vie de Mme de La Fayette», 1960) ja Balzaci («Prométhée ou la Vie de Balzac», 1965) elulood. Noorema põlvkonna kirjandusteoreetik Marc Saporta nimetab Maurois'd — kirjaniku ühe fantastilise jutustuse pealkirja kasutades — «mõtete lugemise masinaks» tema võime pärast elustada talle ajalisel ja tihti ka psüühiliselt kaugeid suurmehi ja -naisi: on ju kaasaegse lugeja silmis nii traditsioonilist ja peenekoelist Maurois'd eriti paelunud tuli- ja tuulepäiste romantikute põlvkond. Küllap on selle sisseelamisande aluseks ranget dokumentaalsust, pluss isikupärane võime luua kaleidoskoopilistest faktikilludest portree, «millele miski inimlik pole võõras».

Ka ajaloolasena kirjeldab Maurois ajastut eeskätt üksikisikute kaudu.

USA presidentide ja asepresidentide portreed prevaleerivad samuti Inglismaa ja Prantsusmaa ajalugudele järgnenud «Ameerika Ühendriikide ajaloos» — Maurois' osas tema ja Aragoni viiekõitelisest ühistööst «Kaks hiiglast. Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide ajalugu 1917. aastast kuni käesoleva ajani» («Les deux géants. Histoire de l'Union Soviétique et des Etats-Unis de 1917 à nos jours», 1962—1963).

André Maurois' surmaga kaotas Prantsusmaa ühe oma kõige mitmekülgsema «surematu» — vahest sellepärast toimuski tema matusetalitus *Institut de France'i* pühade müüride vahel, mis ajakirjanduse andmeil olivat pretseidentitu au, ja sellest võttis osa arvukalt ametliku Prantsusmaa aukandjaid.

14. oktoobril 1967 suri Marcel Aymé, keda küll akadeemiliselt ei maetud, kelle kuulsus ja mitmekülsus kaas-aegsete silmis aga Maurois'st maha ei jää.

Romaani- ja näitekirjanik, novellist ja muinasjutuvestja Marcel Aymé sündis 28. III 1902 maasepa pojana, oli pangametnik, juhutööline, tänavakaubitseja, filmistatist, elukindlustusagent ja ajakirjanik. Kuulsuse saavutas ta oma seitsmenda romaaniga «Roheline mära» («La Jument verte», 1933), mis pani kõnelema uue Rabelais' sünnist. Selles ehtsast gallia vaimust kantud raamatus esineb juba Aymé loomingule iseloomulik fantastiline element: teos on kirjutatud peretoas seinal rippuva maali — roheline mära — jutustusena ja tolle vaatevinklist.

Soome Kirjanike Liidu uus juhatus

Oktoobris toimunud Soome Kirjanike Liidu üldkoosolekul valiti Liidu uueks esimeheks kirjanik Jarno Penanen. Uuteks juhatajate liikmeteks on

Lassi Nummi, Eeva Joenpelto ja Pentti Holappa, endistest valiti tagasi Kai Laitinen, Marja-Leena Mikkola ja Rauno Toivonen.

Neruda esimene lavateos

Oktoobrikuu keskel võeti Tšiili teatriajaloos seninähtamatu huviga vastu Pablo Neruda esimese lavateose maailma esietendus. Selleks on instse-

neeritud kantaat «Joaquin Murieta hiilgus ja surm». Tšiili ajalehed hindasid etendust kui «suurimat sündmust meie lavakunsti ajaloos».

Brecht'i kogutud teosed

Hiljuti viis Lääne-Saksamaa kirjastus Suhrkamp-Verlag lõpule Bertolt Brecht'i 20-kõitelise kogutud teoste väljaandmise. See seni kõige ulatuslikum Brecht'i teostekogu sisaldab muuhulgas ka rohkesti seni avaldamata

töid, nagu õhtut täitev näidend «Turandot ehk puhtakspesijate kongress», fragmente «Hannibal», «Konfutsiuse elu», «Mittemillestki saab mittemidaagi», samuti 250 lehekülje ümber «Kirjutusi poliitikast ja ühiskonnast».

Marcel Aymé «isiklikus maailmas» valitsevatest irreaalsuse ja reaalsuse suhetest, milles on leitud paralleele Kafka ja Ionesco absurdimaailmaga, annab ettekujutuse tema 1964. aastal «Edasis» ilmunud novell «Inimene läheb läbi seina» (1943), mille alusel loodud film ka meil linastus.

Viljaka kirjamehe hilisemas loomingu süveneb sarkastilis-sünge laad, mis on eesti lugejale tuttav tema näidendist «Teise mehe pea» («Loomingu» Raamatukogu» 1962). Oma ilummisajal 1952. aastal äratas see «ausaid prantslasi poriga pilduv bulvaritükk» eriti kohturingkondades tigeat protesti ja autor pääses üle noatera vastutusele võtmisest «kohtunikonna laimamise pärast».

Pahede piitsutaja kõrval on aga olemas veel hoopis teist tüüpi Aymé, kes jutustab lugusid 1966. aastal «Nõukogude Naises» ilmunud «Hundi» laadis. Tema muinasjutte «lastele neljast kuni seitsmekümne viie aastani» — nii kõlab tema enda «lugejamäärang» — on võrreldud Saint-Exupéry «Väikese printsiga».

Aymé ise küll ei tunnistanud mingeid paralleele ega seoseid oma loomingu ning teiste kirjanike, veel vähem kirjanduslike koolkondade vahel: ta pidas ennast nii kirjanduses kui poliitikas sõltumatuks üksiklaseks. See veendumus ei takistanud teda kirjutamast näidendid neegrite olukorrast Ameerikas («Lousiane», 1961) ega väljendamast raevukat protesti fašistide hirmutegude vastu, dikteeris aga ilmselt tema Auleegioni ordenist keeldumise, sest «seda on saanud igasugused vastikud tüübid».

Sisukord

O. Pille		V. Luik	
V. I. Lenin (Kohrutus)	1601 ees	Unustus	1684
M. Kesamaa		Tardumus	1684
Ma sündind seks	1603	Hobused	1685
Piiril	1603	J. Semper	
P. Hint		Teekond läbi mineviku	1686
** (Millest on soolased ookea- nid?)	1605	A. Puškin	
** (Õõ häälitseb oma mängu)	1605	** (Aeg on tulnud, sõber)	1701
P. Kuusberg		Rändaja	1701
Pögenemine	1606	H. Trass	
Kitsepiim	1619	Nelikümmend päeva, ei ühtegi ööd	1704
V. Verev		E. Okas	
Abhaasia õhtud I, II	1628	Kuu ja meri (Autolito)	1713
Üheksanda laine tunnil	1629	N. Andresen	
V. Ilus		Karl Liebknechti vastukaja- sid kolme maa kirjanduses	1729
Tuulekülvid	1631	A. Eelmäe	
H. Laretei		Mõningaid Eesti ja Nõuko- gude Vene kirjanduselu kok- kupuutepunkte 1920-ndatel aastatel	1735
Eduard Sõrmus (Linoollõige)	1649	K. Aben	
V. Beekman		Märkmeid Läti kirjanduselu probleemidest	1744
Sümbioos	1672	A. Ehin	
Ahasveerus	1673	Kollase kassi mant kosmo- sesse	1751
Hobused	1674	Ringvaade	1755
J. Smuul			
Sild minevikku	1675		
R. Sirge			
Enne neljakümnendat aastat	1678		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhana Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 9. X 1967. Trükkimisele antud 4. XI 1967. Trükiarv 10 600.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,95. MB-04178. Tellimise nr. 2725.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 11, november 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 11, ноябрь 1967

50 коп.

Индекс
78174